

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

SOSYAL TEORİDE İNDİRGEMECİLİKTEN SENTEZCİLİĞE: BERGER VE
LUCKMANN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURCU GEDİKLİ
DANIŞMAN: Doç. Dr. Zafer ÇELİK

Ankara

Aralık, 2016

**SOSYAL TEORİDE İNDİRGEMECİLİKTEN SENTEZCİLİĞE: BERGER VE
LUCKMANN**

**BURCU GEDİKLİ
TARAFINDAN**

**ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE**

SUNULAN TEZ

**SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

ARALIK 2016

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans/Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Doç. Dr. Zafer ÇELİK

Danışman

Jüri Üyeleri (ilk isim jüri başkanına ve ikinci isim ise danışmana aittir)

.....
.....
.....
.....
.....

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı:

İmza:

ÖZET

SOSYAL TEORİDE İNDİRGEMECİLİKTEN SENTEZCİLİĞE: BERGER VE LUCKMANN

Gedikli, Burcu

Yüksek Lisans, Sosyoloji Bölümü

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Zafer ÇELİK

Aralık 2016, 109 sayfa

Günümüze kadar sosyal teorinin gelişimine bakıldığında sosyolojinin konusunun ne olduğuna dair indirgemeci olarak ifade edilebilecek yaklaşımların hâkim olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlar sosyolojinin konusunu ya sınıf, işbölümü, devlet, kurum gibi makro boyuttaki yapılara ya da birey eylemleri, bireyler arası ilişkiler gibi mikro boyuttaki gündelik hayata indirgemektedir. Günümüze gelindiğinde ise sosyolojinin inceleme nesnesini, konusunu belirlemede ortaya çıkan bu indirgemeci yaklaşımlardan farklı olarak daha bütünlüklü, daha sentezci bir biçimde hem makro hem de mikro konuları birlikte ele alan yaklaşımlar söz konusudur. Sosyolojinin nesnesini belirlemede sentezci yaklaşımın önde gelen örneklerinden birisi de Berger ve Luckmann'ın sosyal inşacı yaklaşımıdır. Bu noktada çalışmanın temel amacı Berger ve Luckmann'ın sosyolojinin nesnesinin ne olduğuna dair görüşlerinin tahlil edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak sosyolojideki indirgemeci yaklaşımlara göre sosyolojinin konusunun ne olduğu tespit edilmiştir. Ardından Berger ve Luckmann'ın sosyolojinin konusunu birey-toplum diyalektiği biçiminde sentezleyerek ortaya koydukları yaklaşımları ele alınmıştır. Berger ve Luckmann'ın sentezci, diyalektik yaklaşımları dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme uğrakları ile ortaya koyulmuştur. Çalışmanın sonucunda ise Berger ve Luckmann'ın diyalektik yaklaşımlarının sosyolojinin konusunu belirlemede diğer sosyal teorilere nazaran daha kapsayıcı olduğu tespit edilmiş, indirgemeci yaklaşımların “ya... ya da...” mantığı yerine “hem... hem de...” mantığı ile sosyolojinin konusunu daha sentezci, bütünlüklü, kapsayıcı bir şekilde ele aldıkları gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal teori, dışsallaştırma, nesnelleştirme, iselleştirme,
sentez

ABSTRACT

FROM REDUCTIONISM TO SYNTHESIS IN SOCIAL THEORY: BERGER AND LUCKMANN

Gedikli, Burcu

A Dissertation of MSc, Department of Sociology

Dissertation Advisor: Assoc. Prof. Zafer ÇELİK

December 2016, 109 pages

When considering the development of social theory until today, we can see the domination of reductionist approaches regarding to the subject of sociology. These approaches degrade the subject of sociology to macro frame as class, division of labor, state, institution or to everyday life which is in micro frame as individual actions and the relationships between people. Nowadays there are more integrated, synthetic approaches for the determination of the sociology's subject. The prominent example of synthesist approach in specification of sociology's object is Berger's and Luckmann's social constructionist approach. At this point the main purpose of the study is the analyzing of Berger's and Luckmann's views about the subject of sociology. To achieve this objective firstly the subject of sociology according to reductionist approaches has been identified and then has been discussed that Berger and Luckmann put forward by synthesis the subject of sociology as individuals-society dialectical. Berger's and Luckmann's synthesist, dialectical approaches has been produced with the moment of externalization, objectivation and internalization. At the end of the study it has been identified that in determination of the subject of sociology, Berger's and Luckmann's dialectical approach is more functional and more effective than other social theories; and it has been shown that the addressed the subject of sociology, integrated with the logic of "both...and..." instead of the reductionist approaches logic which is "either... or..."

Keywords: Social theory, externalization, objectivation, internalization, synthesis

TEŞEKKÜR

Çalışma boyunca rehberlikleri, tavsiyeleri, tenkitleri ve desteğini hiç esirgemeyen tez danıőmanım Doç. Dr. Zafer ÇELİK'e desteğinden dolayı teşekkür ve Őükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışma öncesi tavsiye ve desteğinden dolayı Yrd. Doç. Dr. Yelda ÖZEN'e de teőekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL	i
ABSTRACT.....	ii
ÖZET	ii
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	viii
BÖLÜM	
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu	4
1.2. Çalışmanın Amacı ve Problemleri	7
1.3. Çalışmanın Yöntemi.....	8
1.4. Çalışmanın Önemi.....	9
BÖLÜM	
2. SOSYAL TEORİDE İNDİRGEMECİ YAKLAŞIMLAR	10
2.1. Makro Yaklaşımlar.....	11
2.1.1. İşlevselci Teori	12
2.1.1.1. Emile Durkheim.....	13
2.1.1.2. Talcott Parsons.....	15
2.1.2. Çatışmacı Teori	18
2.1.2.1. Karl Marx.....	19
2.2. Mikro Yaklaşımlar	24
2.2.1. Max Weber	25
2.2.2. George Simmel.....	27

2.2.3. Sembolik / Simgesel Etkileşimcilik.....	29
2.2.3.1. George Herbert Mead	31
2.2.3.2. Herbert Blumer	36
2.2.4. Toplumsal Fenomenoloji.....	38
2.2.4.1. Edmund Husserl.....	38
2.2.4.2. Alfred Schutz	42
BÖLÜM	
3. SOSYAL TEORİDE SENTEZCİ YAKLAŞIM.....	50
3.1. Dışsallaştırma.....	51
3.2. Nesnelleştirme.....	62
3.3. İçselleştirme	84
BÖLÜM	
4. SONUÇ.....	98
YARARLANILAN KAYNAKLAR	109

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
M.Ö.	: Milattan Önce
s.	: Sayfa
vb.	: Ve benzeri

BÖLÜM 1

GİRİŞ

İlkçağdan itibaren insanlar bir topluluk halinde, organize bir şekilde yaşamının ne demek olduğu üzerine düşünmüşlerdir. Düşünürler, filozoflar, peygamberler, din adamları insanların bir arada huzurlu, mutlu ve güvende yaşamaları için neler yapılması gerektiği üzerinde düşünmeyi gaye edinmişlerdir. Bu gaye etrafında çeşitli ahlaki öğütler, yasalar, örf ve adetler ortaya çıkmıştır. Platon (MÖ 427-MÖ 347)Devlet'in de ideal bir toplumun nasıl olması gerektiğini anlatmaya çalışmış benzer şekilde Konfüçyüs (MÖ 551-MÖ 479) iyi düzenlenmiş bir toplumun neleri gerektirdiği üzerinde durmuş, peygamberler, tanrısal yasalar ile toplumun nasıl bir arada düzenli, adil bir biçimde yaşamasının mümkün olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. Tüm çabalar temelde bir topluluğun bir arada nasıl yaşaması gerektiğine dair açıklamalar şeklinde tezahür etmektedir. Bu açıklama biçimi olandan çok olması gerekene değinen nitelikte açıklamalardır. Toplumun nasıl bir arada yaşaması gerektiğine dair olması gerekenler üzerinden yapılan bu açıklamaların yanı sıra toplumu bir politik düzen açıklaması üzerinden anlamaya çalışan düşünürler de bulunmaktadır. Onlar açısından topluma bakış temelde politika üzerinden bir bakış demektir. Bu kısmen dönemleri açısından anlaşılabilir bir tavidir. Çünkü henüz politik olan ile toplumsal olan arasındaki ayrım net bir biçimde ortaya koyulmamıştır. Ancak netice itibari ile toplumun bütünlüklü ve sistematik bir biçimde incelenmesi yine gerçekleşmemiş bir durumdur. Bunun en iyi örnekleri başta Aristoteles (MÖ 384-MÖ 322) olmak üzere Niccolo Machiavelli (1469-1527), Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689-1755), Jean Jacques Rousseau (1712-1778) gibi toplumsal politik düşünürlerdir. Bunun yanı sıra toplumu kısmen daha bütünlüklü bir biçimde belli sınıflamalara tabi tutan, tarihsel süreçlerdeki toplumların yapılarını inceleyen böylece günümüz sosyolojisinin öncüleri olarak kabul edebilecek İbn Haldun (1332-1406), Giambattista Vico (1668-1744) gibi isimlerden de söz edilebilmektedir. Ancak tüm bu toplumu dönüştürme ve anlama çabaları bir bilim olarak sosyolojinin doğmasını sağlamamıştır. Bu çabalar toplum üzerine düşünülmüş ancak bütünlüklü, sistemli ve

temelinde var olan toplumsal gerçekiğin analizi biçiminde tezahür etmemektedir. Bu nedenler ile sosyoloji tarihi çalışmaları bu dönemleri daha ağırlıklı olarak bir toplum biliminin kurulması için hazırlık niteliğinde çalışmalar, dönemler olarak görmektedir. Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışı temelde 19. Yüzyıla dayandırılmaktadır ancak sosyolojinin ortaya çıkmasını sağlayan en önemli nedenler 19. Yüzyıl öncesindeki Avrupa'da gerçekleşen siyasal, sosyal, kültürel gelişmelerdir. Başta Coğrafi Keşifler ile zenginleşen Avrupa, zenginleşmenin de vermiş olduğu destek ile bilimsel, dini ve felsefi anlamda Avrupa Ortaçağ'ından çok farklı bir düşünsel yapıya bürünmüş ve bu manada Rönesans'ı ve Reform'u gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra toplumsal anlamda da büyük değişimler yaşayan Avrupa feodal bir toplum yapısından modern toplum yapısına evrilmiş, toprağa ve soya dayalı ekonomik ve sınıfsal üstünlük yerini ticaretin ve zenginliğin esas olduğu bir toplumsal yapıya bırakmıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Ortaçağ boyunca hâkim olan kilisenin, gücünü reform hareketleriyle beraber yitirmesi, matbaanın kullanımı ile kitap sayısının artması ve buna bağlı olarak eğitilmiş birey sayısının artması Avrupa'da büyük bir toplumsal değişim ve dönüşüm getirmiştir. Hiç kuşkusuz ki Avrupa'da gerçekleşen bu siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel değişim ve dönüşüm başta Avrupa'nın yakın çevresi olmak üzere tüm dünyayı etkilemiştir. Hiç kuşkusuz ki böyle büyük bir toplumsal değişim insanlık tarihinde sık rastlanan bir durum değildir. Bu nedenle bu yaşanan gelişmeler toplum ve insan üzerine düşünen düşünürlerin bu konuya yoğunlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle doğa bilimlerindeki ciddi gelişim insanın doğa karşısında kontrolü ele alabileceği, doğaya hükmedebileceği anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bu anlayış kısmen doğa olaylarının kesin tespitleriyle pekişmiş ve bilhassa Avrupa'yı diğer milletlere nazaran üstün bir konuma getirmiştir. Doğa bilimlerindeki bu değişim ve değişim sonucunda ortaya çıkan faydalar düşünürleri doğa bilimlerinde uygulanan yöntem ve tekniklerin insan ve topluma da genellenip genellenmeyeceğinin, tıpkı doğayı anlama ve kontrolde gösterilmiş olan başarının toplum ve insan için de mümkün olup olmadığının sorgulanmasına itmiştir. Bu konuda en dikkate değer girişim sosyolojinin de isim babası olan Auguste Comte'dan (1798-1857) gelmiştir. Comte pozitivist bir anlayış ile toplumu doğanın, fiziğin bir devamı, uzantısı olarak düşünmüş toplumsal olayların fizik bilimindeki gibi kesin bir biçimde tespit edilebilmesini, açıklanmasını amaçlamıştır. Bu temel görüş etrafında düşünürler toplum üzerine daha

sistematik, bütünlüklü görüşler ortaya atmayı denemişlerdir. Netice de ise günümüz anlamında bir sosyoloji biliminin ortaya çıkışı gerçekleşmiştir. Bilhassa erken dönem sosyologları Emile Durkheim (1858-1917), Karl Marx (1818-1883), Max Weber (1864-1920) gibi isimler toplumsal gerçekliğin derinlemesine analizlerine yönelmiş, toplumsal gerçekliği belli başlı temel prensipler etrafında şekillenen teoriler ile açıklama yoluna gitmişlerdir. Yaklaşık olarak 19. Yüzyıldan günümüze değin sosyal gerçekliğin açıklanmasında iki temel yaklaşımın, teorinin hâkim olduğu gözlenmektedir. Bunlar makro ve mikro teorileridir¹.

Bu teoriler temel olarak sosyolojinin konusunun ne olduğuna dair bir ayrışmayı ifade etmektedirler. Dolayısıyla makro-mikro teoriler bağlamında sosyal teoriyi gruplandırmak, sosyal gerçekliğin hangi yönünün ele alınmasının sosyal gerçekliği açıklamada daha başarılı olacağı vurgusunu ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan ilki olan makro teorilerde sosyolojinin temel konusu daha büyük ölçekteki toplumsal yapılardır. Başka bir deyişle makro yaklaşımlar kurumların bireylere olan önceliğini savunmakta, bireylerin topluma ve kurumlara olan etkisini en aza indirmekte hatta zaman zaman bireyleri göz ardı etmekte, çalışmalarda bireyler arası ilişkilerden ziyade büyük ölçekli, kişisel ilişkilerden tamamen uzak sosyal süreçlere yani yapılara odaklanmaktadır. Makro teoriler toplumsal yapıya yani sistem özelliği gösteren, çeşitli öğelerden meydana gelmiş, bu öğelerin birbiri ile zorunlu bir bağ içerisinde olduğu, devamlılık, düzenlilik, istikrar ve uyum gösteren ilişkiler bütününe önem vermektedirler (Demir ve Acar, 2005: 431; Kongar, 1995: 33-35). Örneğin; kurumlar (din, aile, ekonomi, siyaset gibi), kurumlar bağlamında onların işlevleri, toplumsal düzen, süreklilik, sınıf, sınıfsal çatışmalar, işbölümü gibi makro ölçekteki konulardır. Mikro teorilerde ise sosyal teoride toplumsal gerçekliği açıklamadaki temel konunun birey ve bireyin etkileşimleri olduğu görülmektedir. Biraz daha açmak gerekirse sosyolojinin temel konusunun bireylerin toplumsal eylemleri, gündelik hayat, gündelik rutinler, birey-grup ilişkisi, sosyalleşme vb. bireyin ve onun sosyal eylemleri temelinde ele alınmasıdır.

¹ Sosyal teorinin sınıflandırılması konusunda günümüzde yaygın olarak bu sınıflama kullanılmış olsa da farklı sınıflama biçimleri de söz konusudur. Örneğin; sosyal teorilerin toplumsal gerçekliği araştırma yöntemi bakımından anlamacı ve açıklamacı, toplumun neliğine dair görüşleri bakımından çatışmacı ve uzlaşmacı, toplumsal gerçekliği açıklama tarzı bakımından natüralist ve hümanist şeklinde ayrımlar ile karşılaşmak mümkündür. Ancak özellikle günümüz sosyal teorinin temelde sınıflama biçimi sosyolojinin nesnesini, konusunu temele alan bu çalışmada da temel alınan makro ve mikro teoriler şeklindeki sınıflamadır.

Görülebileceği gibi sosyal teoride bu iki yaklaşım toplumsal gerçekliği farklı nesne grupları bağlamında incelemektedirler. Başka bir ifadeyle bir sosyoloji biliminden söz edebilmek için teoriler açısından temel alınacak konular değişmektedir. Bu ayrım sosyal teori açısından farklı isimler altında da incelenmektedir. Ağırlıklı olarak yapı-eylem, toplum-birey şeklinde ayrımlar da yine makro-mikro teoriler arasındaki ayrımlara işaret etmektedirler. Özetlemek gerekirse sosyal teori açısından en temel sorulardan birisi sosyal gerçekliğin hangi nesne tarafından temsil edildiği ya da sosyolojinin konusunun ne olduğudur. Mikro ve makro yaklaşımlar açısından sosyolojinin temel konusunun ne olması gerektiği açıktır. Kısaca tekrar etmek gerekirse mikro teoriler açısından birey ve bireyin toplumsal ilişkileri, makro teoriler açısından ise bireylerin toplumsal ilişkilerinden bağımsız olarak toplumsal yapılardır (Poloma, 2012: 6; Wallace ve Wolf, 2004: 10-14). Bu teorilerin, yaklaşımların kendi içerisinde her ne kadar farklılıklar görülse de makro teorilerin toplumu, toplumsal yapıları birey ve etkileşimlerine nazaran ön plana çıkarması, mikro teorilerin ise bireyi, birlikte eylemi toplum ya da yapılar karşısında ön plana çıkarması bu teoriler altında ele alınan birçok yaklaşımın uzlaştıkları temel noktadır. Sosyoloji ve sosyal teoriye dair bu kısa girişin ardından sırası ile çalışmanın konusu, amacı ve problemleri, yöntemi ve önemine değinilecektir.

1.1.Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusuna geçmeden evvel kısaca da olsa indirgeme, düalizm ve diyalektik kavramlarına değinmek yerinde olacaktır. Bu sayede çalışmanın konusu daha net anlaşılacaktır.

Daha önce ifade edilmiş olan mikro ve makro yaklaşımlar temelde indirgemeci bir görünüm arz etmektedirler. Bu indirgemeci yaklaşım sosyal teorinin bütünü açısından düalistik bir görünümün ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu konu biraz daha detaylandırılırsa indirgeme genel olarak bir şeyin, kendisine özel ya da ayrıcalıklı bir konum atfedilen başka bir şeye geri götürülmesi ya da o şey aracılığıyla açıklanması olarak ifade edilebilir. Örneğin A'nın açıklanabilmesinin ancak B dolayısıyla mümkün olduğunun ifadesi A'nın B'ye indirgenmesidir. Daha somut bir örnekle tüm sosyal gerçekliğin açıklanmasının ekonomik ilişkilere bağlanması sosyal gerçekliğin ekonomiye indirgenmiş olduğunu göstermektedir (Cevizci, 2005: 920-921). Düalizm

kavramı ise temelde iki unsurun birbirine indirgenemezcesine ayrı durduğu, bir meseleye bakarken biri ya da diğeri lehinde tercihte bulunarak meseleye bakılmasını salık veren, öğütleyen bir bakış açısı, yaklaşımdır (Cevizci, 2005: 486, 898-899). Ayrıca düalizm, bir değişkenin ancak birbirinin zıddı iki değer alabilmesi, iki nihai prensibin her şeyin temelini oluşturması şeklinde de ifade edilebilmektedir (Demir ve Acar, 2005: 98, 113). Diyalektik kavramına bakıldığında ise bu kavram Yunanca bileşik bir sözcük olan *dialogos* sözcüğünden gelmektedir. *Dia* hem ayırma, yırtarak ayırma ya da ayırarak yırtma hem de ardından, kat ederek, boyunca anlamlarını içermektedir. *Logos* ise anlam alanı geniş bir sözcüktür. *Leg* kökünden türeyen bu sözcük hem toplamak, devşirmek, seçmek anlamlarını içermekte hem de söylemek, dile getirmek, akıllı uslu konuşmak, belirtmek, anlamlandırmak anlamına gelmektedir. Dialogos logos boyunca, logos'un ardından, logos'un yolunda, logos'u kat ederek ilerlemek demektir (Cevizci, 2006: 576-577). Sözlük anlamının ötesinde diyalektik kavramı Karl Marx ile beraber sosyolojide anlam kazanan bir kavramdır². Çok genel olarak diyalektik terimi evreni olmuş bitmiş, değişmeyen, sonlu ve birbiriyle ilintisiz nesnelere ve olaylar yığışımı olarak gören statik (durağan), analitik (çözümleyici) görüşlerin karşısında olgu ve olayları sürekli bir oluş, değişim, etkileşim, nitel farklılıkları yeni ve daha yüksek bir düzeyde bütünleştiren çelişkileri bu bütün içerisinde eriten bir kavramdır (Hilav, 1997: 11-12). Bunun yanı sıra yukarıda ifade edildiği gibi diyalektik tanımının dışında bu kavram karşıt fikirleri tikel örnek ve hipotezleri birbiriyle çarpıştırarak bu fikirleri aşmaya çalışan bir yaklaşım olarak da tanımlanabilir (Cevizci, 2005: 509-512).

İndirgeme, düalizm ve diyalektik kavramlarına dair yapılan açıklamalardan sonra çalışmanın konusu bu kavramlar çerçevesinde sosyal gerçekliğe indirgemeci yaklaşan teoriler ile bu indirgemeci yaklaşımların sosyal teoride ortaya çıkardığı düalizm problemini aşmaya çalışan Berger ve Luckmann'ın diyalektik, sentezci yaklaşımıdır.

² Burada önemli bir ayrımın da vurgulanması gerekmektedir ki özellikle sosyoloji tarihi bağlamında diyalektiğin temel taşıyıcısı konumundaki Marx'ın diyalektiği ile Berger ve Luckmann'ın diyalektiği arasında biçimsel bakımdan bir benzerlik söz konusu olsa da içerik bakımından bir farklılık mevcuttur. Çünkü Marx'ın diyalektiğinde birey diyalektik sürecin bir parçası değildir. Diyalektik süreç sınıflar arası bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle süreç bütünüyle toplum içerisindeki grupların ya da sınıfların bir çatışması şeklinde tezahür etmektedir. Berger ve Luckmann'da ise birey doğrudan bu diyalektik sürecin aktörü konumundadır.

Bu temel konu çerçevesinde çalışma iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sosyal teoride indirgemeci yaklaşımlar ele alınacaktır. İndirgemeci yaklaşımlar bağlamında ilk olarak makro yaklaşımlara, teorilere; ikinci olarak ise mikro yaklaşımlara, teorilere değinilecektir. Üçüncü bölümde ise Peter Ludwig Berger (1929-) ve Thomas Luckmann'ın (1927-2016) sentezci yaklaşımları sosyal teoride sentezci yaklaşım başlığı ile ele alınacaktır³.

Makro teoriler açısından işlevselci ve çatışmacı teorilere yer verilecektir. İşlevselci teori bağlamında bu yaklaşımın kurucusu kabul edilebilecek olan Emile Durkheim ve görüşlerine bunun yanı sıra işlevselciliği özellikle yapıya da vurgu yaparak geliştiren Talcott Parsons (1902-1976) ve onun yapısal işlevselci olarak anılan yaklaşımına yer verilecektir. Çatışmacı teori bağlamında ise bu teorinin kurucusu olarak kabul gören Karl Marx'ın görüşlerine konu bağlamında kısaca değinilecektir.

Makro teorilerin yanı sıra ele alınacak olan bir diğer yaklaşım da mikro yaklaşımlardır. Mikro yaklaşımlar açısından ilk olarak bu yaklaşımların öncülleri olarak ele alınabilecek olan Max Weber ve George Simmel'den (1858-1918) kısaca bahsedilecektir. Mikro yaklaşımların öncülleri olan düşünürlerin görüşlerine değinildikten sonra sembolik etkileşimcilik ele alınacak ilk mikro yaklaşımdır. Sembolik etkileşimcilikte George Herbert Mead (1863-1931) ve bu yaklaşımın isim babası olarak adlandırılabilen olan Herbert Blumer (1900-1987) ele alınacaktır. Bunun yanı sıra belki de Berger ve Luckmann'ın sosyoloji teorisinin şekillenmesi açısından en büyük etkiye haiz teori olan toplumsal fenomenolojiden de söz edilecektir. Toplumsal fenomenolojinin daha açık hale gelmesi için de öncelikle onun felsefi temelini oluşturan Edmund Husserl'in (1859-1938) fenomenolojisinden kısaca bahsedilecek ve ardından toplumsal fenomenolojinin kurucusu olan Alfred Schutz'un (1899-1959) görüşlerine yer verilecektir.

Sosyal teoriye dair indirgemeci yaklaşımların ele alındığı bölümün ardından Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın diyalektik yaklaşımına yer verilecektir. Diyalektik süreç her ne kadar bir sınıflama, bölümlenme, sıralama ihtiva etse de özünde bir bütün olarak gerçekleşen bir süreçtir. Ancak konunun analiz edilerek öğelerinin

³Berger ve Luckmann'ın sentezci yaklaşımının temeli diyalektik bir temelde olduğu için çalışmada da zaman zaman sentezci yaklaşım zaman zaman ise diyalektik yaklaşım kavramları benzer anlamda birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

çıkarılması ve diyalektik süreçte yerlerinin tespit edilmesi açısından kolaylık sağlaması amacıyla bu diyalektik süreç Berger ve Luckmann tarafından üç bölümde ele alınmıştır. Bu nedenle çalışmada da diyalektik süreç bölümler şeklinde ifade edilmiştir. Bu bölümlerden ilki *insan üretimi olarak toplum* yani Berger ve Luckmann'ın ifadesi ile dışsallaştırma bölümüdür. İkinci bölüm *nesnel bir gerçeklik olarak toplum* yani Berger ve Luckmann'ın ifadesi ile nesnelleştirme bölümüdür. Üçüncü ve son bölüm ise *toplumsal bir ürün olarak insan* yani içselleştirme bölümüdür⁴. Bu üç bölüm boyunca Berger ve Luckmann'ın diyalektik yaklaşımı nasıl sürekli göz önünde bulundurdıkları ve bu indirgemeci yaklaşımları nasıl aşmaya çalıştıkları ifade edilecektir. Sonuç bölümünde ise öncelikle genel bir değerlendirme yapılacak ardından ise Berger ve Luckmann'ın indirgemeci yaklaşımları aşma çabasının başarılı olup olmadığına dair görüşümüz ele alınacaktır.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Problemleri

Mikro ve makro teorilerin bütünü göz önüne alındığında bu teorilerin sosyolojinin konusunu belirlemede ya... ya da... mantığı temelinde bir ikileme düştüğü aşikârdır. Bu iki teori açısından da sosyolojinin konusu ya mikro ölçekte birey ve ilişkileri ya da makro ölçekte yapılar ve işlevleridir. Sosyal teorideki makro ve mikro bölünmesi sosyal teorinin konusunun ne olduğuna dair bir soruyu gündeme getirmektedir. Bu soru etrafında çalışmanın temel amacı sosyal teorinin konusunun, nesnesinin ne olduğunun Berger ve Luckmann açısından tespit edilmesi ve bu tespit neticesinde sosyal teoride ortaya çıkan düalistik görünümün Berger ve Luckmann tarafından ortadan kaldırılıp kaldırılmadığının belirlenmesidir.

Bu bağlamda çalışmanın temel sorusu “Berger ve Luckmann’a göre sosyal teorinin nesnesi nedir?” sorusudur. Bu temel sorunun cevabına ulaşmak adına sorulacak alt sorular ise “Makro teorilere göre sosyal teorinin nesnesi nedir?”, “Mikro teorilere göre sosyal teorinin nesnesi nedir?” sorularıdır. Belirlenen iki alt sorunun yanı sıra ise Berger ve Luckmann'ın sosyal teorinin nesnesinin ne olduğuna dair düşüncelerini tespit

⁴ Berger ve Luckmann özellikle *Gerçekliğin Sosyal İnşası* adlı eserlerinde toplumsal süreci dondurarak belli bölümler etrafında incelemiş olsalar da özünde bu kesiksiz, sürekli, bütünlüklü bir süreçtir. Başka bir ifadeyle bireyden söz ederken toplumdaki, toplumdaki söz ederken de bireyden bağımsız bir şekilde söz etmek onlara göre mümkün değildir.

edebilmek için üç temel soruyu daha gündeme getirmek gerekmektedir. Bu sorular “İnsan toplumu nasıl inşa etmektedir?”, “Toplum nesnel bir gerçeklik olarak bizim dışımızda durmakta mıdır?”, “Toplum insanı nasıl inşa etmektedir?” sorularıdır⁵. Son olarak tüm bu soruların neticesinde sorulabilecek soru “Berger ve Luckmann sosyal teoride ortaya çıkan düalizmi aşabilmiş midir?” sorusudur.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma teorik bir çalışma olmasından dolayı hem makro yaklaşımlar bağlamında hem de mikro yaklaşımlar bağlamında ele alınan düşünürlerin ve çalışmanın esas konusunu oluşturan Berger ve Luckmann’ın eserleri literatür taramasına dayanarak incelenmiştir. Yararlanılan eserlerde anlama ve yorumlama yöntemi esas alınmıştır (Neuman, 2007: 164-166). Her bölümde yazarların eserlerine gidilmiş, doğrudan eserlerden okuma yapılmış, doğrudan eserlerden yararlanılamayan yerlerde ise konu ile ilgili çeviri eserlerden yararlanılmıştır. Ayrıca sosyal teoriye dair geniş kapsamlı temel eserlerden de faydalanılmıştır.

Sosyoloji biliminin doğuşunda ilk dönem düşünürlerin topluma yönelik sorunları açıklamada makro konulara odaklanmaları nedeniyle çalışmada tarihsel sıra açısından öncelikle makro yaklaşımlara daha sonra ise makro yaklaşımlara bir tepki olarak da düşünülebilecek mikro yaklaşımlara değinilmiştir. Makro ve mikro teorilerde yer verilen düşünürlerin seçilmelerinde ise üç temel nokta göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar temelde ele alındıkları sosyal teoriyi en iyi yansıttığı düşünülen düşünürler olmaları, sosyal teori açısından makro ve mikro ikiliğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan düşünürler olmaları ve Berger ve Luckmann’ın çalışmalarına temel aldıkları, etkilendikleri, atıf yaptıkları düşünürler olmalarıdır⁶. Bunların yanı sıra sosyal teori tarihine bakıldığında birçok düşünürün yaşamlarının belli dönemlerinde farklı bazı konulara ağırlık verdikleri görülmektedir. Bu durumun en belirgin örneklerinden birisi

⁵ Bu soruların ele alınmasının temel sebebi Berger ve Luckmann’ın sosyal teorinin nesnesinin ne olduğuna dair cevabının ancak bu sorular etrafında netlik kazanmasıdır.

⁶ Hiç kuşkusuz ki Berger ve Luckmann yalnızca sosyal teorisyenlerden etkilenmiş değildirler. Onların sistemleri eklektik bir yapıdadır. Bu eklektik yapı içerisinde sosyal teorisyenlerin yanı sıra Ferdinand de Saussure (1857-1913) gibi dil bilimcilerin, Jean Piaget (1896-1980) gibi psikologların da katkısı söz konusudur ancak konu bağlamında önemli olan onların yaklaşımlarının sosyal teori açısından irdelenmesidir. Bu nedenle de yararlandıkları diğer bilimlerin teorileri bu çalışma kapsamında ele alınmayacaktır.

Talcott Parsons'da görülmektedir. Parsons bir dönem yaptığı çalışmalarda bir eylem teorisi geliştirirken daha sonraki çalışmalarında sosyal sistem teorisi ortaya koymuştur. Bu gibi durumlarda düşünürlerin ele alındıkları konu bağlamında ki eserlerine yönelik okuma ve değerlendirmeler göz önünde tutulmuştur.

1.4. Çalışmanın Önemi

Çalışmanın konusu, amaç ve problemleri, yöntemi bu şekilde ifade edildikten sonra çalışmanın önemi konusunda şunlar ifade edilebilir ki öncelikle Türkçe literatür bağlamında sosyal teoride indirgemeci olarak ifade edilen yaklaşımlara yönelik bir çok çalışma söz konusu olsa da özellikle günümüz sosyal teorisine hakim olan sentezci yaklaşımlara oldukça az değinilmiştir⁷. Bunun yanı sıra sosyal teoriye Berger ve Luckmann'ın sentezci yaklaşımı ise birkaç eserde kısaca özetlenmek dışında incelenmemiştir⁸. Berger özelinde ise ağırlıklı olarak onun din-toplum ilişkisine dair görüşleri ele alınmıştır. Bu perspektifte özellikle günümüz sosyal teorisinde hakim olan sentezci yaklaşımın öncüllerinden kabul edilebilecek olan Berger ve Luckmann'ın sosyal teoriye dair öneminin göz ardı edilmiş olması Türkçe literatür bağlamında bir eksiklik görünümündedir. Bu çalışmanın önemi de sosyal teori bağlamında sentezci yaklaşımın öncüllerinden olan Berger ve Luckmann'ın fikirlerinin Türkçe literatüre kazandırılması ile kısmen de olsa bu eksikliğin giderilmesidir. Şu noktanın da ifade edilmesi gerekmektedir ki sosyal teoriye dair diğer sentezci yaklaşımlar yerine Berger ve Luckmann'ın sentezci yaklaşımının çalışmanın konusu olarak tercih edilme nedeni de bu eksikliklerdir.

⁷ YÖK'ün resmi tez sitesi kaynak olarak ele alındığında indirgemeci klasik yaklaşımlardan Weber konusunda yaklaşık 30'un üzerinde tez çalışması, Marx konusunda 100'ün üzerinde tez çalışması bulunmaktadır. Sosyal teorideki sentezci yaklaşımlar bağlamında ele alınabilecek Giddens ile ilgili olarak 11 tez çalışması, Habermas ile ilgili 31 tez çalışması, Bourdieu ile ilgili olarak ise 15 tez çalışması bulmak mümkündür. Berger özelinde ise din görüşleri ile ilgili olarak 6 tez çalışması bulunmakta iken sosyal teori bağlamında Berger ve Luckmann ile ilgili hiçbir çalışma bulunmamaktadır. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> Erişim Tarihi 22.06.2016

⁸ Türkçe eserlerde Berger ve Luckmann'ın görüşlerine özet niteliğinde yer veren çalışmalar; Adil Çiftçi'nin Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları adlı eseri ile Hüseyin Bal'ın Bilgi Sosyolojisi adlı eseridir.

BÖLÜM 2

SOSYAL TEORİDE İNDİRGEMECİ YAKLAŞIMLAR

Sosyoloji tarihine bakıldığında Auguste Comte ile başlayan süreçte toplumu inceleyecek bir bilime ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç ile birlikte toplumun incelenmesi, araştırılmasında toplumsal yapıların mı yoksa aktör / bireyin mi temele alınacağı, toplumun hangisine göre okunacağı bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Birbirine karşıt şekilde konumlanan başka bir deyişle düalizm, dikotomi olarak ifade edilebilecek olan bu durum kabaca toplumun aktör / birey üzerindeki belirleyiciliği ile aktörün/bireyin toplumu üretmesi, şekillendirmesi şeklinde ifade edilebilir. Aydınlanma döneminin toplumu şekillendiren bilim anlayışının etkisinden sosyoloji de payına düşeni almıştır. Aydınlanma'nın en önemli fikir hareketi olan pozitivism her alanda olduğu gibi yeni doğan sosyoloji biliminde de etkisini hissettirmiş ve bu pozitivist etkiler neticesinde ilk dönem sosyologları toplumu makro bir yaklaşım ile ele almışlardır. İlk dönem sosyologlardan Comte da toplumu inceleyecek bu bilimi sosyal fizik olarak adlandırmış ve doğa bilimlerinin doğayı incelemesi gibi sosyal fiziğin de toplumu incelemesi gerektiğini ifade etmiştir. Comte ile başlayan bu süreç sosyolojide de pozitivismi görünür hale getirmiş ve empirik bilimlerde temel anlayış olan determinist anlayış her alanda olduğu gibi bu alanda da savunulmuştur. Burada birey ve etkisi göz ardı edilmiş, bilimsel yöntemler ile makro düzeydeki olgulara, toplumsal yapıya odaklanılmıştır (Comte, 2001: 79-81). Comte'dan sonra bu yaklaşım özellikle Emile Durkheim'da da görülmektedir. Durkheim'ın ifadesi ile "toplum bireylerin toplamından başka bir şeydir ve sui generis (kendine özgü) bir gerçekliktir." (Durkheim, 1994: 157-158; Goodwin ve Scimecca, 2015: 158-159).

Ancak 1960'lardan itibaren yapıyı temele alan makro yaklaşımlar yerini bireyi temele alan mikro yaklaşımlara bırakmıştır (Giddens ve Sutton, 2014: 52). Yukarıda ifade edilmiş olan yapıya önem veren makro yaklaşımların karşısında konumlanan mikro ya da aktörü / bireyi önceleyen yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Bu yaklaşımlar diğer bir deyişle mikro yaklaşımlar, toplumsal yapı ya da kurumları bireyin üzerinde gören anlayışın bireyi hiçleştirmesi gibi bir tehlikenin söz konusu olduğunu düşünmektedirler. Bireyi önceleyen düşünürlerin amacı da bireyi olması gerektiği yere

yerleştirmektedir. Buna göre bireyler toplumu üreten, şekillendiren aktörlerdir. Toplum, yelerinin eylemleri ile inşa edilmekte, yorumlanmaktadır (Waters, 2008: 35-38, 145-148).

Dolayısıyla yapı-eylem, makro-mikro, birey-toplum ikiliği şeklinde kavramlaştırılabilen bu durum halen bir çözüme kavuşmuş değildir. Bazı sosyologlar genellikle bu konuda bir taraf olmayı tercih ederlerken özellikle günümüzde bazı sosyologlar bu ikiliği aşmaya çalışmışlardır. Yapıyı önceleyen makro teoriler ile eylemi önceleyen mikro teorilerin sosyoloji tarihinde devamlı bir çatışma içerisinde olduğu söylenebilir. İnsan davranışlarını da biçimlendiren toplumsal yapılara ve bu yapıların anlaşılmasına odaklanan yaklaşımlar yapısalcı teori ya da makro teoriler olarak isimlendirilirken, insan davranışlarının toplumsal yapılar tarafından şekillenmediğini, bireylerin, birey eylemlerinin ve bireylerin etkileşimlerinin inceleme açısından temel önemde olduğunu ifade eden yaklaşımlar ise eylemi temele alan ya da mikro teoriler olarak isimlendirilmektedir.

Bu çalışmaya konu olan Berger ve Luckmann'ın diyalektik yaklaşımları makro ve mikro yaklaşımların eksikliklerini giderme, onları aşma iddiasındadır. Bu nedenle bu çalışmada onların mikro ve makro yaklaşımlar bağlamında etkilendikleri ynlerin gösterilmesi amacıyla tarihsel arka plana kısaca değinilecektir. Çünkü mikro yaklaşımlar sosyal gerçekliği sosyal eyleme indirgemekte ve kendinden bir gerçeklik olarak toplumun nesnelliğini kabul etmemektedir. Makro yaklaşımlar ise sosyal gerçekliği kendinde bir olgu olarak ele almakta ve bireyi bu sosyal gerçeklik karşısında edilgin, pasif bir alıcı konumuna indirgemektedir. Bu iki yaklaşım göz önünde bulundurulduğunda her iki yaklaşımın da sosyal gerçekliği tek bir yöne indirgedikleri görülmektedir. Bu indirgemeci yaklaşım daha sonra ele alınacak olan Berger ve Luckmann'da aşılmaya çalışılan bir durumdur. Bu nedenle Berger ve Luckmann'ın bu indirgemeci yaklaşımlardan farkının ortaya koyulabilmesi adına öncelikle her iki indirgemeci yaklaşıma değinmekte yarar vardır.

2.1. Makro Yaklaşımlar

Sosyal teoride düalizme neden olan indirgemeci yaklaşımların ilki makro yaklaşımlardır. Makro yaklaşımlar temelde işlevselci ve çatışmacı yaklaşımlar olarak

sınıflandırılmaktadır. Bu makro yaklaşımların temel konusu sosyal yapıdır. Sosyal yapılar en genel manası ile toplumun nesnel bir gerçekliğinin olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu nesnel gerçeklik insanların birbirleri ile ilişki kurma biçimini şekillendiren, insanların sosyal bir varlık olarak ortaya çıkmalarına sebep olan, insanlardan ve insan ilişkilerinden bağımsız bir olgu olarak ele alınmaktadır. Sosyal yapı bağlamında makro yaklaşımlar düzen, işlev, organizma, uyum, sistem, işbölümü, çatışma, güç, sınıflar gibi kavramlar ile sosyal gerçekliği anlama ve açıklama yoluna gitmektedirler. Bu yaklaşımlarda temel vurgu sosyal gerçekliği anlama ve açıklamada sosyal yapının esas alınmasıdır. Bu temelde makro yaklaşımlar bağlamında işlevselci teori ve çatışmacı teorinin görüşlerine yer verilerek makro yaklaşımların görüşleri daha açık hale getirilmeye çalışılacaktır.

2.1.1. İşlevselci Teori

Sosyal gerçekliği sosyal olgular temelinde ele alan ilk teori işlevselci teoridir. Bu teorinin çalışma bağlamında ki en önemli niteliği bilhassa daha sonra değinilecek olan Berger ve Luckmann'ın diyalektik yaklaşımında yalnızca bir uğrak olan nesnel bir gerçeklik olarak toplum anlayışının sosyal teorinin temel konusu haline getirilmesidir. Şüphesiz ki böyle bir tavır indirgemeci bir tavidir. Çünkü işlevselci teori sosyal gerçekliği insan ilişkilerinden bağımsız bir gerçeklik olarak ele almakta, makro gerçekliği sosyal teorinin biricik meselesi haline getirmektedir. İşlevselci teorisyenler yapıları, kurumları incelerken toplum içerisinde gerçekleştirmiş oldukları işlevlere göre bu yapı ve kurumları incelemiştirler. Onlar açısından her bir kurum, yapı toplum içerisinde belirli bir işleve sahiptir. Herbert Spencer'in organizma benzetmesinden yararlanan işlevselciler için nasıl ki organizma hayatını devam ettirebilmek için bazı gereksinimlere ihtiyaç duyar ve bunların karşılanmasını bekler ise toplum da devamlılığının sağlanmasında bazı ihtiyaçlarının karşılanmasını beklemektedir. Dolayısıyla işlevselciler açısından toplum bir bütündür ve toplum içerisindeki her bir unsur toplumun devamlılığına işlevlerini yerine getirerek katkı sağlamaktadır (Cosser, 2010: 102, 103). Toplum en temelde işbirliği, uyum, denge, düzenin hâkim olduğu, bireylerin üzerinde uzlaştıkları görüşler birliğidir. İşlevselci yaklaşımın öncüsü olarak görülen, ilk dönem sosyologları arasında sayılan ve toplumun makro yapılarına

(işbölümü, intihar) vurgu yapan sosyolog ise Emile Durkheim'dır. Bu nedenle ilk olarak Emile Durkheim'ın görüşlerine değinilecektir.

2.1.1.1. Emile Durkheim

Makro yaklaşımlar bağlamında indirgemeciliği en iyi yansıtan sosyologlardan birisi Emile Durkheim'dır. Auguste Comte'un doğa bilimlerinin doğayı anlamak için doğa yasaları bulmaları gibi toplumun da toplumu daha iyi açıklamak için yasalar oluşturması anlayışı Durkheim tarafından da sürdürülmüştür.

Durkheim için sosyolojinin temel konusu toplumsal olgulardır ve sosyoloji toplumsal olguların nesnel gerçekliğini bilimsel yöntemleri kullanarak incelemelidir (Durkheim, 1994: 7; Goodwin ve Scimecca, 2015: 158-159). Bununla birlikte Durkheim toplumla alakalı her fenomen için toplumsal olgu terimini kullanmıştır. Ancak toplumsal olguları inceleyen sosyoloji ile psikolojinin ayrılması gerekliliğine dikkat çekmiş ve bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Toplumsal olgu, toplum çerçevesinde cari hemen hemen bütün fenomenleri belirtmek için kullanılmaktadır. Ne var ki, bu anlamda, eğer deyim yerindeyse, toplumsal diye adlandırılmayacak olan insansal hiçbir olay yoktur. Her birey yer, içer, uyur, düşünür ve bütün bu fonksiyonların düzenli olarak işlemesi toplumun yararınadır. Bu olgular, eğer gerçekten toplumsal iseler, bu takdirde sosyolojinin kendine özgü bir konusu kalmıyacak ve sosyolojinin alanı biyoloji ve psikolojinin alanına karışacaktır. Fakat, her toplumda diğer doğa bilimlerinin incelediği fenomenlerden farklı karakterle ayrılan belirli bir fenomenler kategorisi (ordre) vardır. Sosyolojide kendine uygun olan bu fenomenler kategorisi (toplumsal olgular) ile ilgilenmelidir (Durkheim: 35-38).

Durkheim sosyolojinin ilgi alanını bu şekilde açıkladıktan sonra toplumun kolektif bilinçlerden oluştuğunu ve temelde belirleyici olanın bireyler ya da bireysel bilinçler değil kolektif olgular olduğunu da ifade etmektedir.

Toplumsal hayatın madde'sinin sadece psikolojik etkenlerle, yani bireysel bilinç halleriyle açıklanamazlığı, bize apaçıklığın ta kendisi gibi görünmektedir. Gerçekten de, kolektif tasavvurların dile getirdikleri şey, bizzat kendisini etkileyen nesnelere ile kendisi arasındaki ilişkiler içerisinde topluluğun kendi kendisini anlayış tarzıdır. Oysa,

topluluk bireyden başka biçimde yapılanmıştır ve onu etkileyen şeyler değişik bir mahiyet taşır. Ne aynı nesnelere ne de aynı sùjeleri dile getiren tasavvurlar aynı nedenlere bağımlıdır. Toplumun gerek kendi kendisini, gerekse onu çevreleyen dünyayı tasavvur ediş tarzını kavraması için ele alınması gerekli olan şey, bireylerin doğası değil, toplumların doğasıdır (Durkheim: 22).

Durkheim bunları belirttikten sonra kolektif olgulardan oluşan toplumun sadece parçaların toplamından meydana gelmiş bir bütün olmadığını da vurgulamakta ve toplumu bireyden yola çıkarak analiz etmemektedir. Aksine toplum kendine özgü bir realite olarak bireylerin karşısında durmaktadır.

...bir bütün, parçaların toplamıyla özdeş değildir, parçaların toplamından başka bir şeydir bütün ve onun özellikleri, kendisini kompoze eden parçaların taşıdığı özelliklerden farklıdır. Toplum, bireylerin bir toplamı değildir, fakat bireylerin asosiyasyonu ile meydana gelen sistem, kendine özgü karakterlere sahip bulunan özgül bir realiteyi temsil eder (Durkheim: 157-158).

Bunlara ek olarak toplumsal olguları anlatmaya devam eden Durkheim açısından toplumsal olgular insanların eylemleri üzerinde yaptırım gücüne sahip olan zorlayıcı bir güçtür. “Biz, bu (toplumsal) olguların, tekil bilinçler üzerinde zorlayıcı bir etki icra edebilme özelliğiyle kendisini gösteren yapma ve düşünme tarzlarından ibaret olduğunu söylemekteyiz.” (Durkheim: 26).

Bu (sosyolojinin sahası) saha ancak belirli bir fenomenler topluluğunu kapsamaktadır. Bir toplumsal olgu, bireyler üzerinde icra ettiği yada icra etme yeteneğini taşıdığı dışsal zorlayıcı güçle kendisini gösterir; bu gücün varlığı ise, belirli bir yaptırımın varlığı yada olgunun onu ihlale yeltenen her bireysel girişime karşı gösterdiği direnişle kendisini belli eder.....baskı, kendisini toplumun dolaysız tepkisiyle ifade ettiği zaman daha rahatça saptanabilir; hukuk, ahlak, inançlar, gelenek ve görenekler, hatta moda alanlarında durum budur (Durkheim: 45-46).

Sonuç olarak Emile Durkheim diğer eserlerinde de sosyal olguların bireye önceliği üzerinde durmaktadır. Ona göre birey irade sahibi, toplumu üreten, inşa eden etkin bir aktörden ziyade sosyal olguların bireyin dışında bir gerçeklik ve yapı olarak bulunduğu toplum içerisine doğan ve kolektif bilincin etkisiyle tüm davranışları

belirlenen, kolektif bilincin etkisiyle hareket eden bir varlık olarak görülmektedir. Dolayısıyla Durkheim açısından sosyal teorinin konusu toplumsal olgular olarak belirlenmiştir.

2.1.1.2. Talcott Parsons

Makro yaklaşımlar bağlamında ele alınacak bir diğer sosyolog Talcott Parsons'tur. Parsons ilk dönem eserlerinde sosyal eyleme odaklanmıştır ancak daha sonraki eserlerinde sosyal sisteme daha fazla ağırlık vermiş ve hatta bu eserlerde sosyal eylem sosyal sistemi oluşturan bir unsur olarak ele alınmıştır. Bu nedenle burada konu bağlamında Parsons'ın sonraki eserlerinde etkin olan sistem yaklaşımı temele alınmıştır. Parsons'ın sistem yaklaşımının temel prensibi sosyal gerçekliği sosyal sisteme indirgemesidir. Başka bir deyişle Parsons'ın ilk dönem eserlerinde ele aldığı sosyal eylem daha sonraki eserlerinde sistemin bir parçası başka bir ifadeyle sosyal yapının gerçekliği içerisinde anlamını bulan bir sosyal eylem haline dönüşmüştür.

Yapısal işlevselcilik olarak adlandırılan bu yaklaşım ile Parsons, Durkheim ve Weber'in görüşlerini kendi çalışmasına uyarlayarak yeni bir işlevsel yaklaşım ortaya koymaya çalışmış, işlevselci yaklaşımın her bir unsurun bir işlevi yerine getirmesi görüşüne ek olarak toplumun bireyler üzerinde kendine ait bir yapıya sahip olduğunu da belirten bir görüş ortaya koymuştur (Slattery, 2008: 376). Yapısal işlevselcilikte yapı ve işlev ilişkisi önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen düşünürler açısından yapı toplumun temelde daha statik olan tarafını ifade etmektedir ve onlara göre toplum kalıplaşmış toplumsal birimlerden oluşmaktadır. Yapı kavramının yanı sıra yapısal işlevselciliğin bir diğer önemli kavramı olan işlev ise toplumun temelde daha dinamik yönüne işaret etmekte ve toplum içerisindeki her bir unsurun uyum ve etkileşimini sağlayan toplumsal etkinlikler anlamına gelmektedir (Poloma, 2012: 53). Yapı ve işlev kavramının ne anlama geldiği tanımlandıktan sonra yaklaşımın temel umdelerine de değinmek gerekmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen düşünürler ve dolayısıyla Parsons açısından toplum içerisindeki yapılar belli işlevlerden kaynaklanmamaktadır. Aksine toplum içerisinde belli işlevlere duyulan ihtiyaç sonucunda belli yapılar ortaya çıkmaktadır. Bu görüşü benimseyen düşünürler açısından bir diğer önemli konu da tüm yapıların belli bir işleve sahip olmasıdır. Toplum

içerisindeki her bir unsur, her bir kurum belli bir işlevi yerine getirmekte ve toplumun devamlılığına, dengesine katkıda bulunmaktadır (Kongar, 1995: 153-154). Yapı ve işlev kavramlarının bu genel ifadesinden sonra Parsons'ın konuya yaklaşımına daha ayrıntılı değinmek gerekmektedir.

Talcott Parsons'ın çalışmalarında sistem hatta çoğu zaman sosyal sistem önemli bir kavram olarak belirmektedir. Parsons toplumu büyük ve kendine yeten bir sistem olarak ifade etmektedir. Parsons'ın ifade etmiş olduğu bu sistem;

Fiziksel ve çevresel bir durumda birbirleriyle etkileşimde bulunan çok sayıdaki birey aktöre dayanmaktadır. Sosyal sistem içerisindeki bu aktörler memnuniyetlerini en üst seviyeye çıkarmaya çalışmaktadırlar. Birey aktörlerin kendileri ve diğerleri ile olan ilişkileri paylaşılan semboller ve kültürel yapı sayesinde sağlanmakta ve bu paylaşılan semboller ile kültürel yapı ilişkilerine aracılık etmektedir (Parsons, 2005: 3).

Parsons'ın sistem tanımı her ne kadar bireylerin etkileşimleri temelinde ele alınmış gibi görünse de Parsons daha sonraki yazı ve eserlerinde sistemin temel biriminin etkileşimler değil bu etkileşimlerin temel görünüş biçimi olan statü ve rol olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla aslında temel olarak bireyler ve bireylerin eylemlerine değil sistem içerisinde statü ve rol gibi yapılar aracılığıyla birey ve eylemlerine odaklanma söz konusudur (Parsons: 15-16). Parsons'ın da ifade etmiş olduğu gibi bireylerin eylemleri en temelde toplum içerisindeki kurumlar tarafından belirlenmektedir ve bu nedenle eylem de sosyal sisteme etkisi ve katkısı dâhilinde ele alınan bir alt sistem vazifesi görmektedir (Parsons, 1954: 53-54).

Büyük bir sistem olarak tanımlanan toplumun varlığını sürdürebilmek için alt sistemlere sahip olduğu görülmektedir. Sistem hem alt sistemler ile karşılıklı bir ilişki içerisinde hem de alt sistemlerin karşılıklı birbirleri ile ilişkisi sayesinde işlevlerini yerine getirebilmekte, uyum içerisinde varlığını idame ettirebilmektedir. Dolayısıyla toplum farklılaşmış alt sistemlerden ve bu alt sistemleri de oluşturan kurumlardan meydana gelmektedir ve her bir kurum diğerini tamamlayacak, diğerine destek olacak işlevleri yerine getirmektedir. Sistem temelde üç ana alt sistemden meydana gelmektedir. Bu alt sistemler *kişilik sistemi, kültürel sistem ve sosyal sistemdir*. Bu alt sistemlerin hepsi belli bir işlevi yerine getirerek hem toplumsal düzenliliğin devam etmesini hem de sistemin devamlılığını sağlamaktadırlar (Kongar, 1995: 158).

Parsons'a göre kişilik sisteminde kişilik, bireyin eylemlerini motive eden, güdüleyen ve arzulardan oluşan bir sistemdir. Bireyler bu güdülerini, amaç ve ihtiyaçlarını karşılamak için sosyal sistem içerisinde uzlaşılabilir norm ve değerlere göre kişiliklerini oluşturmaktadır ve bu nedenle Parsons açısından kişilik sistemi diğer sistemlerden ayrı olarak değerlendirilemez. Kültürel sistemde ise sadece maddi öğeler değil manevi kültür öğeleri de dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla kültürel sistemde insanların uzun zaman boyunca oluşturmuş oldukları her şey göz önünde bulundurulmakta, kültürel sistemin semboller, eşyalar, gelenekler gibi birçok unsurdan oluştuğu ifade edilmektedir. Parsons için kültürel sistem insanlar arasındaki etkileşimler ile de ilişkilidir. Sosyal sistemde ise Parsons daha önce ifade edildiği gibi statü ve rol kavramlarına odaklanmaktadır. Sosyal sistem ile kurumlaşmaya da önem veren Parsons açısından bireyler kurumlaşmış davranış örüntülerine göre hareket etmekte ve böylece buldukları statülerin gerektirdiği rollere uygun davranarak sosyal sistemin devamlılığını ve düzenini sağlamaktadırlar. Sosyal sistemde diğer sistemlerde de geçerli olan kural ile benzer şekilde diğer sistemlerden ayrı olarak ele alınmamalıdır. Ancak sosyal sistem ile kültür sistemi arasında temel bir fark bulunmaktadır. Sosyal sistem içerisinde değer ve gelenek gibi unsurlar belirlenmekte, belirlenen değer ve gelenekler eylemlerin, rollerin temelinin oluşturmakta, onları şekillendirmektedir. Kültür sisteminde ise sosyal sistemde belirlenen bu değer ve gelenekler bireyler tarafından içselleştirilmektedir (Ritzer, 2011: 244-249).

Sistem ve onu oluşturan alt sistemleri bu şekilde ifade etmiş bulunan Parsons'ın tüm bu alt sistemler içerisinde ağırlık verdiği alt sistem ise sosyal sistem başka bir ifadeyle toplumdur. Parsons'a göre sosyal sistem diğer tüm alt sistemler üzerinde de bir kontrole sahip olan alt sistemdir. Bu nedenle sosyal sistemin bazı temel niteliklerinden bahsetmektedir. Bir sosyal sistem devamlılığı için diğer alt sistemler ile uyum içinde olmalıdır, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamalıdır, bireylerin sisteme katılımını sağlamalıdır, potansiyel olarak toplumu, sistemi bozabilecek davranışları kontrol etmelidir ve bu sistemi bozacak davranışlarda artış görülürse denetimi sağlamalıdır. Son olarak ise sosyal sistem devamlılığında dile ihtiyaç duymaktadır (Parsons, 2005: 16-21).

Sosyal sistemi ve niteliklerini bu şekilde ifade eden Parsons için her sosyal sistem, sistemin devamlılığını, üyelerinin kişilik gelişimini, kültürel gelişimlerini sağlayabilmek adına belli işlevleri yerine getirmelidir ve bu işlevleri farklı kesimler

karşılıklıdır. Sosyal sistemin yerine getirmesi gereken bu işlevler *uyum, amaca ulaşma, bütünleşme ve gizlilik(kalıp korunması)*dir. Bu işlevlerden biri olan uyum sosyal sistem içerisindeki bir alt sistem olarak görülebilecek ekonomi tarafından yerine getirilmektedir. Ekonomi ile bireylerin ihtiyaç duyacakları kaynaklar üretilerek hem sistemin alt sistemlere uyum sağlaması hem de alt sistemlerin sistemin gereksinimlerine uyum sağlaması gerçekleştirilir. Bir diğer işlev olan amaca ulaşmada ise politika ya da siyasetin etkisi görülmektedir. Siyaset ya da politika ile sistemin amaçları belirlenerek bunlara ulaşmak için bireylerin harekete geçirilmesi sağlanmaktadır. Sosyal sistemde yerine getirilmesi gereken bir diğer işlev ise bütünleşmedir ki hem resmi hem de gayri resmi kontroller aracılığıyla toplum içerisindeki düzensizlikler bu işlev ile engellenmiş olmakta ve bireylerin hem toplum, sistem ile hem de birbirleri ile bütünleşmeleri sağlanmaktadır. Sosyal sistemde yerine getirilmesi gereken son işlev ise gizlilik ya da kalıp korunmasıdır. Bütünleşme işlevinde bireyleri birbirlerine bağlayan resmi ve gayri resmi kontrol araçlarının içselleştirilmesi ve sosyalleşme aşamasında diğer nesillere aktarılması ile toplumlarda bir süreklilik, toplumsal kalıpların korunması sağlanmaktadır (Turner, 2005: xviii).

Sonuç olarak makro yaklaşımlar bağlamında Parsons'ın yaklaşımının da sosyal eylemin ancak sosyal sistem içerisinde yani sosyal yapı içerisinde anlamlı bir unsur olarak görülmesi, sosyal gerçekliğin kişilik sistemi, kültürel sistem ve sosyal sistem şeklinde sosyal yapılar ile açıklanmaya çalışılması nedeniyle sosyal gerçekliğin yapılarla indirgenmediği görülmektedir. Başka bir deyişle Parsons'ın yaklaşımında sosyal teorisinin konusu makro boyuttaki sosyal yapılar olarak belirlenmiş ve birey, birey etkileşimleri sosyal teoride göz ardı edilmiştir.

2.1.2. Çatışmacı Teori

Makro yaklaşımlarda sosyal teoriye indirgemeci bir şekilde yaklaşan bir diğer teori ise işlevselci yaklaşıma karşı olarak ortaya çıkan çatışmacı teoridir. Çatışma teorisyenleri toplumsal eşitsizlikler, toplumsal tabakalaşma, güç gibi konular üzerine odaklanmaktadır. Onlara göre toplum; grupların birbirleri ile çatıştıkları, bazı grupların diğerlerinden daha fazla fayda sağladıkları, bazı grupların diğerleri üzerinde baskı kurdukları bir düzenden meydana gelmektedir (Tatlıcan, 2011: 85-87). Çatışma

teorisinin en temel üç kabulü Wallace ve Wolf tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: Birincisi tüm insanlar öncelikle kendi çıkarlarını düşünmektedirler. İkincisi tüm toplumsal ilişkilerin odağında güç ilişkisi söz konusudur. Üçüncüsü ve sonuncusu ise toplum içerisinde etkin olan değerler ve düşünceler belli grupların kendi amaçlarını gerçekleştirebilmek adına kullandıkları unsurlardır (Wallace ve Wolf, 2004: 82). Toplumu bu şekilde eşitsizlikler, güç ve tabakalaşma bağlamında okuyan çatışmacı teori her ne kadar 1950'lerde sistemleşmiş olsa da köklerini Karl Marx'tan almaktadır (Collins, 2015: 57)⁹. Bu noktada Marx'ın teorisine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

2.1.2.1. Karl Marx

İlk dönem sosyologlarından olan Karl Marx'ın eserlerine bakıldığında ekonomi ve sınıfı temele alan makro bakış açısının tüm sosyal teoriyi açıklamadaki hâkimiyeti görülmektedir. Marx, çağının diğer düşünürlerinden farklı olarak kapitalist sistemi anlamak ya da meşrulaştırmak değil onun çelişkilerini gözler önüne sererek bu sistemi değiştirmek adına çalışmalarını yürütmüştür.

Marx, evrimci bir açıdan tarihi yorumlamış ve toplumların belli aşamalardan geçtiğini ifade etmiştir. Marx'a göre toplum, ekonominin temele alındığı altyapı ile felsefe, hukuk, bilim, sanat, kültür, din gibi diğer birçok kurumun yer aldığı ve altyapı tarafından belirlenen, şekillendirilen bir üstyapıdan oluşmaktadır. İnsanlar bu ilişkilerin belirleyici olduğu bir toplumsal sistem içerisine doğmaktadırlar. İnsanların iradeleri dışında olan bir sistem söz konusudur ve toplumda asıl belirleyici olan altyapıya dayanan üretim tarzlarıdır. Bu durum Marx'ın bilinen ifadelerinden biriyle şu şekilde ifade edilebilir:

Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın

⁹Çalışma kapsamında çatışmacı teorisinin diğer temsilcileri örneğin Ralf Dahrendorf (1929-2009), Lewis Coser (1913-2003) gibi düşünürlerle Berger ve Luckmann'ı doğrudan etkilemedikleri için yer verilmemiştir.

üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır (Marx, 1976: 25).

Dolayısıyla bireylerin kim ve ne olduklarını belirleyen onların iradeleri dışındaki sadece uymak zorunda kaldıkları bir üretim tarzıdır. Marx'ın bir diğer ifadesiyle şöyle ifade edilmektedir:

Bu üretim tarzı, daha çok, bu bireylerin belirli bir faaliyet tarzını, onların yaşamlarını ortaya koyan belirli bir biçimi, belirli bir yaşam tarzını temsil eder. Bireylerin yaşamlarını ortaya koyuş biçimi, onların ne olduklarını çok kesin olarak yansıtır. Şu halde, onların ne oldukları, üretimleriyle, ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl ürettikleriyle de örtüşür. Demek ki, bireylerin ne oldukları, üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır (Marx ve Engels, 2012: 19).

Marx daha önce ifade edilmiş olan evrimci tarih anlayışı ile insanların üretimlerini arttırarak geçtikleri her aşamayla birlikte (ilkel-komünal, köleci, feodal, kapitalist, sosyalist, komünist) işbölümünün arttığını ve bu süreçte toplumda üretim araçlarına sahip olan ve üretim araçlarına sahip olmayanlar şeklinde iki temel sınıfın ortaya çıktığını ifade etmektedir. Dolayısıyla üretim araçlarına sahip bir sınıfın varlığı toplumdaki üstyapının üretilmesinin yanı sıra bilginin de belli bir sınıf tarafından üretilmesini getirmektedir. Marx bunu *Alman İdeolojisi* adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir:

Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildir, egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan maddi, egemen ilişkilerdir, şu halde bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidirler (Marx ve Engels, 2012: 50).

Emekleri dışında herhangi bir üretim aracına sahip olmayan bir sınıfın (proleterya) bu üretim tarzı ile birlikte artık kendi doğasına yabancı hale gelmesi Marx tarafından *yabancılaşma* kavramı ile ifade edilmektedir. Kapitalist sistemin bir çarkı haline gelen insan ürettiklerine, üretim sürecine, diğer insanlara ve en önemlisi kendisine yabancı bir varlık haline gelmektedir. Dolayısıyla Marx için yabancılaşmış bir toplumda yaşayan insanların bilinçleri, zihinleri insanların içinde buldukları üretim tarzının bir aynası şeklinde olmaktadır.

Son olarak Berger ve Luckmann'ın sisteminin temelinde yer alan diyalektik kavramının sosyoloji tarihinde en önemli temsilcilerinden olan Marx'ın da bu konudaki görüşlerine değinilmesi gerekmektedir. Daha önce kısaca ifade edildiği gibi Marx'ın diyalektiği Berger ve Luckmann'ın diyalektiği ile aynı değildir. Marx'ın diyalektiği daha çok tarihsel süreçte ortaya çıkmış olan başka bir ifadeyle insanoğlunun tüm somut yapıp etmelerine dayalı bir diyalektiktir. Ancak bu insan tek başına yaşayan bir insan değildir. Ortaklaşa yaşayan bir insandan söz edilmektedir. İnsanın tarihsel diyalektikteki yeri emeği ile ilintilidir. Emek bu anlamda insanoğlunun özü durumundadır. Başka bir deyişle emek bir makro kavram olarak bireyi tarihsel diyalektikte belirlemektedir (Hilav, 1997: 171-173). Bu tarihsel diyalektik üç genel uğraktan ibarettir. Bunlardan ilki olan tez hayat koşulları ile yani yaşamı ile uyumlu olan ve dışsallaştırma ile yani pratik etkinliği ile kendi varlığı arasında çelişki bulunmayan ilksel insandır. İkinci uğrak olarak antitez uyum halindeki insanın kendi etkinlikleri ile ortaya çıkan ürünlerine yabancılaşması ve karşıt bir kuvvet olarak insanın karşısında durmasıdır. Marx'ın daha çok yabancılaşma kavramı ile karşıladığı bu uğrak bir anda gerçekleşen bir süreç değildir. Köleci toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum olarak gerçekleşen bu süreç özellikle kapitalist toplumla beraber tam yabancılaşma ile sonlanmaktadır. Üçüncü ve son uğrak olan sentez de ise insanın bu yabancılaşma sürecinden tamamen kurtulduğu, kendi emeğine egemen olduğu toplum Marx tarafından komünal toplum olarak ifade edilmiştir (Hilav: 193-194).

Özetle Marx'ın görüşlerine bakıldığında en temelde toplumun en önemli unsuru olarak ekonomi temelli bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Marx açısından birey ya da bireyin ilişkileri değil bir toplumsal yapının edilgin bir parçası olarak birey düşüncesi ifade edilmektedir. Bireyin daha doğmadan önce mülkiyet ilişkilerinin belirlendiği bir toplum içerisine ve hatta belirli bir sınıfa ait olarak doğması

da yine bireyin etkisizleştiği makro yapıların belirleyiciliğini vurgulaması bakımından indirgemeci bir tavra sahip olduğu görülmektedir.

Marx'a dair düşünceleri tamamlamadan önce özellikle Marksist düşünce biçimi içinde gerçekleşen bir ayrımı vurgulamak gerekmektedir. Bu Marx'ın indirgemeci olup olmadığına dair tartışmaların da kökenini oluşturmaktadır. Marx'ın bu noktaya kadar ifade edilmiş olan toplum temelli görüşleri bazı Marksist çevreler tarafından Marx'ın eksik ve yanlış bir okunması olarak ifade edilmektedir. Bu görüş açısından Marx indirgemeci bir toplum görüşüne sahip değildir. Marx tarafından toplum kadar bireye de toplumu açıklama konusunda bir değer biçilmiştir. Bu görüşlerden ilki Marx'ın tarih içerisindeki sınıfa yapmış olduğu vurgunun özünde sınıfı oluşturanların bireyler olması hasebiyle bireye vurgunun asıl olduğudur. Marx'ın bireye vurgu yaptığını düşünenlerin bir diğer delili Marx'ta insanın üretken, doğayı dönüştüren ve bu süreçte kendini de dışı vuran, dönüştüren bir yapıda olduğu görüşlerinin bulunmasıdır. Bu görüşlere ek olarak Marx'ın sosyolojisindeki ekonomi, sınıf gibi yapıların özünde metodolojik olduğu yani bireyin özgürleşmesi için bir araç olarak ele alındığını düşünen düşünürler de söz konusudur. Ayrıca Marx'ın toplumdaki ekonomi, sınıf gibi yapıları kendinden bir gerçeklik olarak ele almadığını aksine bu yapıların öznelerarasılığa vurgu yapmak için geliştirilen ve kullanılan kavramlar olduğuna değinen görüşler ve düşünürler de vardır¹⁰.

Tüm bu görüşler ele alındığında Marx'ın birey insana, özne insana vurgu yaptığını dair bir düşünce ortaya çıkmaktadır. Ancak şu ifade edilmelidir ki Marx'ın eserlerinde birey, özne insan göz ardı edilmemekle beraber birey insana vurgu ancak toplum dolayımıyla. Marx'ın sözleri ile bu durum şöyle ifade edilmektedir: “..kişiler, ekonomik kategorilerin temsilcileri oldukları, belirli sınıf ilişkileri ile sınıf çıkarlarını kişiliklerinde topladıkları ölçüde ele alınıp incelenirler.” (Marx, 2007: 18). Bunun yanı sıra Marx bir diğer eserinde “Toplum’u birey karşısında bir soyutlama olarak yeniden saptamaktan özellikle kaçınmak gerek. Birey, *toplumsal varlıktır.*” demektedir (Marx, 2003: 95). Marx bir diğer eserinde “...Ama insansal öz, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Gerçekliği içerisinde, bu, toplumsal ilişkilerin

¹⁰ Marx'ın bireye vurgu yaptığını ifade eden eserler için bkz.: Corcuff, P. (2016). Bireyciliğin Meselesi (A.U.Kılıç, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları; Öngen, T. (2002). Marx ve Sınıf. *Praksis*. (8). 9-28; Kurul, N. (2013). Marksist Düşüncede Sorgulanan Efsane: İnsan Doğası. https://www.academia.edu/6936615/Marksist_Düşüncede_Sorgulanan_Efsane_İnsan_Doğası Erişim tarihi 7.11.2016; Fromm, E. (2004). Marx'ın İnsan Anlayışı (K.H.Ökten, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi

bütünüdür.....Dolayısıyla insansal öz, onda ancak bir “tür” olarak, birçok bireyi salt doğal olarak birleştiren içsel, dilsiz bir genellik olarak anlaşılabilir.” demektedir (Marx, 2012: 9). “Toplumsal yapı ve devlet, durmadan belirli bireylerin yaşam süreçlerinin sonucu olarak meydana gelmektedir; ama bu bireyler kendilerinin ya da başkalarının kafalarında canlandırdıkları bireyler değil, gerçek bireyler, yani etkide bulunan maddi üretim yapan, dolayısıyla belirli maddi ve kendi iradelerinden bağımsız sınırlılıklar, verili temeller ve koşullar altında faaliyet gösteren bireylerdir.” (Marx, 2012: 23). Bunlara ek olarak Marx’a göre “İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar.” (Marx-Engels, 1976: 477). Bunların yanı sıra Marx Grundrisse adlı eserinin üretim ile ilgili bahsinde “başlangıç noktasının toplum içinde üretim yapan birey dolayısıyla bireylerin toplumsal olarak belirlenmiş üretimi” olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yine aynı eserinde tarihte ne kadar geriye gidilirse gidilsin üretim yapan bireyle, onun bütünü bir parçası olarak karşımıza çıktığı bir durumla karşılaşacağımızı ifade etmektedir (Marx, 1979: 139, 141). Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Marx’ın bireye vermiş olduğu değer bireyin toplumu ancak belli koşullar altında etkileyebildiğini bu nedenle bireyin toplumda inşa edici bir role değil ancak belli yapılar etrafında topluma etki eden bir toplumsal unsur olarak ele alındığını göstermektedir. Bu ifadeler de göstermektedir ki Marx’a göre ekonomi, sınıf gibi toplumsal yapılar bireyler arası etkileşimin neticesinde ortaya çıkmış değildir. Birey ve bireyler arası etkileşimden bağımsız olarak insanlar bir tarihselliğe, bir ekonomik ve sınıfsal belirlenimciliğe maruz kalmaktadırlar. Başka bir ifadeyle Marx için birey başta sınıf içindeki birey, toplumsal varlık olarak birey, maddi üretim yapan insan olarak birey ve tarihsel sürecin içinde ele alınan bireydir. Tüm bunlardan da görülebileceği gibi Marx’ın bireyi, toplum içerisinde bir unsur olarak dönüştüren, üreten birey temelinde ele almadığını aksine ekonomi, sınıf, emek gibi hatta üstyapı gibi makro ölçekteki unsurlar temelinde ele aldığı görülmektedir. Bu nedenle Marx’ın sentezci bir yaklaşımdan daha çok indirgemeci bir yaklaşıma sahip olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Tüm bu ifadeler sonucunda makro yaklaşımların bütünü göz önüne alındığında makro yaklaşımların sosyal gerçekliği sosyal yapılar etrafında anlama güdüsü içerisinde oldukları, bunu kimi zaman işbölümü kimi zaman sınıf kimi zaman ise toplumsal

sistemler biçimde ifade ettikleri görülmektedir. Ancak her ne isim altında ifade edilirse edilsin en temelde görülen sosyal gerçekliğin açıklanmasında bireylerin gündelik hayatları, etkileşimleri, eylemleri göz ardı edilmekte, bu sosyal gerçeklikler sosyal yapıların bir sonucu olarak ele alınmakta başka bir ifadeyle sosyal yapılara indirgenmektedir. Başka bir ifadeyle makro yaklaşımların sosyal yapıyı bireylerin üzerinde ve ötesinde bir gerçeklik olarak görmeleri onların yaklaşımlarının bireysel gerçekliğin sosyal yapılara indirgenmesi anlamına gelmektedir. Sosyal gerçekliği makro boyutta inceleyen yaklaşımların ardından bir sonraki kısımda, konuda ise sosyal gerçekliği mikro boyutta inceleyen yaklaşımlara değinilecektir.

2.2. Mikro Yaklaşımlar

Sosyal teoride düalizme neden olan indirgemeci yaklaşımların ikincisi mikro yaklaşımlardır. Mikro yaklaşımlar sembolik/simgesel etkileşimcilik ve toplumsal fenomenoloji yaklaşımları şeklinde ifade edilebilir. Mikro yaklaşımlar sosyal gerçekliğin konusunu benlik sahibi varlıklar olarak bireyler ve onların birbirleri ile kurdukları toplumsal ilişkiler ağı olarak ele almaktadır. Bu temel konu etrafında bireyler arası ilişkilerin merkezinde dil, iletişim, karşılıklılık, güven gibi etkileşimlerin anlaşılmasında temel oluşturabilecek kavramlara yer verilmektedir. Başka bir deyişle bu yaklaşımlar sosyal gerçekliği anlamlandırmada insanların günlük yaşantılarına ve bu günlük yaşam temelinde bulunan sosyal eylemlerine odaklanmaktadır. Bu açıklamalardan da anlaşılabilceği gibi mikro yaklaşımların temel hedefi sosyal gerçekliği sosyal eyleme indirgemektir. Bu bölüm itibari ile makro yaklaşımlarda ifade edilen sosyal gerçekliği sosyal olgulara indirgeyen yaklaşımın bir benzeri olarak mikro yaklaşımların sosyal gerçekliği yine indirgemeci bir tarzda ancak bu kez sosyal yapı yerine sosyal eyleme indirgemesi vurgulanmaya ve böylelikle de Berger ve Luckmann'ın sentezci, diyalektik yaklaşımlarının farkı daha net bir şekilde gösterilmeye çalışılacaktır. Bu temelde mikro yaklaşımlar bağlamında ele alınabilecek tüm yaklaşımların öncülleri olarak anılabilecek iki isim olan Max Weber ve George Simmel'in görüşlerine değinilecek ardından ise sembolik etkileşimcilik ve toplumsal fenomenoloji ile mikro yaklaşımların temel tezleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Max Weber

Sosyal teorinin tarihine bakıldığında Max Weber'e kadar sosyal gerçeğin makro ölçekte, sosyal yapılarla ele alındığı görülmektedir. İlk olarak Weber sosyal teori anlayışında birey ve bireyin eylemini temele alan bir yaklaşım sergilemiştir. Bu sebepten dolayı Weber, mikro yaklaşımların öncülü olarak kabul edilebilen bir düşünürdür. Weber, toplumu yorumlayıcı bir şekilde ele almış ve düşünerek, başkalarının düşünce ve hareketlerini göz önüne alarak hareket eden insanı yani sosyal insanı çalışmalarının merkezine yerleştirmiştir (Weber, 2006: 101, 104). Ona göre toplumsal yaşam içindeki insanlar hem kendilerinin hem de başkalarının eylemlerine anlamlar yükleyerek hareket etmektedirler. Bu nedenle sosyoloji denen bilim de insanların bu sosyal eylemlerini incelemesi gereken bir bilimdir. Weber'in ifadesi ile "sosyoloji; toplumsal eylemi yorumsal olarak anlamakla onun seyrinin ve sonuçlarının nedensel açıklamasıyla ilgilenen bir bilimdir." (Weber, 2012a: 112). Bu tanımda da görülebileceği gibi Weber için "anlama" sosyoloji için her şeyden önce gelmektedir. Anlama, bireylerin sosyal eylemlerine verdikleri anlamlardır. Bireyler karşılaştıkları kişileri ya da değerleri anlayıp yorumlamakta ve dolayısıyla yorumlayıcı bir anlama gerçekleştirmektedirler. Bir eylemi açıklayabilmek için öncelikli olarak o eylemin anlaşılması, bireyin o eylemi yapmasının gereklerinin bilinmesi gerekmektedir. Sosyolog bir eylemi anlayabilmek için öncelikle bireyin davranışı ile bireyin o davranışa yüklemiş olduğu anlamları anlamalı daha sonra bu eylemle ilgili bir açıklama yapmalıdır. Bu nedenle Weber, sosyolojiyi hem anlama hem de açıklama boyutu ile vurgulamaktadır. Anlama ve açıklama ile ilgilenen bir bilim olan sosyolojinin nesnesi yani sosyal eylem hem öznel hem de nesneldir. Sosyal eylem öznel çünkü bireyin gerçekleştirdiği eyleme yüklediği anlamlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bir sosyal eylem nesneldir çünkü eylemi açıklayıcı anlama ile anlamak mümkündür. Başka bir deyişle bir bireyin eylemi o anda hangi koşullar altında yaptığının bilinmesi eylemi açıklamayı mümkün kılmaktadır (Weber, 2012a: 116).

Weber'in sosyoloji tanımında ön plana çıkan eylem kavramı Weber açısından belli bir amacı olan (geleneksel, akılcı, duygusal, amaçlı) ve diğer kişilere yöneldiği takdirde ele alınabilecek eylemdir. Dolayısıyla Weber açısından eylem, bireyin öznel anlam yüklemesi kadar diğerlerini de gözetmesi bağlamında sosyal bir eylemdir. Başka

bir ifade ile Weber'e göre yorumlayıcı sosyolojinin öncelikli amacı sosyal eylemdir (Weber, 2012a: 112; Weber, 2012b: 737). Weber'in ifadesi ile sosyal eylem; "İnsan eylemi diğer kişilerin davranışlarıyla anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu zaman sosyal eylem vardır." (Weber, 2012b: 737). "Sosyal eylem, bireylerin eyleminin başkalarının eylemine amaçlı yönelimini içerir." (Weber, 2012b: 739). Böylece Weber davranış ve güdü gibi istemsiz hareketleri çalışma konusu dışına itmektedir. Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi eğer bir eylem cansız bir nesneye yöneltilmişse ya da sokakta rastgele yürürken çarpışan insanların eylemi ise bu eylemler sosyal eylem değildir (Weber, 2012a: 130).

Burada Weber'in özellikle vurguladığı bir noktada sosyolojinin temel nesnesini sosyal eylem olarak belirlemiş olması onu psikoloji ile aynı konuma getirmemektedir. Aksine sosyoloji ile psikoloji çok farklı noktalardadır. Psikoloji bireyi yönlendiren psikolojik etkenleri araştırmaktadır ancak sosyoloji bireyi yönlendiren psikolojik etkenleri değil bir değer, bir amaç, bir rasyonellik ve bir duygusallık altında diğer bireylere yönelen sosyal eylem ile ilgilenmekte, sosyal eylemi araştırmaktadır (Weber, 2012a: 121, 127).

Dolayısıyla Weber'in temel amacı sosyal eylemi gerçekleştiren bireyi anlamak olduğu için yapılar da bireysel davranışlardan oluşan ilişkiler bütünü olarak görülmektedir. Buna dayalı olarak da sosyal eylemleri sınıflaması, tipleştirilmesi önem kazanmaktadır. Başka bir deyişle toplum, birey eylemlerinin birbirlerine yönelmiş anlamlı eylem bütünlüğünden meydana geldiği yani bir sosyal ilişkiden bahsedildiği durumlarda sosyal kurumlarında sosyal eylemden yola çıkılarak açıklanması mümkün hale gelmektedir.

...sosyolojik çalışmada eylemin öznel yorumu açısından bu topluluklar tek tek bireylerin belirli eylemlerinin sonuçları ve örgütlenme biçimleri olarak görülmelidir, zira bunlar tek başına öznel olarak anlaşılabilir eylemin seyrinde failer olarak ele alınabilir. ...Sosyolojik bağlamda bir devlete, ulusa, şirkete, aileye ya da ordu birliklerine veya benzer topluluklara gönderme yapıldığı zaman, burada kast edilen tam tersine sadece tek tek bireylerin gerçek ya da mümkün sosyal eylemlerinin belli türden bir gelişmesidir (Weber, 2012a: 121, 122).

Tüm bunlar sonucunda toplumsal gerçeklik Weber tarafından sosyal eylemden başlatılmakta bunu takiben sosyal ilişkilere değinilmekte ve en son olarak da yine bu sosyal eylemlerden meydana gelmiş sosyal kurumlara yer verilmektedir.

Birey eylemlerini bu şekilde ele alan Weber'e göre her bilim araştırmalarında kullanabileceği bir kavram haritasına, çantasına ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle bilim uzmanları araştırdıkları konuları daha iyi anlayıp açıklayabilmek için bazı kavramlar kullanmaktadırlar. Weber, bu kavramları *ideal tipler* olarak adlandırmıştır. İdeal tipler gerçekliğin daha iyi ve net bir şekilde anlaşılmasını sağlayan ancak gerçekte olmayan fakat tarihe, eylemlere, toplumun belirli dönemlerine bakmamızı kolaylaştıran, toplumsal gerçekliğin belli özelliklerine sahip olan aygıtlar olarak sunulmaktadır. Tarihi anlamamızı ve yorumlamamızı sağlayan birçok kavramlaştırmadan bazıları modern kapitalizm, feodalizm, Batı kenti gibi kavramlaştırmalardır. Bu kavramlaştırmalara, ideal tiplere bakıldığında belli dönemin özelliklerini görmek mümkündür. İdeal tip ne kadar soyut ve kurgusal olursa terminolojiyi, sınıflandırmaları ve hipotezleri formüle etmede işlevlerini o kadar iyi yerine getirebilir (Weber, 2012a: 127-129). İdeal tipler toplumsal olayların, olguların belli boyutlarını içermekte, olay ve olguların değerdendirilmesinde ölçüt görevi görmekte olan yararlı araçlardır.

Sonuç olarak Weber'in toplum anlayışına bakıldığında en temel umdesi olan sosyal eylem tüm sosyal fenomenlerin açıklanmasında anahtar rolü oynamaktadır. Bu sosyal eylemin bir sosyolog tarafından toplumun anlaşılmasında kullandığı araç seti olarak da ideal tipler bulunmaktadır. Örneğin; sosyal sınıf anlatılırken yani ekonomi temelli toplumsal yapıyı anlatırken amaç-rasyonel eylem tipleştirmesini vurgulaması, sosyal statüyü anlatırken değerd-rasyonel eylem tipleştirmesini vurgulaması, egemenlik anlayışını anlatırken karizmatik, geleneksel, rasyonel ve yasal egemenlik tiplerinden bahsetmesi gibi örnekler Weber'in yaklaşımının mikro sosyolojik yaklaşımların öncüsü rolünü gösterir niteliktedir.

2.2.2. George Simmel

Max Weber'in ardından mikro yaklaşımların öncülü olarak ele alınabilecek bir diğer isim de George Simmel'dir. Simmel'de sosyal gerçekliğin temel konusu döneminde egemen olan organizmacı ve idealist okulların sosyoloji anlayışlarına karşı

olarak, birey ve birey etkileşimleridir. Simmel, makro teorilerin aksine duygular, ruh, gündelik hayat ve ilişkiler üzerine yoğunlaşmış ve Simmel'in bireye ve onun diğer bireyler ile etkileşimine önem vermesi mikro yaklaşımların öncülü olarak ele alınmasını sağlamıştır (Wallace ve Wolf, 2004: 227).

Sosyolojiye meşruluk kazandırmak isteyen Simmel, bu bilime özgü bir içerik ve metodoloji geliştirmeye çalışmıştır. Sosyolojinin en temel konusu olan toplum, ona göre bireyler arasındaki etkileşimden oluşmaktadır. Devlet, aile, sendika gibi daha geniş, makro yapılar bireyin üzerinde bir güç olarak görünse de bu yapılar sadece birey etkileşimlerinin kristalleşmiş halidir (Coser, 2010: 168). Simmel'in bu ifadelerinden de görülebileceği gibi toplumu incelemek isteyen bir kişi bireylerin birbirleri ile olan etkileşimlerini dikkate almalıdır. Simmel'e göre sosyoloji en temelde toplumun bireyleri, unsurları arasındaki etkileşimi incelemektedir (Goodwin ve Scimecca, 2015: 189-190; Simmel, 2009: 47-48).

Toplumu anlamak için etkileşimlere odaklanan Simmel bu etkileşimlerin biçimlerini belirlemek, betimlemek adına formel sosyolojiyi geliştirmiştir (Beeghley, Powers, Turner, 2010: 289-290). Toplumu anlamak isteyen bir kişi, bireyler arasındaki etkileşimden yola çıkmalıdır ancak bunu yapabilmek için öncelikle toplumu biçim (form) ve içerik olarak soyut bir ayrıma tabi tutmalıdır. Çünkü toplum içerisinde her ne kadar çok sayıda birey olsa da aslında o bireyler belli biçimsel kategoriler içerisinde hareket etmektedirler ve bu sayede bu etkileşimleri çözümlenmek biraz daha kolay bir hale gelebilmektedir. Simmel belli biçimsel kategorilerden bahsetmiş olmasına rağmen bu biçimlerin sınırsız içeriklere sahip olabileceğini de göz ardı etmemektedir. Simmel'in belirtmiş olduğu bu toplumsal etkileşim biçimleri her farklı durumda karşılaşmış olduğumuz (daha önce de ifade edilen devlet, aile, sendika gibi), sabit, belirli, kalıplaşmış kısımlardır. Toplumsal etkileşimin içeriği ise toplumsal etkileşimde bireylerin farklı çıkar ve isteklerini ifade etmektedir (Goodwin ve Scimecca, 2015: 191; Slattey, 2008: 53). Dolayısıyla kişiler arası ilişkiler her ne kadar sınırsız çıkar ve amaçlar ile kurulmuş olursa olsun bu çıkar ve amaçların içinde gerçekleştiği etkileşimlerin toplumsal biçimleri benzerdir (Coser, 2010: 170). Simmel'e göre sınırsız genişliğe sahip olan içerik yerine sosyolojinin biçime, forma yönelmesi sayesinde eylemler belli kategoriler altında ele alınabilmesinin yanı sıra bu biçim sayesinde toplumun kendine ait yasalarına ulaşmak da mümkün hale gelecektir (Simmel, 2009:

52). Simmel sosyolojinin ilgilenmesi gereken alanı biçim (form) ya da kendi sosyolojisi olan formel sosyoloji şeklinde ifade ettikten sonra toplum içerisinde mübadele, çatışma, tahakküm, sosyallik, fahişelik gibi temel etkileşim biçimleri tanımlamakta ve bunları ifade etmektedir (Simmel, 2009: 65, 87, 109, 129, 134).

Simmel, formel sosyolojisini tamamlayan unsurlar olarak toplumsal tiplerden de bahsetmektedir. Bu toplumsal tipler yabancı, yoksul, cimri ve savurgan, maceracı, soylu şeklinde sıralanmaktadır (Simmel: 149, 155, 179, 186, 196). Yabancı, yoksul, cimri ve savurgan, maceracı, soylu gibi birçok toplumsal tip belirleyen Simmel açısından bu toplumsal tipler sayesinde bireyler toplum içerisinde karşılardaki kişilerin tepki ve davranışlarını tahmin edebilmekte ve bir sürpriz ile karşılaşmadan hayatlarını devam ettirmektedirler. Simmel bu toplumsal tiplerin her tarih ve dönemde görülebileceğini, her ne kadar farklı durumlarda ortaya çıkmış olsalar da temelde aynı formda olduklarını ve diğerleri tarafından aynı tepkiler ile karşılaştıklarını ifade etmektedir.

Sonuç olarak Simmel'in yaklaşımındaki en temel noktanın her ne kadar sosyal yapılar bireyi etkiliyor olsa da bu sosyal yapıların özünde insan ilişkilerinden ayrı bir gerçeklik oluşturmadığı görülmektedir. Sosyal yapılar yalnızca sosyal eylemlerin bir türevi olarak ele alınmaktadır. Bu nedenden dolayı da onun sosyal incelemesi bireylerin birbirleri ile ilişkileri, etkileşimleri ve toplumsal tipler gibi mikro ölçekteki sosyal konulardır. Buradan da görülebileceği gibi sosyal gerçeklik Simmel'de sosyal eyleme indirgenmiş bir biçimdedir.

2.2.3. Sembolik / Simgesel Etkileşimcilik

Mikro yaklaşımlar bağlamında sosyal gerçekliği birey ve bireyler arası etkileşime indirgeyip bunu sistematik bir tarzda ortaya koyan teori sembolik / simgesel etkileşimciliktir. Sembolik etkileşimcilik sosyoloji ile psikolojinin ortak alanı olarak kabul gören sosyal psikolojinin gelişmesine katkı sağlayan bir yaklaşımdır. Böylece benlik sadece psikoloji alanında değil sosyolojide de önemli bir konu olarak yer edinmiştir. Bu yaklaşım ile psikolojinin bireyi, sosyolojinin toplumu ele alması şeklindeki ayırmda ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Çünkü bireyler toplum içerisinde yaşayan, diğer insanların davranış ve tepkilerine göre bunları yorumlayan, anlayan ve karşı davranışlarda bulunabilen ve en önemlisi bunları toplumsallaşma

içerisinde öğrenen bireylerdir. Bu yüzden birey ve toplumun ayrı ele alınması bireyi ya da toplumu anlamaya çalışanlar açısından eksiklikler ortaya çıkaracaktır.

Sembolik etkileşimcilik, bireylerin toplumsal etkileşimleri ile ilgilendiği için bu etkileşimlerin sürekliliğini sağlayan bir ortam olarak da gündelik hayat sembolik etkileşimciler için önemli olmaktadır. Gündelik hayattaki birey ona verilen şeyleri pasif bir şekilde algılayıp yerine getiren değil aksine gündelik hayatın üretimine katılan aktif bireyler olarak ele alınmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 116).

Ritzer ve Stepnisky sembolik etkileşimciliğin temel varsayımlarını ifade etmişlerdir. Bunlar;

1- İnsanlar şeylerden hareketle eyleme geçer fakat bunu şeylerin onlar için anlamları temelinde yaparlar.

2- Bu anlamlar diğer insanlarla olan etkileşimimizden ortaya çıkarlar.

3- İnsanlar sadece sosyal etkileşimden öğrendikleri bilgiyi içselleştirmez aynı zamanda yorumlayarak değiştirirler.

4- Hayvanların tersine insanlar sembollerini kullanabilir ve onlara bel bağlayabilir. Diğer hayvanlar içgüdülere dolaysız yoldan veya düşünmeden tepki verirken insanlar onlara bir anlam atfeder(sembolle dönüştürür) ve anlam temelinde hareket ederler.

5- İnsanlar sosyal etkileşim sonucunda özellikle de aile de geçen ilk yıllar ve sonra okul sayesinde insan olur. İnsan olma kapasitesine sahip olarak doğarız ama bu potansiyel ancak insani etkileşim sonucunda gerçekleşir.

6- İnsanlar bilinçlidir ve kendileri ve eylemleri üzerine düşünme yetileri vardır. Bu yüzden davranış ve etkileşimlerini de şekillendirebilirler. İnsanların hem zihni hem de benliği vardır. Özellikle dünyamızdaki nesnelere nasıl etkileşime geçeceğimize karar vermek üzere kendimizle etkileşime geçme yetimiz önemlidir. Bu durum davranışlarımızda büyük bir özerklik sağlar ama her istediğimizi yapamayız.

7- İnsanların eylemlerinde amaçlar vardır. Durumları tanımlar, anlam atfeder ve ona göre davranırız.

8- *Toplum sosyal etkileşime giren insanlardan oluşur. Yani toplum insanlardan bağımsız makro düzey bir bütün değildir. Toplum insanların ortak eylemidir* (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 116-117).

Sembolik etkileşimciliğin temel kabulleri ifade edildikten sonra bu yaklaşıma katkıda bulunan birçok isimden bahsedilebilmesine rağmen¹¹kurucusu kabul edilen George Herbert Mead ve bu yaklaşımı isimlendiren kişi olarak adı anılan Herbert Blumer'in görüşlerine çalışma kapsamında değinilecektir.

2.2.3.1. George Herbert Mead

Sembolik etkileşimci yaklaşımın en etkili kurucusu olarak kabul edilen isim George Herbert Mead'dir (Poloma, 2012: 232). Mead, döneminde önemli olan yapı ve eylem ile ilgili sorunlar sonucunda insanların nasıl etkileşim kurdukları ve bunun sonucu olarak toplumsal yapıları nasıl ürettiklerini ortaya çıkarabilmek adına mevcut kavramları yeni bir senteze girişmiştir. Mead, döneminde egemen olan faydacılık, Darwinizm, pragmatizm ve davranışçılığı bir araya getirmeye çalışmıştır (Beeghley vd., 2010: 459-461).

Mead'in sembolik etkileşimciliğe katkısı olan kavramlar; benlik, davranış, sosyal etkileşim, nesnelere ve toplu davranıştır (Blumer, 1966: 535). Mead, insanların süregelen toplumsal düzen örüntülerine uyum sağlamayla, belirli bir davranış stoku kazanmalarıyla ilişkili süreçleri vurguladığı için anlayışı "sosyal davranışçılık" olarak adlandırılmıştır (Beeghley vd., 2010: 484). İnsanı ve toplumu durağan bir olgu olarak ele almak yerine onları tamamlanmamış, olma sürecinde olan olgular olarak ele alan Mead için bireyin toplum halinde ya da belli bir biçimde yaşamasının nedenlerini araştırmak önemli bir konudur. Mead'e göre insanı diğer canlılardan özellikle hayvanlardan ayıran bir toplum ya da belli bir yaşama biçimi kurmasını sağlayan şeyler insanların davranışlarını bilinçli bir şekilde planlama ve değişiklik gösteren durumlara uyarlayabilme; farklı semboller aracılığıyla diğerleri ile iletişim kurabilme, bu sembollerin gizli anlamlarını yorumlayabilme ve gerekli cevabı verebilme; bireyin hem kendinin hem diğerlerinin bilincinde, farkında olması, gerekli durumlarda onların

¹¹ Sembolik etkileşimcilikte önemli olan isimler Robert Park, William İsaac Thomas, Charles Horton Cooley, John Dewey'dir.(Wallace ve Wolf, 2004: 227)

rolünü alabilmesidir ki bu durum Mead açısından bir benliğe ya da benlik algısına sahip olduğumuzun göstergesidir (Mead, 1972: 51, 52, 55, 61, 81, 135, 136).

Mead için benlik daha önceden kabul edildiği gibi durağan, pasif bir benlik değil aksine uyaranlara maruz kalan ve bu uyaranlara cevap veren bir organizmadır. Mead'e göre benlik toplumsal ilişkiler sonucunda ortaya çıkmaktadır ve benlik diyalektik olarak zihinle ilişkilidir. Dolayısıyla zihnimiz geliştiği zaman bir benlik sahibi olmaktayız ama bunun yanı sıra benliğimiz zihnimizin gelişimi için de esastır. Zihnimiz ve benliğimiz ise bir toplumsal etkileşim ve düzen içerisinde gelişmektedir. Mead'e göre benlik; "benlik gelişen bir şeydir. Doğum esnasında olmayan benlik, toplumsal deneyim ve etkinlik süreçlerinde ortaya çıkmaktadır yani diğer bireyler ve tüm toplumsal deneyim ve etkileşim süreçleri ile ilişkiler sonucunda gelişir."(Mead: 135). Kişinin benlik algısı belli davranışları yapmasına yol açmaktadır. Bu davranışlar diğer bireyler tarafından görülmekte ve belli tepkiler ile karşılanmaktadır ve bireyin diğerlerinin rolünü almasını, yeni benlik algıları geliştirmesini ve sonucunda da yeni davranışlar sergilemesini sağlamaktadır. Dolayısıyla kişi benliğini ancak etkileşimde bulunduğu diğerleri sayesinde üretmektedir. "Birey kendisini doğrudan değil sadece dolaylı olarak, aynı sosyal grubun diğer üyelerinin bakış açısından veya ait olduğu toplumsal grubun genel bakış açısından algılar."(Mead: 138). Mead için benlik gibi onun ilişkili olduğu zihin de diğerleri ile etkileşim sonucunda ortaya çıkan bir üründür. Mead'in sözleri ile zihin şu şekilde ifade edilebilir;

Zihin, sosyal süreçler ve sosyal etkileşimler matrisi içerisinde ortaya çıkan ve gelişen bir şey olarak görülmelidir. Bireysel iç deneyimleri bireylerin etkileşim içerisinde oldukları bir toplumsal bağlam içerisinde farklı bireylerin deneyimlerini içeren sosyal eylemin bakış açısından ele almalıyız. İnsan beynini mümkün kılan deneyim süreçleri diğer bireysel organizmalardan soyutlanmış birey organizma ile değil bireyin etkileşimde bulunduğu gruplar ve bir toplumun üyeleri olan bireysel organizmalar sayesinde mümkün olmaktadır (Mead: 47, 133).

İnsan organizması diğer organizmalardan farklı olarak uyum içerisinde yaşayabilmek adına anlamlı sembollerden oluşan bir iletişim sistemi yani dil geliştirmiş ve bu anlamlı sembolleri kullanma kapasitesi de zihnin gelişimi ile birlikte söz konusu olmuştur. Toplumsal etkileşimde bulunan zihin ve benlik sahibi bireylerin anlaşmaları

için üzerinde uzlaştıkları ve Mead ve dolayısıyla sembolik etkileşimciler için de çok önemli olan bir toplumsal gerçeklik olarak ‘dil’ den de bahsetmek gerekmektedir. Dil, bireylerin toplumsal hayata katılmalarını ve sosyal bir varlık olmalarını sağlayan önemli bir unsurdur. Mead’e göre dil sembollere bağlı olarak oluşturulmuştur ve etkileşim için zorunlu bir unsurdur. Dilin yanı sıra jestler ve mimikler de üzerinde uzlaşmış sembolik olarak anlam yüklenen etkileşimde önemli unsurlardır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta hem Mead hem de sembolik etkileşimciler insanların zihinsel olarak nasıl anlamlar (susamış birisi için suyun anlamı) ve semboller (insanların temsil etmeyi düşündükleri her neyse onu temsil etmek için kullanılan toplumsal nesnelere) ürettiklerine değil onları yani anlam ve sembollerini etkileşim, toplumsallaşma esnasında nasıl öğrendiklerine odaklanmışlardır (Mead: 46-47,146-147). Mead’in teorisinde benliği oluşturan zihin ve dilden söz edildikten sonra oluşan benliğin görünümüne de değinmek gerekmektedir.

Mead açısından benlik iki yönlü bir yapıya sahiptir. Benliğin bir yönü “ben” diğer yönü ise “beni/bana” dır. Bu ayrımla Mead, benliğin sadece algılayıp, düşünüp, eylemde bulunmadığını aynı zamanda benliğin “beni/bana” yönü ile de başka bireyler tarafından algılandığımızın da farkında olduğumuzu ortaya koymaktadır. Ben, benliğin öznel yönüdür, beni ise benliğin toplumsal yönüdür. Dolayısıyla insanlar toplum içerisinde ben’e göre hareket etmezler hatta Mead’e göre çoğu zaman ben’in farkında değildirler. Ancak beni’nin farkındadırlar. Çünkü beni sayesinde toplum içerisinde içgüdüler ya da reflekslerimizle değil toplumun bizden beklediği şekilde hareket etmekteyizdir (Mead: 173-178).

Daha önce de kısmen ifade edilmiş olduğu gibi Mead’e göre insanlar insan olma potansiyelleri ile doğmaktadır ancak etkileşim olmadan insan olmak, benliğin gelişmesi mümkün değildir. Bu nedenle bebekler büyüdükçe insanlarla nasıl etkileşim kuracaklarını öğrenmektedirler ve bu sayede benliğin gelişimi ya da oluşumu mümkün olmaktadır. Mead’e göre benliğin oluşumu için üç aşama söz konusudur. Bunlardan ilk aşama olan *oyun evresinde* çocuk benlik sahibi değildir ve çevresindekilerden sınırlı sayıda diğerini taklit etmektedir. Benliğin oluşmasındaki ikinci aşama *takım oyunu* aşamasıdır. Bu aşamada çocuk kendisini başkasının yerine koyabilmekte ve basit kurallara dayalı olarak oyun oynayabilmektedir. Bu aşama kurallara dayalı olmasından dolayı benliğin gelişimi açısından önemlidir. Benliğin oluşmasında üçüncü aşama ise

genelleştirilmiş diğeri aşamasıdır. Bu aşamada yetişkin benliği ortaya çıkmaktadır. Artık bireyler diğerlerinin farklı tutumlarını genelleştirebilir, kendilerini genel bir perspektiften görebilir ve eylemlerini buna göre düzenleyebilirler. Bu son aşama ile birlikte toplumsal hayatımızı oluşturan tüm değerler ve normlar birey tarafından içselleştirilmekte ve bireyler bu unsurları dikkate alarak toplum içerisinde eylemde bulunmaktadırlar (Mead: 152-164).

Mead açısından zihin ve benlik sahibi bireyler uyumlu ve istikrarlı bir ortamda yaşayabilmek adına dili kullanmanın yanı sıra diğerlerinin rolünü de alarak bir toplum oluşturmaktadırlar. Zihin ve benlik sahibi bireyler uyumlu, istikrarlı bir toplumsal düzen yaratmak için belli durumlar ve tanımlar üzerinde uzlaşmaktadırlar. Bu uzlaşma ise sembolik etkileşim yani anlamların semboller aracılığıyla paylaşılması ile mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla toplum bir semboller bütünüdür. Ancak vurgulanması gereken bir husus vardır ki Mead her ne kadar bir gerçeklik gibi toplumu ele almakta ise de toplum insanlar üzerinde bir baskı unsuru olarak görülmemekte toplumun özellikle bireyler ve etkileşimleri ile kurulmuş, anlam ve yorumlar ile oluşturulmuş bir dünya olduğu vurgulanmaktadır. Böylece genelleştirilmiş diğerinin rolünü alarak bir toplum yaratan bireyler tarafından aynı toplumun değiştirilmesi, dönüştürülmesi durumu da söz konusudur. Dolayısıyla Mead'ın dinamik bir toplum anlayışına sahip olduğu ifade edilebilir. Mead için bireyler genelleştirilmiş diğerlerinin rolünü aldıkça, diğerleri bireyin davranışlarına karşı davranışlar da bulundukça ve bu etkileşim boyunca bireyler birbirlerinin davranışlarını dikkate alarak davrandıkça toplum içerisinde istikrarı sağlayan tutumlar, perspektifler geliştirebileceklerdir. İstikrarı sağlamaya yardımcı olan bu tutum ve perspektifler hem toplumun devamlılığını sağlayan hem de insanların farklı durumlar karşısında belli biçimlerde hareket etmelerini sağlayan kurumları ortaya çıkarmaktadır. Bu kurumlar hem bireylerin etkileşimleri ile oluşturulmakta hem de bireylerin davranışlarını yapılandırmaktadır. Böylece Mead, toplumsal etkileşimlerden ve kurumlardan günlük bilgi ve deneyimlerin oluşturulduğunu ifade etmektedir. Bu günlük bilgi ve deneyimlerimiz semboller aracılığıyla toplumsal olarak üzerinde uzlaştığımız bir gerçeklik üretmektedir (Canatan, 2013: 54; Mead, 1972: 253-260, 261, 264). Bu da sosyal gerçekliğin Mead açısından tam anlamı ile günlük deneyim ve ilişkilerimizin bir neticesi olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle sosyal gerçeklik

ancak gündelik ilişkilerin anlaşılması, incelenmesi ve sosyal yapının birey ve birey etkileşimlerine indirgenerek çözümlenmesi ile ortaya koyulmaktadır.

Sonuç olarak Mead'e göre insanın en temel davranış biçimleri başta cinsellik, beslenme gibi tüm biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlar gibi öznel ihtiyaçlar bile bir toplumsallık neticesinde ortaya çıkmaktadır (Mead, 1972: 227-228). Mead toplum içerisinde kurumların varlığından da söz etmektedir. Mead'in toplumsallığa ve kurumlara dair ifadelerinden dolayı topluma sentezci bir biçimde baktığı düşünülebilir ancak Mead toplumsal kurumları kendiliğinden bir gerçeklik olarak kabul etmediği özellikle toplumsal kurumları ancak bireyler arası iletişim ve etkileşimin neticesinde oluşmuş bir şekilde tarif etmesinden dolayı Mead açısından toplum kendinden bir gerçeklik olarak ele alınamamaktadır ve bu nedenle birey ve bireyler arası bir karşılıklıktan söz etse dahi kurumların kendiliğinden varlığını kabul etmemektedir (Mead, 1972: 261). Bu düşüncelere ek olarak Ellsworth Faris¹² gibi bazı düşünürler Mead sosyolojisinin aslında bireyi değil toplumu temele aldığı, toplumun bireyden önce geldiğini söylemekte ve buna kanıt olarak ise Mead'in Zihin, Benlik ve Toplum adlı eserinde ifade etmiş olduğu şu cümleleri göstermektedirler (Mead, 1934: 7):
“.....Sosyal psikolojide sosyal grubun davranışını onu oluşturan ferdi bireylerin davranışlarından oluşturmuyoruz..... sosyal psikoloji açısından parça bütünden değil bütün parçalardan öncedir ve bütün parçalarla değil parça bütünle açıklanır...” Mead'in sosyolojisinde toplumu temele aldığı bu gibi sözleri ile temellendirilmeye çalışılsa da Mead zihinden, benlikten ya da toplumdan bahsettiği her noktada bireyler ve bireylerin karşılıklı etkileşimine vurgu yapmaktadır. Birey başka bir birey ile etkileşime geçmeden zihni, benliği oluşmamakta dolayısıyla zihni ve benliği olmayan bir varlığın da toplum kurması mümkün olmamaktadır. Mead'in Eylem Felsefesi adlı eserinde en temelde bireyin davranışının nedenini araştırmaya girişmesi aslında sosyal gerçekliği anlama açısından en temelde birey ve birey eylemlerinin önemli olduğunun göstergesi olarak ele alınabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı Mead indirgemeci bir görünüm arz etmektedir.

¹² *American Journal of Sociology*, 41(6), 809-813 <http://www.docsford.com/document/5495702> Erişim Tarihi: 6.11.2016

2.2.3.2. Herbert Blumer

Sembolik etkileşimcilik kavramını ilk kullanan Herbert Blumer'dir. Blumer içgüdü ile insanı anlamaya çalışan yaklaşımlar ile davranışçı yaklaşımların insanı anlama çabalarını eleştirmekte ve sembolik etkileşimcilik adını verdiği yaklaşımını ortaya koymaktadır (Blumer, 1986: 83, 94, 101). Blumer sembolik etkileşimci yaklaşımını şu şekilde ifade etmektedir;

Bebeğin çocukluğa ve yetişkinliğe doğru gelişmesi, esas itibariyle, önceki rastgele hareketlerinin yerine, örgütlenmiş ya da birbirleri ile ahenkli olan hareketler geliştirmek ve iç dürtülerini kanalize ederek onlara hedef ya da amaçlar koymaktır. Bu görüş...özgün (ilk) tabiatın önemli olduğunu, ama, daha sonraki gelişmeleri tayin edici olmadığını kabul eder. Çocuğun tabiatının etkin ve esnek olduğunu ve şekil almamış iç dürtünün önemini vurgular. Bu, toplumsal psikologlar grubunun kabul ettiği ve 'sembolik etkileşimci' adını verebileceğimiz bir görüştür (Wallace ve Wolf, 2004: 225).

Blumer, sembolik terimini kullanma nedenini 'sembolik etkileşimin temel taşı ortak simgeler ve anlayışlar takımındır' şeklinde ifade etmektedir (Wallace ve Wolf: 226). Sembolik etkileşimcilik bu ortak simge ve anlayışlara dayanması ile birey ve bireyin toplumsal davranışını dikkate aldığı için temelde sosyal psikolojik bir yaklaşımdır. Bu görüşün temelinde insanların birbirlerine söyledikleri sözler, jest ve mimikler bir uyarın oluşturmakta ve insanlar bu davranış ya da tepkilere bir anlam, sembolik anlam yükledikleri için toplumsal etkileşim de gerçekleşmektedir (Blumer, 1986: 7-10).

Blumer, sembolik etkileşimciliğin temel varsayımlarını belirleyerek bu yaklaşıma büyük bir katkıda bulunmuştur. Ona göre sembolik etkileşimciliğin temel kabulleri;

İnsanlar, şeyler kendilerine karşı bir anlam ifade ediyorsa davranışta bulunurlar; bir insanın başka bir insanla kurduğu sosyal etkileşimden şeylerin anlamları doğmakta ya da kaynaklanmaktadır; bu anlamlar, insanlar şeyler ile karşılaştığında ortaya çıkan bir yorum sürecinde ele alınmakta ve değiştirilmektedir (Blumer: 2).

Dolayısıyla Blumer'e göre nesnelere kendi özlerinde bir anlam ihtiva etmemektedirler. Nesnelere bireylerin birbirleri ile etkileşime girmeleri, girdikleri bu etkileşimleri kolaylaştırmak istemeleri neticesinde bir anlam yüklenmektedirler (Blumer: 10-12). Bu anlamların oluşturulmasında bireylerin diğer bireyler ile etkileşimlerinin önemini Blumer şu şekilde ifade etmektedir: "Bir şeyin, nesnenin bireye ifade ettiği anlam diğer bireylerin o şeye, nesneye davranması ile oluşur. Diğer kişilerin davranışları bireyde o şeyin, nesnenin tanımını oluşturur." (Blumer: 4-5). Anlam oluşumunu bu şekilde açıklayan Blumer açısından bu anlam oluşumunda bireyler pasif değildir ve süreç onlar dışında gerçekleşmemektedir.

Aktör, eylem ve durumun ışığında anlamları seçer, kontrol eder, erteler, yeniden gruplandırır ve dönüştürür. Bu nedenle yorum sadece anlamın otomatik belirlenmesi olarak görülmemeli ancak yorum eylemin oluşturulma ve yönlendirme aracı olarak anlamın ve gözden geçirmenin kullanıldığı bir biçimlendirme süreci olarak görülmelidir (Blumer: 5).

Blumer'e göre diğerleri ile etkileşim neticesinde oluşan anlamlar toplumsal yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Aile, firma, kilise, üniversite gibi kurum ya da yapılar birlikte eylemde bulunan bireyler tarafından oluşturulmuş birliklerdir (Blumer: 17). Ancak Blumer tarafından bu yapılar bireyler üzerinde baskı unsuru olarak görülmemektedir. Bireyler ve dolayısıyla onların eylemleri sayesinde bu yapılar değişikliğe uğratılabilmektedir (Blumer: 16, 17, 82, 84, 86). Toplumsal yapıların varlığını göz ardı etmeyen Blumer açısından bu yapılar ya da makro unsurlar içerisinde sosyal eylemi barındıran bir nevi çerçevedir. Ona göre bireyler kültür, kurumlar gibi sosyal yapılar içerisinde değil durumlar içerisinde hareket etmektedirler ve yapılar bireylerin içerisinde hareket edeceği durumları barındırmak dışında bireye bir etkide bulunmamaktadır. Blumer'in ifadesi ile; "grup yaşamını oluşturan ve idame ettiren kurallar değildir, kuralları oluşturan ve idame ettiren grup yaşamındaki sosyal süreçlerdir." (Blumer: 19).

Bu ifadelerden de görülebileceği gibi Blumer bireyi toplum, kurumlar, yapılardan yola çıkarak açıklamak yerine eylem ve etkileşimlerinden yola çıkarak insanın toplumun bir ürünü gibi görülmesinin önüne geçmeye çalışmaktadır. Bu düşüncelerden hareketle Blumer, toplumu birey ve bireylerin etkileşimleri çerçevesinde

açıklamaktadır. Blumer açısından “İnsan toplumu eylemde bulunan insanlardan oluşmaktadır ve toplum yaşamının onların eylemleri ile var olduğu görülür.” (Blumer: 85). Blumer açısından temel alınan bireylerin birbirleri ile etkileşimlerinde daha önce ifade edilen anlam ve yorumlar önemli unsurlardır. Çünkü insanlar birbirleri ile uyaran-tepki şeklinde anlaşmamaktadırlar. Blumer’in ifadeleri ile açıklamak gerekirse Blumer bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

Sembollerin kullanılması, yorumlanması ve diğerinin eylemine anlam verilmeye çalışılması insanların etkileşimine aracılık etmektedir. İnsan davranışlarında bu aracılık uyaran ile tepki arasında yorumlama sürecinin yerleştirilmesi ile eşdeğerdir (Blumer: 79).

Bu açıklamalardan da görülebileceği gibi Blumer toplum ya da kurumların önceliğini değil birey ve birey eylemlerinin, etkileşimlerinin önceliğini vurgulamaktadır. Yapılardan bahsedilen durumlarda dahi anlam ve yorumun önemine vurgu yapan Blumer eserlerinde bunları sık sık vurgulamış ve ampirik sosyal dünyaya başka bir deyişle bireylerin etkileşimde buldukları günlük etkinlikler dünyasına bakılması gerektiğini belirtmiştir (Blumer: 22-34).

2.2.4. Toplumsal Fenomenoloji

Sembolik etkileşimciliğin yanı sıra mikro teoriler açısından bir diğer önemli teori toplumsal fenomenolojidir. Toplumsal fenomenoloji de sembolik etkileşimcilik gibi sosyal gerçekliği kurumlar gibi makro yapılardan değil bireyler arası etkileşimlerden yola çıkarak ele almıştır. Schutz’un ortaya koyduğu toplumsal fenomenolojinin anlaşılabilmesi için öncelikle bu yaklaşımın köklerini aldığı fenomenolojinin ele alınmasına ihtiyaç vardır. Bu nedenle öncelikle kısaca toplumsal fenomenolojinin kaynağı olan Husserl’in fenomenolojisinden bahsedilecektir.

2.2.4.1. Edmund Husserl

20.yy’da görünür hale gelen fenomenoloji kendisinden önceki pozitivist bilgi anlayışının etkin olduğu alanlara farklı bir soluk getirmiştir. Özün betimlenmesine dayalı bir yöntem olarak deneyciliğin karşısında kendini konumlandırmıştır.

Pozitivizmin fiziksel dünya anlayışının tersi bir anlayışa sahip olan fenomenolojiye göre bireylerden bağımsız bir fiziksel dünyadan bahsedilemez. Edmund Husserl ile birlikte fenomenoloji gündelik yaşam içerisinde sorgulamaksızın kabul ettiğimiz gerçekliğin bilincimiz tarafından inşa edilme sürecine odaklanmaktadır. Husserl, mantık ve matematikte görmüş olduğu kesin bilim olma özelliğinin felsefede olmadığını görmüş ve felsefenin de kesin bilim olması adına çalışmalarını yürütmüştür. Husserl, oluşturmuş olduğu fenomenolojisiyle felsefeye bir bilimsellik statüsü kazandırmaya çalışmıştır (Küçükalp, 2006: 93-100).

Bu açıklamaların ardından fenomenoloji nedir diye bakıldığında fenomenoloji, insani deneyim ya da tecrübeleri nedensel açıklamalardan bağımsız bir biçimde tasvir etme amacıyla olan bir felsefedir. İnsan bilincinde açığa çıktığı şekliyle fenomenlere odaklanan bir felsefe anlayış ve yöntemidir. Başka bir deyişle fenomenoloji bilince ve bilinçte görünür olduğu şekliyle fenomenlere odaklanmaktadır. Çünkü dış dünya bizden bağımsız olarak orada var değildir. Aksine bizim verdiğimiz anlamlara dayalı olarak oluşturulmuş bir gerçeklikten bahsetmek mümkündür (Cevizci, 2009: 384).

Husserl için inandıklarımızdan bazılarının bilgi adını alabilmesi adına diğerlerine temel oluşturacak şekilde zorunlu olması şarttır. Bundan dolayı da diğerlerine temel teşkil eden bilincin dışına çıkılmamalıdır. Böylelikle Husserl bilginin temel ilkelerinden hareketle bilginin nesnel geçerliliğini bulmaya yani bilgiyi, bilgi kuramını temellendirmeye çalışmaktadır. Bu aşamada fenomenolojinin durumuna, rolüne bakıldığında fenomenoloji her tür bilgiyi sorguladığı için hazır bilgiler ile harekete geçmemektedir. Fenomenoloji, sayabileceğimiz tüm bilgileri, fiziksel, tinsel, psikolojik, toplumsal tüm bilgileri dışlamaktadır. Bunun nedeni tüm bu bilgilerin tartışmalı olmasından kaynaklanmaktadır. Tüm bu bilgiler bir kenara bırakılınca ise fenomenoloji bazı fenomenolojik indirgemeler, paranteze alma ya da epoche ile tüm bilgilerimizin kaynağı olan bilince odaklanmaktadır. Başka bir deyişle bilim insanları özlere ulaşmak, özleri incelemek istiyorlarsa kendi bireysel bilinçlerini paranteze almalı yani fenomenolojik indirgeme stratejisini uygulamalıdır. Hakikat ya da öz başka bir yerde değil 'ben'de yani bilinçtedir (Hoşgör, 2006: 183). Bundan dolayıdır ki fenomenoloji doğruları tasvir etmek, aydınlatmak adına bilince odaklanmaktadır. Burada vurgulanması gereken nokta fenomenolojinin tasvir etme, betimleme, aydınlatma görevidir. Çünkü Husserl, felsefesi dolayısıyla herhangi bir

kavramsallaştırmada bulunmamaktadır. Çünkü böyle bir kavramlaştırma tekrar bilincin saf hali yerine bilgi olarak işlenmiş ya da toplumsal olarak kurulmuş malumata dönmektir ki bu durum Husserl'in aşağıda daha ayrıntılı olarak ifade edileceği gibi metodu gereği sakındığı bir durumdur (Husserl, 2003: 82-83).

Husserl'e göre bizler yaşadığımız çevreyi olduğu gibi kabul etmekteyizdir. Başka bir ifade ile dünya bizim dışımızda bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Husserl bu durumu '*doğal tavır alma*' şeklinde kavramsallaştırmaktadır. Doğal tavır alma, doğruluğunu sorgulamadığımız her şeyi ifade etmektedir. Eğer özlere yani her şeyin kaynağı olan bilince ulaşmak istiyorsak bu doğal tavır almayı bırakmamız yani doğal tavır alma halimizi paranteze almamız gerekmektedir. Bu paranteze alma işlemi ile varlığa vermiş olduğumuz tüm nitelikleri atar ve geride onun özünü bulabiliriz. Böylece yargı vermekten de kaçınmış oluruz (West, 2005: 156).

Doğal tavır alma, tarafımızdan paranteze alındıktan sonra saf bilince ulaşabiliriz. Husserl'e göre bilinç daima yönelimseldir. Başka bir deyişle bilinç bireylerin kafasında değil onun nesnelere olan ilişkisindeki bir süreçtir. Böylece Husserl'de nesne-özne ayrımı gibi ayrımların olmadığı görülmektedir. Çünkü nesne ancak ona yönelen bilinç sayesinde bir gerçekliğe sahip olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken şey Husserl, eylemsel bir yönelimsellikten bahsetmemektedir. İfade edilen yönelimsellik zihinsel, bilişsel bir anlam içermektedir. Başka bir ifade ile bir nesne ile kurulan bir bilinç ilişkisi söz konusudur. Buna dayalı olarak da 'anlam' nesnelere doğasında verili bir şey değildir. Aksine nesnelere anlam veren bilincimizdir. Ancak burada dış dünyada var olan nesnelere biz kabul etmediğimiz sürece olmadıkları yanılgısına da düşülmemelidir. Husserl açısından dış dünyada elbette ki birçok varlığı görmek mümkündür ancak onun ifade etmiş olduğu şey bu nesnelere, varlıklara anlam atfeden bireyin bilincidir. Onların kendiliğinden bir anlamı yoktur (Cevizci, 2009: 413, 386-388).

Husserl'e göre nesnelere anlam veren bilincim olduğu içindir ki yaşam-dünyasında hiçbir şey bize yabancı gibi gelmez. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse var olan her şey varlığını, geçerliliğini, anlamlılığını bilinçten almaktadır. Özne ya da ben, bilincimde olanları deneyimlerim aracılığıyla nesne ya da deneyimlenen şey haline getirmekteyimdir (Hoşgör, 2006: 184). Burada da vurgulanması gereken nokta deneyim

bir duyu deneyimi değildir. Bu zihinsel bir deneyimdir. Masaya baktığımda masayı somut olarak algılarım. Ama bunun yanı sıra masanın şekli bilincime deneyim ile ulaşmaktadır. Masanın şekli bilincime varırken bu özü dolaysız, aracısız olarak algılamamızı Husserl *sezgi* olarak kavramsallaştırmaktadır. Buna dayalı olarak bizler sezgi aracılığıyla özlere ulaşırız. Sezgi yoluyla edindiğimiz tüm deneyimler ise başta tüm bildiklerimizi paranteze alma sonucunda gerçekleşmektedir (West, 2005: 156).

Bu noktada Husserl'in *doğrudan deneyimin dünyası* kavramı da ifade edilmesi gereken bir kavramdır. Onun ölümünden sonra bu kavram daha önce de belirtildiği gibi yani yaşam-dünyası şeklinde ifadelendirilmiştir. Yaşam-dünyası kavramı Husserl'e göre doğayla etkileşim içerisinde olmamızı ve kendimize ait kültür alanını geliştirmemizi sağlayan teori-öncesi bir deneyim dünyasıdır. Bu kavram ile yani yaşam-dünyası kavramı ile Husserl, herkes için geçerli olan, gerçekliği tartışılmaksızın kabul edilen, önceden verili bir dünyaya işaret etmektedir. Yaşam-dünyası kavramı bilimsel nesnelciliğin bir eleştirisini yapabilmek, bilimlerin unutmuş oldukları kaynaklarını onlara yeniden göstermek ya da hatırlatmak için geliştirilmiş bir kavramdır. Bu kavram ile Husserl, bilimlere karşı bir düşmanlık ile yaklaşmamaktadır ancak kaynaklarına yabancılaşan modern bilimleri kaynaklarına döndürmeyi amaçlamaktadır. Kısacası gündelik yaşantı ile bağını koparan bilimsel bilgi, gerçekliğine ulaştırılmaya çalışılmaktadır (Küçükalp, 2006: 82-90).

Bunların yanı sıra fenomenoloji yalnızca olguları tasvir etmek amacıyla da değildir. Bilimsel faaliyetler de dâhil olmak üzere yaşam-dünyasında insani eylemlerin oluşmasını sağlayan koşulları da bulma amacındadır. Dolayısıyla yaşam-dünyasının temel koşulları keşfedilmeye çalışılmaktadır (Cevizci, 2009: 394-395). Ancak fenomenolojinin amacı hatırlanırsa fenomenoloji değişmeyen, saf olan öz'e ulaşmaya çalışmaktaydı. Her ne kadar yaşam-dünyası en temelde teori-öncesi bir deneyime gönderme yapsa da tarihsel bir karakterdir. Dolayısıyla bu dünyaya baktığımızda zaman ve mekâna bağlı olarak farklı şekillerde yaşandığı görülmektedir. Bu yüzden fenomenoloji tarihsel olmayan bir öz arayışında olduğu içindir ki yaşam-dünyasına değil her şeyin temeli olan ben'e yani bilince odaklanmaktadır (Cevizci, 2009: 396-397). İşte Husserl'in yapmış olduğu "şeylere dönelim yeniden" çağrısı da bu durumu açıklayan bir ifadedir. Bu ifade ya da bu çağrı ile Husserl, sonradan edindiğimiz her

şeyi geride bırakıp öz'e odaklanmamız, özleri görmemiz gerektiğini özellikle vurgulamaktadır (İnam, 1995: 18-19).

2.2.4.2. Alfred Schutz

Sosyolojide ortaya çıkan problemleri fenomenoloji felsefesi temelinde çözmek isteyen kişi Husserl'in öğrencisi olan Alfred Schutz olmuştur. Ancak Schutz, Husserl'in fenomenolojisinin toplumu anlama açısından bilinçlere yönelmesi ile ilgili olarak çok felsefi kaldığını görmüştür. Bundan dolayı da toplumu anlayabilmek adına hem Husserl hem de Weber'in görüşlerini ele alıp kendi görüşleri doğrultusunda yeniden şekil vermiştir ve böylece toplumsal fenomenolojinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Fenomenoloji ve Schutz'un temellendirmiş olduğu toplumsal fenomenolojinin mahiyetine bakıldığında fenomenoloji, toplumsal dünyayı anlama, anlamlandırma şekillerimizi daha çok bilinç üzerinden ifade etmektedir. Ancak toplumsal fenomenoloji ile birlikte Schutz, toplumsal dünyayı anlama, anlamlandırma şekillerimizi içinde yaşamakta olduğumuz çevreyi temellendirerek açıklamaktadır. Husserl'in yanı sıra Schutz, aynı zamanda Weber'den de toplumsal eylemi anlamlandırmada farklılık göstermektedir. Schutz, Weber'in anlamaya dayalı olarak ifade etmiş olduğu sosyal eylem teorisinin eksik olduğunu düşünerek Weber'de ortak duyu dünyası ya da gündelik dünyanın incelenmesinin eksik bırakıldığını ifade ederek teorisine ortak-duyu dünyası ya da gündelik dünyanın incelenmesini de eklemiştir (Cevizci, 2009: 409).

Schutz'a göre Weber anlam ve anlama ile ilgili olarak teorisinde bazı eksik noktalar bırakmıştır ve Schutz bunları eleştirmektedir. Temelde Weber'in toplumsal eylem tanımında Schutz'un ayırmış olduğu şekilde bir işlem ve icra ayırımına gitmemiş olması,¹³ eylemin yönelimselliği açısından geçmiş ve gelecek ayırımında bulunmaması bunlara ek olarak eylemin başka bireyleri etkilemeyi amaçlamış olması ya da olmaması gibi ayrımlara girmemesi temel eleştiri noktalarıdır. Schutz teorisini kurarken Weber'in yaptığı insan eylemlerinin anlaşılmasının doğru bir yaklaşım olduğunu ancak onun bu durumda gözlemci yanılığının ortaya çıkacağını göremediğini ifade etmiştir. Schutz'a

¹³ Schutz çalışmalarında edimleri iki kategoride ele almaktadır. Bunlardan biri belli bir niyet taşımaksızın yapılan *hareket*, diğeri ise belli bir niyet taşıyarak yapılan *eylemdir*. Schutz çalışmalarında hareketi değil eylemi önemsemektedir ve eylemi *işlem* ve *icra* şeklinde ikiye ayırmaktadır. İşlemden eylemler zihinde gerçekleştirilirken, icra da ise eylemler dış dünyada değişikliğe neden olmaktadır ve Schutz için önem arz eden eylem kategorisidir (Sofuoğlu, 2009: 120-123).

göre bireyler eylemlerini farklı anlamlandırmalar ile yapabilmektedirler ve gözlemcinin bunları gözleyerek doğru şekilde ifade etmesi çok zordur. Bunun için de yapılması gereken şey bireye gidip eyleminin anlamını sormaktır. Böylece gözlemci daha doğru bir bilgi elde edecektir. "Odun kıran adam" örneğinde Schutz, niçin odun kırdığı konusunda yorum yapacak dışarıdan bir gözlemcinin, kendi "bilgi stoku"ndaki bilgilere müracaat ederek adamın eyleminin asıl sebebinin tespit etmekte başarısız olabileceği görüşündedir. Gözlemci eğer kendini rahatlatmak adına bu eylemi yapan kişi imajına sahip değilse bu eyleme yapacağı yorumunun hobi için odun kırıyor şeklinde olması düşük bir olasılık gibi görünmektedir. İşte Schutz'a göre, bu isabetsiz yorumlamaların önüne geçmenin yolu, bu soruyu odun kıran adamın kendisine yöneltmektir (Sofuoğlu, 2009: 115). Weber'in *verstehen* kavramı da bu yüzden Schutz tarafından eleştiriye maruz kalmaktadır. Çünkü Weber, eylemin değerlendirilmesinde aktörün iç gözleminden ziyade gözlemcinin aktörün eylemine yönelik yorumuna odaklanmaktadır.

Ayrıca Schutz'a göre bir birey eylemi yapma esnasında değil eylemi tamamlandıktan sonra o eyleme bir anlam yüklemektedir. Başka bir deyişle bireyler bir eylemi gerçekleştirme esnasında temelde eylemlerine değil ulaşacakları amaçlara bir anlam atfetmektedirler. Bu noktada aslında eylem bir araç haline getirilmekte ve amaca bir anlam atfedilmektedir. Ayrıca Weber'in aksine eylemlerimiz rasyonel olmasa da hayatımıza anlam katması dolayısıyla anlamlıdır. Bunun yanı sıra Schutz, Weber'in öznel anlama verdiği önem ile birlikte bireyleri çok fazla öne çıkardığını ancak nasıl bir toplum haline geldiğini, diğer aktörlerin varlığının birey için ne anlama geldiğini açıklayamadığını ifade etmektedir. Schutz da bu noktalardan hareketle eksik kalan yerleri tamamlama amacı gütmektedir (Cevizci, 2009: 416).

Schutz, fenomenologlardan farklı olarak bilincin iç işleyişiyle ilgilenmemektedir. O, daha çok bilincin gündelik hayat temelinde nasıl işlediği yani özneler-arasılık ile ilgilenmektedir. "Kolektif ruh veya kolektif bilinç diye bir şey yoktur; toplumsal ilişkiler her zaman özneler-arasıdır" (Sofuoğlu, 2009: 108). Schutz'a göre Weber'in belirtmiş olduğu öznel anlamlardan yola çıkmak bilimsel, sosyolojik bir araştırma için uygun bir yol olmamaktadır. Çünkü öznel eylemler bir kere yapılmakta ve bir dahaki sefere aynı şekilde tekrar edilememektedir. Bundan dolayı da sosyolojik araştırmalar için en uygun yol sosyoloğun bir aktörler grubu tarafından paylaşılan anlamlar bütünü olan nesnel anlamdan yola çıkmasıdır. Ancak nesnel anlamın oluşması

da tüm insanların üzerinde uzlaştıkları, tartışılmaksızın kabul ettikleri bilgilerin varlığını gerektirmektedir (Çiftçi, 2003: 143). “Aktörün bilincindeki öznel tecrübeler sosyal bilimci için erişilebilir değildir.... Fakat eylemler tekrar edilebilirler ve tipiktirler.” (Sofuoğlu, 2009: 117). Bu temelden hareketle aslında pozitivist yöntemin eleştirdiği ve düzeltilmesi için çaba harcadığı alan fenomenolojik sosyolojinin temel ilgi alanı haline dönüşmektedir. Böylece pozitivist anlayış ve fenomenolojik sosyoloji arasındaki ayrımlar daha da görünür olmaktadır. Çünkü pozitivist anlayış nesnelliği ilk planda tutarken fenomenolojik sosyoloji öznellikten hareket etmektedir ki bu durum toplumsal gerçekliğe bakışlarından da çıkarılabilmektedir. Pozitivist anlayışta toplumsal dünya orada bir şey olarak görülürken; fenomenolojik sosyoloji açısından toplumsal dünya insanların oluşturmuş olduğu yapılar, kurgulardır.

Schutz için toplum tek tek bireylere bakarak anlaşılacak bir olgu değildir. Aksine toplumun toplum olarak kabul görmesini sağlayan *özneler-arasılıktır*. Bu kavram gündelik hayatımızı diğer kişiler ile birlikte paylaştığımız, onlarla inşa ettiğimiz anlamına gelmektedir. Gündelik hayatımızda Husserl’in ifade etmiş olduğu gibi tek tek egolardan yola çıkarak anlamlandırma yapamayacağımızdan ötürüdür ki bizler için alter ego (öteki ben) da önem arz etmektedir (Doğan, 2013: 93). Gündelik hayatımızı diğer bireylerle birlikte inşa etmemiz geçmişten beri gelmekte, bugün devam etmekte ve gelecekte de devam edecektir. Bu şekilde tecrübelerimizin birikmesi ile bizler bir *yaşam-dünyası* inşa etmekteyizdir. Yaşam-dünyası içerisinde yaşarken bilgi birikimleri elde eder ve bunları gelecek nesillere de aktararak sürekli olarak sorgulamaksızın kabul edebileceğimiz *ortak-duyuya* (common sense) dayalı bilgi depoları oluştururuz. Çünkü Schutz’a göre hakikat orada bir yerde değil özneler-arası ortak bilincimizdedir. Schutz, Husserl’den (Husserl gerçekliğe ulaşmak adına bireyler hatta bireysel bilince dönmekte idi) farklı olarak nesnel anlamlara, genel kabul gören, tartışılmaksızın kabul edilen toplumun gerçekliğine ulaşmaya çalışmaktadır. Ona göre bir toplumu ayakta tutan ana unsur bir problem çıkmadığı sürece insanların durup üzerinde düşünmedikleri, tartışmadıkları değerler, düşünceler ve normlardır. Bu bilgileri aktarma sürecinde daha önce ifade edilmiş olan özneler-arasılık kavramı önemli hale gelmektedir çünkü insanlar bilgilerini yüz yüze etkileşimler ya da Schutz’un ifadesiyle *Biz-ilişkisi* aracılığıyla birbirlerine aktarmaktadırlar. Biz-ilişkisi içerisindeki eylem ve semboller sayesinde özneler-arasılık sürekli hale getirilmektedir (Schutz, 1962: 15-18).

Schutz'a göre gündelik hayat içerisinde her yeni doğan daha önce tecrübelerin birikmesi ile oluşturulmuş *bilgi stoklarını*(bilgi stokları temelde reçete ve tipleştirmelerden meydana gelmektedir. Reçeteler ki özel durumlara gönderme yapar ve tipleştirmeler ki insanlara gönderme yapmaktadır (Ajibove, 2012: 19)). Toplumsallaşma ile kabul ederek bir toplum içerisinde yaşamaktadır. Bireyler gündelik hayat içerisinde karşılaştıkları sorunlar karşısında bu sorunları çözebilmek adına o zamana kadar uygulanmış ve sorunları çözmüş olan *reçetelere* başvurumaktadırlar. Eğer bireyler sorunlarını bu reçeteler ile çözebiliyorlarsa bu reçetelerin doğruluğunu yanlışlığını düşünmeksizin bunları uygulamaya devam etmektedirler. Bireyler ihtiyaçları olan her anda sorunları çözebilmek için bilgi stokundaki bu reçetelere başvurumaktadır. Schutz'a göre insanların her zaman yaptıkları işler üzerine düşünmesi ya da işlerini sorgulaması söz konusu değildir. Çünkü insanlar bu tür sorgulamalara girdiklerinde hayatlarını yaşayamayacaklardır. Bunun için gündelik hayat insanların tartışmaksızın kabul edip yaşadıkları bir hayattır. Toplumsal dünya içinde yaşayan insanların bu dünyayı inşa etmek gibi bir kaygıları olmamış ve olmayacaktır da. Bu toplumsal dünya bir rutinler dünyasıdır (Cevizci, 2009: 420). Ancak bir sorun çıktığında reçeteler bu sorunu çözmede yetersiz kalırsa bireyler bunlar üzerine düşünmeye ve gerekirse yeni reçeteler oluşturup işe yaramayan reçeteleri unutmaya başlarlar. Bu duruma Schutz *tortulaşma* adını vermektedir. İşte bu noktada bir kez daha özneler-arasılık kavramını hatırlamakta fayda vardır. Çünkü özneler-arası ilişkiler sayesinde eski ve işe yaramayan reçetelerin unutulması yeni reçetelerin oluşturulup kabul edilmesi ile toplumun devamlılığı sağlanmakta, bu kabuller ile herkesin üzerinde uzlaşmış oldukları değerler, normlar, adetler yaratılabilmekte, inşa edilebilmektedir. Başka bir deyişle bireyler tarafından bir kültür yaratılmakta ve sürdürülmektedir (Sofuoğlu, 2009: 64-65; Swingewood, 2014: 291-292).

Bireylerin tek tek oluşturdukları yaşam-dünyaları aracılığıyla, kazandıkları tecrübelerin diğer bireylerle paylaşılması ve aynı şekilde onların da tecrübelerinden yola çıkarak bir yaşam-dünyası oluşturdukları görülmektedir. Ancak bu her insanın kendi istediği gibi davranabileceği anlamına gelmemektedir. İnsanlar bir arada yaşayabilmek adına tipleştirmeler yardımıyla ortak bilgi stokları oluşturmakta ve bir arada yaşayabilmelerini sağlamaktadırlar. Burada da Schutz'un bir diğer önemli kavramı olan *ortak-duyu (common sense)* kavramından bahsetmek gerekmektedir. Bu kavram ile

Schutz daha önce de ifade edildiği gibi insanların bir kültür yaratmasını, değerler, gelenek, adetler yaratmasını sağlamak adına belli bilgileri paylaştıklarını vurgulamaktadır. Bireyler hem gündelik hayat dünyasını yaratmakta hem de onun tarafından şekillenmektedir ve bu esnada bir bilgi alışverişi söz konusu olmaktadır. İşte bu durumda herkesin kabul ettiği, onayladığı, üzerinde ortak kabul sağlanan bilgiler ortak-duyuyu oluşturmaktadır. Ortak-duyunun bu şekilde herkesin üzerinde uzlaştığı, herkesin kabul ettiği bilgiler olmasının söylenmesine rağmen ortak-duyu bilgisi sabit bir yapıda değildir. Aksine bireylerin etkileşimlerine bağlı olarak sürekli değişiklik göstermektedir. Bir dönem için toplumdaki bireyler tarafından uzlaşılmış bilgiler bir dönem sonra şartlara bağlı olarak değiştirilebilmektedir (Schutz, 1962: 15-19).

Toplumsal yaşam içerisinde hareket ederken bilgi stoklarımıza başvurarak hareket etmekteyizdir. Bu durum ise hem yorum şemaları oluşturmamızı hem de tipleştirmeler yapmamızı kolaylaştırmaktadır. Bireyler daha önce elde ettikleri tecrübelerinden yola çıkarak bu deneyimleri yaşadıklarını ve gelecekte tekrar yaşayabileceklerini düşünüp *tipleştirmeler* oluşturma yoluna gitmektedirler. Burada Weber'in yapmış olduğu ideal tiplerden farklı olarak bireyler tarafından yapılmış tipleştirmeler asıl olarak söz konusudur. Bu tipleştirmeler sayesinde bireyin bir olay ile elde etmiş olduğu tecrübelerinde eylemin ayrıntısı olan kısımlar atılarak özü tipleştirilir ve saklanmasını kolaylaştırır. Bu tipleştirme ile bilgi stokları oluşturma işlemi de kolaylaştırılmış olmaktadır. Tipleştirmeler sadece nesnelere ya da olaylar temelinde olmamakta buna ek olarak bireyler, diğer bireyler için de tipleştirmeler yapmaktadırlar. Bunun yapılma nedeni ise bireyler ne kadar birbirlerine yakın olsalar, ne kadar birbirlerini iyi tanırsalar da asla bireyin kendisini bildiği, tanıdığı gibi diğer bireyin onu tanıyamamasından kaynaklanmaktadır. Bir birey karşısındakini ancak ve ancak bir tip olarak tanıyabilmektedir. Bizler karşımızdaki birey olamayacağımıza göre o kişiyi tam olarak tanıyamaz ancak tipler aracılığıyla tanıyabiliriz. Bundan dolayı tipleştirmeler önemli bir unsur olmaktadır (Cevizci, 2009: 423-424). Bunlara ek olarak insanlar oluşturdukları tipleştirmeler sayesinde karşısındaki bireylere nasıl davranacakları, bu davranış karşısında karşılarındaki bireylerin nasıl davranacaklarını, toplumsal dünyayı diğer bireylerin de kendisinin algıladığı gibi algılayacağını varsaymakta ve Schutz'un *perspektiflerin karşılıklılığı* ya da *bakış açılarının karşılıklılığı* şeklinde kavramsallaştırmış olduğu durum gün yüzüne çıkmaktadır. Bu sayede bireyler

toplumsal dünyanın diğerleri tarafından kendileri gibi algılandığı varsayımından yola çıkarak bilincinde olmaksızın bir olayı karşısındaki gibi görebileceğini bilmektedir ve bu sayede ortak-duyu oluşturulabilmektedir (Cevizci, 2009: 421).

Perspektiflerin karşılıklılığı şeklinde kavramsallaştırılan durumda bireylerin birbirlerini karşılıklı anlamalarını zorlaştıran bazı engeller de söz konusu olmaktadır. Bu engellerden birisi her bireyin farklı geçmiş yaşantılara, deneyimlere sahip olmasıdır ki bu durum bir bireyin diğer bireylerden farklı bilgi stokları oluşturmalarına yol açmaktadır. Ancak Schutz'a göre bu durum daha önce bahsedilmiş olan özneler-arası ilişki içerisindeki tipleştirmeler sayesinde çözümlenmektedir. Bu bilgi stokları içerisinde bulunan tipleştirmeler sayesinde bizler birbirimizin tepkilerini hesaplayabilmekte ve böylece iletişimimizi sağlamaktayızdır. Bunun yanı sıra bireylerin birbirlerini karşılıklı anlamalarını zorlaştıran bir diğer engel ise bilginin toplumsal dağılımdaki farklılığıdır. Bilginin dağılımındaki bu sorun ise Schutz'a göre en önemli tipleştirme olan dil sayesinde çözülebilecektir (Cevizci, 2009: 422).

Schutz'a göre sosyal bilginin aktarımında dil ve dilin öğeleri mükemmel bir tipleştirme aracıdır. Dil sayesinde etrafımızdaki nesne ve varlıklar etiketlenmekte, sınıflandırılmakta ve bunlara bir anlam atfedilmekte yani dolayısıyla tipleştirmeler yapılmaktadır. Daha sonra ise bu tipleştirmeler sayesinde dil kullanılarak bunlar diğer bireylere aktarılmakta ve böylece perspektiflerin karşılıklılığı da sorunsuz bir şekilde sağlanmış olmaktadır. Bu sayede de toplumun devamlılığı sağlanmaktadır (Schutz, 1962: 14).

Bu noktada dil örneğinde de olduğu gibi Schutz'un felsefesinin temeli olan inşa sürecinin toplumu anlama ve anlamlandırmada ne kadar önemli olduğu göze çarpmaktadır. Schutz açısından ne Husserl'de olduğu gibi tek tek bireylerden oluşan ne de Durkheim'in ifadelerinde olduğu gibi kolektif bilincin baskın olduğu bir toplumsal dünyadan bahsedilemez. Aksine toplumsal dünya dediğimiz gündelik hayat özneler-arası bir dünyadır ve bu dünyayı anlamak istiyorsak bireylerin etkileşimleri ile inşa edilmiş bilgilere, bu bilgilerin herkes tarafından kabul edilip ortak-duyu haline getirilmesine odaklanmamız gerekmektedir. Her birey, inşası daha önceden başlamış ve kendisi ve çağdaşları ile de devam ettirilmekte olan ve gelecek nesillere aktarılacak olan bu inşalar dünyasına doğmaktadır. Bireyler kendilerinden önce inşa edilen bu gündelik

hayat içerisinde kendilerinden öncekilerin üzerinde uzlaştıkları birçok gerçeklik ile karşı karşıya kalmaktadır. Bireyler oluşturulan bilgilerin birçoğunu, hala sorun çözmede başarılı olanları olduğu gibi alıp kabul etmekte ancak sorunlarını çözmede başarısız olan bilgileri ise değiştirip yeni kabuller inşa etmektedirler (Schutz, 1962: 148, 226, 352). Bu nedenle Schutz, kendisinden sonraki sosyal inşacılık yaklaşımlarına da bu düşünceleri ile kapı aralamıştır.

Schutz özelinde toplumsal fenomenoloji mikro yaklaşımlar içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Gerek incelediği sosyolojik nesne gerekse inceleme yöntemi toplumsal yapıların yerine toplumsal eylemi temel alır niteliktedir. Schutz'un, perspektiflerin karşılıklılığı, tipleştirme, bilgi stokları gibi temelde insanlar arası etkileşimi yani insanlar arası toplumsal ilişki biçimlerini anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan bir yaklaşımı tercih ettiği görülmektedir. Schutz'un bu tercihi sosyal gerçekliği sosyal eyleme indirgediği, sosyal eylem perspektifinden ele aldığı anlamına gelmektedir.

Tüm bu mikro yaklaşımların temelinde toplumu anlamak adına bireyi temele koyan bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlar ile bireyin, bireyin eylemlerinin anlaşılması, yorumlanması neticesinde sosyal gerçekliğin anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu yaklaşımlar neticesinde bireyin topluma olan etkisi, toplumu şekillendirmesi ve bir şeyler üreterek toplumun devamlılığına etkisi göz önüne serilmeye çalışılmaktadır. Daha geniş bir perspektifte birey-toplum (yapı-eylem) ikiliği bağlamında düşünüldüğünde sosyal teorinin ana konusunun tüm mikro teoriler açısından sosyal eylem, birey olduğu sonucuna ulaşılması mümkündür.

Makro ve mikro yaklaşımlara temelde yapı-eylem ikiliği bağlamında değinilen bu bölümde en temelde çıkan sonuç her iki yaklaşımda indirgemeci bir yaklaşım tarzını benimsemiş olduklarıdır. Her ne kadar makro yaklaşımlar açısından toplumun mikro unsurları inceleme konusu olsa da bu ancak makro boyuttaki yapılar dolayımıyla. Başka bir ifadeyle mikro unsurlar ancak makro unsurlar çerçevesinde bir anlam kazanmaktadır. Aksi bir durum mikro yaklaşımlar açısından da geçerlidir. Mikro yaklaşımlarda da hiç şüphesiz ki makro boyuttaki sosyal olgular reddedilmemektedir. Ancak mikro yaklaşımı benimseyen düşünürler makro boyuttaki unsurların incelenmesinin mikro ölçekteki insan ilişkilerinin incelenmesi ile mümkün olduğunu ifade etmektedirler. Bu aynı zamanda şunu da ifade etmektedir ki mikro

teoriler açısından sosyal gerçekliği bireyler arası ilişkiler olmaksızın incelemek yani yapısal unsurları dahi bu bireysel ilişkilerden azade düşünmek mümkün görünmemektedir. Bu iki unsurun sosyal teoride yarattığı çatlama özellikle günümüz sosyal teorisyenleri açısından sosyal teorinin en önemli açmazı, ikilemi, düalizmidir. Başka bir deyişle gerek makro yaklaşımların gerekse mikro yaklaşımların indirgemeci tavrı sosyal teorinin tarihi açısından birbirine indirgenemezcesine ayrı iki toplumsal inceleme biçimini getirmektedir. Böyle bir ikilem hiç kuşkusuz ki kendi içerisinde özellikle toplumsal gerçeklikteki bazı temel unsurların ihmal edilmesini ya da göz ardı edilmesini beraberinde getireceği için sosyal teori açısından sosyal gerçekliği anlamada bir zaaf oluşturmaktadır. Çağdaş sosyal teorinin en temel problemi de bu noktada kendini göstermektedir. Sosyal teorinin bu ikilemi bir sentez ile birleştirilerek ya mikro yapılar ya da makro yapılar şeklinde bir ayrıma gidilmeksizin sosyal gerçekliğin bir bütün halinde kavranmasının mümkün olup olmadığı sorgulanmaktadır. Bu çalışmada ki ana hedef olan Berger ve Luckmann'ın sosyal teoriye bir bütünlük getirme arzusu bu temel problem etrafında şekillenmiştir. Bu noktadan itibaren Berger ve Luckmann'ın sosyal teorideki bu ikilemi aşp aşamadığı ya da nasıl aşmaya çalıştığı gösterilmeye çalışılacaktır.

BÖLÜM 3

SOSYAL TEORİDE SENTEZCİ YAKLAŞIM

Çağdaş sosyolojide şu ana kadar ifade edilmiş olan indirgemeci yaklaşımları aşarak birey-toplum düalizmini diyalektik bir tarzda sunmaya çalışan birçok sosyolog bulunmaktadır. İlk bakışta akla gelen yapılaşma teorisi ile Anthony Giddens (1938-), habitus kavramı ile özne-nesne, idealizm-materyalizm, beden-zihin, egemen-tabii, alt-üst gibi tüm toplumsal karşıtlıkları, ikilikleri sentezlemeye çalışan Pierre Bourdieu (1930-2002), yine yaşantı dünyası ve sistem kavramlarının analizi ile yapı-eylem ikiliğini iletişimsel eylem kuramı ile çözmeye çalışan Jürgen Habermas (1929-) gibi düşünürler ve sosyologlardır. Çalışmanın konusu olan Berger ve Luckmann da çağdaş sosyolojide aynı amacı güden iki önemli sosyologdur.

Yukarıda isimleri zikredilen sosyologlar, düşünürler ve özellikle konu bağlamında ise Berger ve Luckmann açısından sosyal teorideki bu düalistik yapı hiç kuşkusuz sosyal gerçekliğe dair kısmi açıklamalar sağlamaktadır. Modern sanayi toplumunun gelişimi ile beraber ortaya çıkan ve daha çok klasik olarak ifade edilebilen bu sosyal teoriler özellikle günümüz bilgi toplumu ya da post modern toplumu açıklamakta yeterli görünmemektedir. Başka bir deyişle hayatın gerçekliğini dondurulmuş süreçler ile açıklamaya çalışan bu yaklaşımlar akış halinde bir gerçeklik olan toplumu açıklamakta yetersiz görünmektedir. Bu nedenle ayırım temelli yaklaşımlar yerine hem farklılıkları bir bütün içerisinde birleştirmeye çalışan hem de hayatın akışını açıklama konusunda daha farklı yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüz sosyolojisi açısından bunun en önemli örneklerinden birisi ise Berger ve Luckmann'ın sosyal inşacı yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın gerçekliğin diyalektik bir süreç ile inşa edildiği temel kabulü ile hareket ettiği, bu temel kabul ve anlayış ile sosyal gerçekliği daha bütüncül kavradığı söylenebilir. Berger ve Luckmann'ın bu diyalektik inşa yaklaşımı üç temel uğrak üzerinde temellenmektedir. Bu uğraklardan ilki *insan üretimi olarak toplum* yani Berger ve Luckmann'ın ifadesi ile **dışsallaştırma** uğrağıdır. İkinci uğrak *nesnel bir gerçeklik olarak toplum* yani Berger ve Luckmann'ın ifadesi ile

nesnelleştirme uğrağıdır. Üçüncü ve son uğrak ise *toplumsal bir ürün olarak insan* yani **içselleştirme** uğrağıdır. Şimdi sıra ile bu üç uğrak ele alınacaktır.

3.1. Dışsallaştırma

Berger ve Luckmann diyalektik yaklaşımlarını sergilerken ilk olarak daha çok mikro yaklaşımların dikkate aldığı, makro yaklaşımların ise göz ardı ettiği, ihmal ettiği insanın toplumsal, sosyal süreçleri nasıl ürettiğine vurgu yapmaktadırlar. Mikro yaklaşımlar bağlamında sosyal gerçekliğin incelenmesindeki temel mesele olan sosyal eylem en temelde sosyal gerçekliği, sosyal olguları meydana çıkaran, onların oluşumunu sağlayan unsurdur. Berger ve Luckmann özelinde ise mikro yaklaşımların bu temel sezgisi insanın bir sosyal düzen inşası olarak kendine yer bulmaktadır. Başka bir ifadeyle Berger ve Luckmann mikro yaklaşımlardaki sosyal eylemi toplumsal yapıyı inşa eden, üreten bir tarzda düşünmektedirler. Berger ve Luckmann'ın sosyal eylemi inşa süreci olarak kabul etmeleri onları hem mikro teorilere yaklaştıran hem de onların mikro teoriler içerisinde farkını vurgulayan bir noktadır. Konunun ayrıntılarına geçmeden önce şu noktada vurgulanmalıdır ki Berger ve Luckmann'ın dışsallaştırma uğrağı ile sunmuş oldukları mikro ölçekteki sosyal gerçeklik diğer sosyal eylem teorilerinde üstü kapalı olarak ifade edilen ya da zımni bir şekilde içerilen insanın varlık dünyasındaki farkının analizi temelindedir. Başka bir deyişle Berger ve Luckmann açısından mikro teorilerin toplumsal eylem anlayışlarının temeli belli bir insan doğası tasarımına sahiptir. Bu insan tasarımının en temel kabulü yukarıda ifade edilen insan doğasının sosyal bir düzen inşa edecek nitelikte olmasıdır. Bu temel kabul etrafında Berger ve Luckmann insanın dünyaya açıklığı, yoğrulabilirliği, insanlaşma süreci gibi temel kavramlara vurgu yapmaktadır. Bu temel kavramlar etrafında dışsallaştırma süreci yani *insan üretimi olarak toplum* açıklanmaya çalışılacaktır.

Dışsallaştırma süreci özünde bireylerin kendi etkinlikleri ile kendi toplumsal dünyalarını yaratma olarak ifade edilebilir. Başka bir deyişle bireylerin öznel davranışlarını salt kendinde kalarak değil daha sonra nesnelleşme olarak da ifade edilecek olan uğrağa zemin hazırlayacak biçimde bir topluma, bir topluluğa, bir gruba yönelik gerçekleştirmesidir. Dolayısıyla bireysel eylem bireyin kendi dışına taşması, dışsallaşmasıdır. Berger ve Luckmann dışsallaştırma kavramını bir önerme olarak

“insan üretimi olarak toplum” ya da “toplum insan üretimidir” şeklinde ileri sürmektedirler (Berger, 2011: 52, 61). Bu temel yargı etrafında Berger ve Luckmann’ın bireyin dışsallaşmasından ne anladıklarına bu minvalde de onların insan anlayışlarına değinilecektir. Bu aşamada bir noktanın da vurgulanması gerekmektedir ki dışsallaştırma uğrağı Berger ve Luckmann açısından temelinde nesnel bir gerçeklik olarak topluma hazırlık mahiyetindedir. Giriş bölümünde ifade edilen diyalektik yöntem bağlamında da zaten özünde olması gereken şey bir uğrağın diğer bir uğrağa zemin hazırlamasıdır. Bu nedenle dışsallaştırma, nesnelleştirmenin hem zemini hem de aşamasıdır. İleride ifade edileceği gibi nesnelleştirme de benzer bir şekilde sonraki aşamanın hazırlayıcısıdır. Özetle hiçbir uğrak birbirinden bağımsız bir şekilde kendiliğinden oluşan ayrı bir yapı değildir. Tüm süreç birbiri ile sürekli bir bağlantı içerisindedir. Zaten makro ve mikro yaklaşımları aşmak yani birey-toplum ilişkisini tesis etme hedefleri de özünde bu temel yaklaşıma dayanmaktadır. Berger ve Luckmann da bu hususu şu şekilde ifade etmektedirler:

Toplumsal bir fenomenle ilgilenildiği durumda bu uğrakların (dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme), zamansal bir ardışıklık içersinde ortaya çıktıklarını düşünmek olmaz. Daha ziyâde toplum ve onun her bir parçası, bu üç uğrak açısından eşzamanlı olarak tanımlanır; zira bu uğrakların yalnız biri ya da ikisi açısından yapılacak herhangi bir analiz eksik kalacaktır (Berger ve Luckmann, 2008: 189).

Berger ve Luckmann açısından dışsallaştırma yani insan üretimi olarak toplum aşamasını kavrayabilmek için öncelikle kısaca da olsa antropolojik, biyolojik yaklaşımların insan görüşlerine değinmek gerekmektedir. Çünkü Berger ve Luckmann’ın dışsallaştırma olarak ifade ettiği uğrak özünde insanın toplumu oluştururken hatta gruplaşırken yaşamasına imkân veren tüm yapıp etmelerinin göz önüne alındığı bir uğrak, aşamadır. Başka bir deyişle tüm insan üretimleri toplumlaşma sürecinin başlangıcı konumundadır.

“İnsan nedir?” sorusu ilk çağlardan beri insanların üzerinde düşündükleri, teoriler geliştirmeye çalıştıkları meşakkatli bir sorudur. 10 milyon canlı türünden biri olan insanın kendisini, karşısındakini ve çevresini sorgulayabilmesi büyük bir zorluk olarak görünmektedir (Haviland, McBride, Prins, Walrath, 2008: 51). “İnsan nedir?” sorusunun bu kadar bilinmezliği, kapalılığı olmasının belki de en büyük nedeni insanın

canlılar arasında farklı bir yere sahip olmasından ileri geliyor olabilir. Bugün yapılan çalışmaların sonuçlarına bakıldığında bir canlı olarak diğer canlılar ile aynı kaderin paylaşıldığı görülmektedir. Biz de diğer canlılarda olduğu gibi beslenme, üreme, nefes alma gibi hayatımızı idame ettirmeyi sağlayacak şeylere ihtiyaç duymaktayız. Ancak biyolojik açıdan diğer canlılardan bizi farklılaştıran bazı özellikleri de görmek mümkündür. Geçmiş tarihlerde yaşadığı ifade edilen dinazorların boyutları, güçleri düşünülürse ya da günümüzdeki hayvanların mesela bir filin boyutları, çitanın hızı, timsahın keskin dişleri gibi özellikleri düşünüldüğünde bizi o canlılardan hayatta kalma mücadelesinde biyolojik olarak geri planda bırakan özelliklerimiz mevcuttur. Ancak bizim doğada güçlü olmamızı sağlayan beynimiz vardır.

İnsan beyni sahip olduğu soyut düşünce potansiyeli ile doğada benzeri bulunmayan bir organdır. Bu bağlamda, insanı en önemli ve en anlamlı kılan, insanlaşma sürecinde temel ivme olarak kabul edilen beyin korteksindeki (kabuğundaki) muhteşem gelişmedir. Biz onu doğadaki hiçbir canlı ile paylaşmıyoruz (Özbek, 2007: 15).

Antropolojik olarak beynin bu özelliğinin yanı sıra insanı farklılaştıran bir diğer özellik ise bilinçtir. Biraz daha detaylandırılırsa her canlı hayatta kalmak için bazı stratejiler uygulamakta ise de insan bunu bilinçli bir halde yapmaya ve her yeni durum karşısında becerilerini biraz daha geliştirmeye muktedir bir canlı olarak karşımızda durmaktadır. Yalnızca meraktan değil bilgi sayesinde de yeni yaşam koşulları yaratmamız, yaşam koşullarımızı iyileştirmemiz ve hayatta kalmamız mümkün hale gelmiştir (Haviland vd., 2008: 51).

Yine antropolojik açıdan insanı insan yapan diğer bir özellik ise insanın çevresini şekillendirmesi yani alet yapmasıdır. Antropolojik çalışmalara bakıldığında 2,5 milyon yıl öncesine ait her ne kadar çok fazla şekillendirilmemiş olsa da birçok taş aletin yapıldığı arkeolojik kazılar sonucunda ortaya koyulmaktadır (Özbek, 2007: 124). Bu durum ise insanların ilk çağlardan beridir devam eden bir yaratım sürecinde olduklarını gün yüzüne çıkarmaktadır.

Alet yapmasının yanı sıra belki de bu çalışma açısından çok daha önemli olan bir diğer husus insanın sosyal bir varlık olmasıdır. İnsanın eski zamanlardan beri gerek

kendini koruma gerekse yaşamını idame ettirmek adına kendine benzer varlıklar ile 3,9 ile 4,2 milyon yıl öncesinde bile yan yana bulunduğu görülmektedir (Özbek: 125).

Günümüz antropolojisinin insanın ayırıcı unsuru olarak gördüğü insan beyninin gelişimi, insanın alet yapması ve sosyal olması yanı sıra insanın farklılığını felsefi ve dini yönden ifade eden yaklaşımlarda bulunmaktadır. Antik Yunan'dan beri insan akıl sahibi bir varlık, konuşan bir varlık, teknik üreten bir varlık olarak düşünülmüş ve hayvandan farklılığı vurgulanmıştır. Örneğin; Aristo, insanı düşünen hayvan olarak tanımlayarak insanın ayırıcı unsurunun düşünmek olduğunu ifade etmiştir. Yahudi ve Hristiyan gelenek açısından ise insan Âdem ve Havva'dan türemiş, Âdem'e ise bilgileri Tanrı tarafından verilmiştir. Özetle insan konusunda çok farklı görüşler ve anlayışlar söz konusudur. Berger ve Luckmann söz konusu olduğunda ise onlar için insanı tüm diğer varlıklardan ve bilhassa da hayvanlar âleminde ayıran yani insana özgü bir konum atfeden özellik insanın dünya inşa eden (kendini üreten) bir varlık olmasıdır (Berger ve Luckmann, 2008: 74-75). Bunun ilk ifadesi ise insanın *dünyaya-açık* bir varlık olarak tanımlanmasıdır.¹⁴ Dünyaya-açık olma kavramı biraz daha detaylandırıldığında Berger ve Luckmann'ın dışsallaştırma basamağı ile ilgili görüşleri daha ayrıntılı hale gelecektir.

Berger ve Luckmann açısından dünyaya-açıklık kavramı temelde insanı ve hayvanı birbirinden ayıran daha doğru bir ifadeyle belki de yine de bir hayvan olan insanın yarattığı farklı dünya ile farklı bir hayvan olarak görülmesini sağlayan bir kavramdır. İnsan, diğer hayvanlara nazaran anne karnında gelişimini tamamlayan bir varlık olarak dünyaya gelmemektedir. Aksine insan eksik bir varlık olarak dünyaya gözlerini açmakta ve doğumundan sonraki süreç içerisinde eksiklerini tamamlayabilmektedir. Berger ve Luckmann'ın ifadesi ile bir köpek-dünyası ya da bir at-dünyasından bahsedilebilirken aynı şekilde bir insan dünyasından bahsedilememektedir (Berger, 2011: 54-56; Berger ve Luckmann, 2008: 71-72). Başka bir deyişle insan organizması Berger ve Luckmann'a göre oluş halinde, sürekli değişip çeşitlilik gösteren ve bu değişim ve çeşitliliği sadece kendinde bir değişim olarak değil çevresinde de bir değişim yaratarak gösteren bir organizma, varlıktır. Başka bir ifade ile insan kendini dönüştürürken aynı zamanda çevresini de dönüştüren, dönüştürmüş bir

¹⁴ Berger ve Luckmann dünyaya-açıklık kavramını Gehlen ve Plessner'den aldıklarını belirtmişlerdir.

varlıktır. Dünyaya-açık bir varlık olarak insan hem kendisini hem de çevresini değiştirip dönüştürürken yani karşılıklı ilişki içerisinde iken aynı zamanda insan olma diğer bir ifadeyle insanlaşma sürecini de gerçekleştirmektedir. Ancak insan olma süreci Berger ve Luckmann'da sadece çevreyle kurulan bir ilişki neticesinde oluşan bir süreç değildir. İnsanlaşma sürecinde onlara göre bir diğer önemli faktör *anlamli ötekiler*dir. Başka bir ifadeyle daha çok maddi dünyaya yani çevresine vurgu yapan dünyaya-açıklık kavramının yanı sıra insanın diğer insanlarla olan ilişkisi de insanlaşma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Berger, 2011: 55; Berger ve Luckmann, 2008: 73).

Berger ve Luckmann'ın anlamli ötekiler kavramı bir bireyin özel bir kültürel ve sosyal düzen içerisinde doğması yani doğum anından itibaren sürekli sosyal bir müdahaleye tabi olması anlamına gelmektedir. Bu müdahaleye açık olma, bu müdahaleler ile hem insanın hem de çevresinin değişim ve dönüşümü, insan organizmasının *yoğrulabilirliği*, süreç içerisinde şekillendirilebilirliği şeklinde ifade edilebilir. Bu yoğrulabilirlik özelliği sayesinde insan biyolojik anlamda belli bir ortaklık sergilese de çok farklı sosyo-kültürel yapılar oluşturabilir niteliktedir. Başka bir deyişle çok farklı sosyo-kültürel yapıların oluşu sabit, belirlenmiş bir biyolojinin sınırladığı bir insan doğasının olmadığı anlamına gelmektedir. Onlara göre eğer bir insan doğasından söz edeceksek sosyo-kültürel değişimlere izin veren bir biyolojik antropolojik yapıdan söz edebiliriz. Bu nokta özellikle şu açıdan çok önemlidir ki Berger ve Luckmann'a sık sık atfedilen inşacılık yaklaşımı insanın sabit bir doğadan daha çok kendi kendisinin doğasını inşa eden bir varlık olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Daha önce Berger ve Luckmann'a göre ifade edilmiş olan tüm insan özellikleri (dünyaya-açıklık, insanlaşma süreci, yoğrulabilirlik) özünde insanın kendisini inşa edebilen (kendini üreten varlık) bir varlık olarak kendisini sunması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle biyolojik olarak sabitlenmiş insan doğasından ziyade, insanın kendi sosyo-kültürel oluşumlarının ürünlerini görmek mümkündür (Berger, 2012: 69; Berger ve Luckmann, 2008: 74-76).

Berger ve Luckmann'da bahsedilmiş olan insanın dünyaya-açık bir varlık olarak dünyaya gelerek hem kendisini hem de çevresini şekillendirmesi ile yani insan olmaklık ile aynı zamanda insan benliği de oluşmaktadır. Onlara göre benliğin oluşumu organizmanın hem doğal hem insani çevresi ile ilişkisinden ve aynı zamanda anlamli ötekilerin dolayımından geçtiği sosyal süreçlerle ilişkisinden doğmaktadır. Berger ve

Luckmann benliği nesnel ve öznel olmak üzere iki kısma ayırmaktadırlar (Berger ve Luckmann, 2008: 76). Onların benlik üzerine yapmış oldukları bu ayırım daha önce ifade edilmiş olan Mead'ın benlik ayırımına benzer bir anlayışla ortaya koyulmaktadır. Mead açısından hatırlanırsa benliğin bir yönü "ben" diğer yönü ise "beni / bana" dır. Bu ayırımla Mead, benliğin sadece algılayıp, düşünüp, eylemde bulunmadığını aynı zamanda benliğin "beni / bana" yönü ile de başka bireyler tarafından algılandığımızın da farkında olduğumuzu ortaya koymaktadır. Ben, benliğin öznel yönüdür, beni / bana ise benliğin toplumsal yönüdür. Dolayısıyla insanlar toplum içerisinde ben'e göre hareket etmezler hatta Mead'e göre çoğu zaman ben'in farkında değildirler. Ancak beni / bana'nın farkındadırlar. Çünkü beni / bana sayesinde toplum içerisinde içgüdüler ya da reflekslerimizle değil toplumun bizden beklediği şekilde hareket etmekteyizdir. Mead de görüldüğü gibi insan sadece öznel bir ben olarak değil beni / bana boyutu ile beraber nesnel, sosyal bir boyuta da sahiptir (Coser, 2008: 299-300). Bu anlayış çerçevesinde özetle şu ifade edilebilir ki Berger ve Luckmann benlikten söz ettiklerinde her zaman içinde biçimlendikleri, sosyal dünyanın oluşturduğu bir benlikten söz etmektedirler. Başka bir deyişle Berger ve Luckmann açısından psikolojik süreçler olarak incelenen her türlü insani süreç sosyal bir çevrenin dolayımından geçerek incelenmelidir. Burada önemli bir nokta da sosyoloji ve psikoloji arasında köprü vazifesi gören bir benlik anlayışının da söz konusu edilmesidir. Dolayısıyla benlik üzerinde de etkisini gördüğümüz gibi bireyin şekillendirdiği ve içerisinde şekillendiği, değişip dönüştüğü en önemli ortam sosyal dünyadır ve bu sosyal dünya her insanın etkinliği ile inşa edilmekte, gerçekleştirilmektedir. Başka bir deyişle Homo sapiens, daima ve eşit ölçüde, homo socius'tur da (Berger ve Luckmann, 2008: 78).

Berger ve Luckmann'ın benliğe ilişkin bu görüşlerindeki en önemli nokta insanın bir hayvan gibi yalnızca organizmadan oluşan bir varlık olmadığı aynı zamanda dış merkezli bir ilişki ile benliğinin özünü oluşturan bir nevi bilinçlilik olarak ifade edebileceğimiz özelliğe sahip olmasıdır. İnsan bir yandan *bedenli* iken bir yandan da *bedene sahiptir* (Berger ve Luckmann: 77). Bu ifade insanın sahip olduğu beden üzerinde tasarrufta bulunabilen bir varlık olması başka bir deyişle kendine dönük bir tecrübesi olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla insan sadece inşa eden bir varlık olarak değil aynı zamanda bu inşa ettiği gerçekliğin de farkında olan bir varlıktır. Bu da ilk olarak kendi bedeni üzerinde gerçekleşmektedir. Bedeni ile yapmış olduğu herhangi

bir eylemin farkında olarak onu tekrar edebilir ve bu tekrarlar aynı zamanda ileride daha sonra gelenlere aktarma bakımından kurumlaşmanın unsurlarından biri olarak da düşünülebilir.

Berger ve Luckmann'da sosyal bir varlık olan insan dünyaya-açıklık ile doğarak kendine bir dünya yaratırken aynı zamanda davranışların istikrarını da sağlama çabası içerisindedir. Kısaca insanlar her zaman bir istikrar ve istikamet içerisinde varoluşlarını gerçekleştirirler. Bu istikrar ve istikamet hiç kuşkusuz ki insanın dünyaya-açıklık kavramı ile ifade ettiğimiz özgürlüğünden toplumsal anlamda feragat etmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle dünyaya-açık olarak doğan insan potansiyeli sınırsız olsa da sosyal çevre yani daha önce ifade edilen sosyal bir varlık olarak insan olduğu için hayvan kadar olmasa da *dünyaya kapalılık* ile yüzleşmek zorundadır. Başka bir ifadeyle dünyaya kapalılık toplumsal sınırlanmışlığımızı ifade etmektedir (Berger, 2011: 56-58). Bu nokta şu açıdan çok önemlidir ki daha önce ifade edildiği gibi *insan toplumu üretir* yargısı Berger ve Luckmann açısından zorunlu ama yeterli bir şart değildir. Dolayısıyla insan her ne kadar toplumu üretse de yani inşa etse de bu inşası sosyal olarak sınırlanmaktadır. Burada karşılaşılan sorun ise insanı sınırlayan bu sosyal düzenin nasıl ortaya çıktığı sorunudur. Başka bir ifade ile *insan üretimi olarak toplum* önermesinden *nesnel bir gerçeklik olarak toplum* önermesine geçişin nasıl mümkün olduğu sorgulanmalıdır. Bu dışsallaştırmadan nesnelleştirmeye doğru geçiş anlamına da gelmektedir. Berger ve Luckmann'a göre bu sorunun cevabını vermeden önce kısaca şu husus belirtilmelidir ki onlara göre bu sorunun iki cevabı vardır. Bunlardan biri biyolojik ve antropolojik saikler iken diğeri ise sosyal saiklerdir. Berger ve Luckmann biyolojik saiklere kısaca değinmişlerdir. Sosyal saiklere ise daha fazla yer ayırmışlardır. Bu noktada sosyal saiklere geçmeden önce onların kısaca ifade etmiş olduğu biyolojik ve antropolojik unsurlara, saiklere değinilecektir. Ancak şu noktanın da altı çizilmelidir ki biyolojik ve antropolojik saikler sürgit devam eden bir faaliyet olarak sosyal düzeni tamamı ile anlatacak nitelikte değildir. Çünkü sosyal düzen onlara göre tam anlamıyla insani bir üründür yani insan faaliyetlerinin neticesinde ortaya çıkmaktadır. Biyolojik ve antropolojik yön ise insanın bu sosyal faaliyetine destek olur niteliktedir (Berger ve Luckmann, 2008: 79).

Berger ve Luckmann'da sosyal bir düzen nasıl ortaya çıkar sorusunun biyolojik ve antropolojik yönü insanın zorunlu olarak kendisini dışı vurmasıdır. İnsani varoluş

kapalı ve sabit bir varoluş değil sürekli ve açık bir yapıya sahiptir. Bu antropolojik zorunluluk temelde insanın biyolojik donanımı ile ilintilidir. İnsan organizması ya da insan doğası istikrarsız bir yapıda olmasından dolayı insan, sabit bir çevreye muhtaç kalmaktadır. Bu çevreyi ise kendisi inşa etmek zorundadır. Başka bir deyişle insanın biyolojik dürtüleri çevre ile iletişim halinde sürekli geliştirilmeli ve yönlendirilmelidir. Özetle onun biyolojik yapısı ona sosyal bir düzeni oluşturmasını gerekli kılmaktadır (Berger, 2011: 54).¹⁵

Sosyal düzenin biyolojik kökeni ile ilgili Berger ve Luckmann'ın bu açıklamalarından sonra sosyal düzenin oluşmasında sosyal saiklere, açıklamalara da değinmek gerekmektedir. Sosyal düzenin oluşumuna dair açıklamalar insanın bir ürünü olarak toplum anlayışını da net bir biçimde ortaya koyacaktır. Şu ana kadar ki tespitlerde insanın sosyal bir düzen kurmaya uygun bir sosyal yapısının / doğasının olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu sosyal doğanın insan tarafından inşa edilebilir nitelikte olduğu da ifade edilmiştir. Ancak bu niteliklerin nasıl bir süreç, sosyal düzen yani sosyal dünya oluşturduğu ifade edilmemiştir. Buradaki sosyal düzenin inşasındaki süreç aynı zamanda kurumlaşmanın da kökenini oluşturmakta ve aynı zamanda bu dışsallaştırmanın da son aşamasını oluşturmaktadır. Şimdi bu süreç kısaca ifade edilmeye çalışılacaktır.

İnsanın sosyal bir düzen ortaya koyabilmesinin temelde iki sebebi vardır. Bunlardan birisi *mutatlaştırma* ikincisi ise *tipleştirme*dir. Bu sebeplerden ilki olan mutatlaştırma tüm insan faaliyetinin temelinde yer alan tekrar ve alışkanlık anlamına gelmektedir. Dolayısıyla herhangi bir eylemi başarı ile gerçekleştiren insan, başarı ile gerçekleştirdiği eylemi tekrar ederek bir dahaki sefere yeniden amacına ulaşma hedefini gütmektedir. Bu aynı zamanda ileride yapacağı bir eyleme model oluşturma rolünü de kapsamaktadır. Başka bir deyişle tekrarlar ile oluşan herhangi bir sosyal eylem aynı zamanda diğer bireyler için de bir model oluşturmaktadır. Mutatlaştırmanın model oluşturma özelliğinin yanı sıra eylemleri anlamlı kılma ve bilgi stokları¹⁶ oluşturma görevi de söz konusudur. Bu şu anlama gelir ki bir faaliyet gerçekleştiren insan bu

¹⁵Berger ve Luckmann sosyal düzeni her ne kadar biyolojik yapının bir gerekliliği olarak sunsa da onların da belirtmiş olduğu gibi sosyal düzen sui generis'tir yani kendine özgü bir yapıdadır. Başka bir ifadeyle sosyal bilimlere doğa bilimlerine indirgenemezdir.

¹⁶ Berger ve Luckmann bilgi stokları kavramlaştırmasını Alfred Schutz'dan almış ve onunla aynı manada kullanmışlardır.

faaliyeti tekrarlayarak bu faaliyeti gelişigüzel bir faaliyet olmaktan çıkarıp artık onun amacına ulaşmak için anlamlı bir faaliyet haline gelmesini sağlamaktadır. Anlamlı hale gelen bu faaliyet bir bilgi birikimi / stoku haline gelerek gelecek eylemlerine öncülük etmektedir. Görüldüğü gibi mutataştırma özünde tekrar olan, bu sayede de bireyin belli bir düzenlilikte davranmasına fırsat sağlayan bir süreçtir (Berger ve Luckmann, 2008: 80-82; Berger ve Luckmann, 2015: 82).

Mutatataştırma ile beraber birey aynı zamanda psikolojik bir kolaylık da elde etmektedir. Şöyle ki bir hayvanı mızrağı ile avlayan bir avcı bir sonraki avında mızrağı kullanma biçimi ile ilgili bilgi stoklarından yararlanarak tekrar tekrar yeni bir buluşa, yeni bir icada ihtiyaç duymaksızın aynı eylemi gerçekleştirilebilmekte ve bu durum da ona bir kolaylık sağlamaktadır. Başka bir deyişle mutataştırma ile beraber her bir durumda adım adım yeniden problemin çözülmesi yerine Berger ve Luckmann'ın artalan olarak da ifade ettiğı geçmiş tecrübelerinden yararlanarak davranışlarını yerine getirmek söz konusu olmaktadır. Berger ve Luckmann'a göre bu mutataştırma süreci her türlü kurumlaşmadan önce gelmektedir. Dolayısıyla sosyal düzenin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bir süreçtir. Ancak bu hala sosyal düzenin ortaya çıktığı anlamına gelmemektedir. Bunun için ikinci bir sebebe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da tipleştirmedir. Tipleştirmeye geçmeden evvel şu noktanın altı çizilmelidir ki mutataştırma faaliyeti düşünölenin aksine sabit bir doğa olarak insanın belirli, değişmez bir yapıda olmasını değil sabit bilgilerden yararlanarak onların ötesine geçerek yeni bilgiler elde etmemiz için fırsat ve enerji sağlayan bu minvalde de değişen ve yenilenen bir insan doğasını imlemektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 86-87).

Tipleştirme insanın dışsallaşmasının son basamağını aynı zamanda kurumlaşmanın da ön koşulunu oluşturmaktadır. Tipleştirme bir nevi bir nüve halinde kurumlaşmadır. Ancak henüz tam anlamıyla bir kurumlaşmadan söz etmemiz mümkün değildir. Bu nedenle nesnelleştirme basamağı içinde ele alınabilecek bir kavram değildir. O daha çok mutataştırma ile beraber tekrarlanan insan eylemlerinin en az iki kişi ile beraber karşılıklı paylaşılması ve bu paylaşımın neticesinde bu iki kişinin birbirlerine bir anlam yüklemesidir. Bu iki kişinin ilişkisinde kurumlaşmanın bir nüvesi olarak tipleştirme mevcuttur (Berger ve Luckmann: 82-83).

Tipleştirmeyi daha iyi anlayabilmek adına Berger ve Luckmann fiili hayatta vuku bulup bulmaması bir önem arz etmeksizin bir kurguya başvurmuşlardır. Herhangi bir çağrışım yapmaması açısından da bu kurgudaki kişileri A ve B şahısları diye sembolleştirmektedirler. Onlara göre tipleştirmeyi anlamak için A ve B'nin birbirleriyle etkileşime girdiğini düşünmek gerekmektedir. Başka bir deyişle ikinci bir kişi olmaksızın tipleştirmeden söz edilememektedir. Ancak mutataştırmadan söz edilebilmektedir. Tipleştirmenin bu noktada en kilit unsuru ifadelerden de anlaşılacağı gibi *karşılıklıdır*. Bu Schutz'da perspektiflerin karşılıklı olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Bu tipleştirme sürecinde bireyler karşılıklı olarak kendi tecrübelerini birbirleriyle paylaşarak bir dünya inşa etmektedirler. Bu dünya aynı zamanda ötekinin rolünü alma ve kendi rolünü ortaya koyma dünyasıdır. Bir örnek ile ifade etmek gerekirse iki kişi karşılaştıklarında A kişisi bir kano yapmaktadır. Bu kanonun yapılışı sırasında B kişisi de A ile beraber bulunmaktadır. A kişisi bu kanoyu yaparken B kişisi de ona bu konuda kendi tecrübelerini aktarmaktadır. Kanonun yapılışında bir yönüyle A'nın söyledikleri diğer yönüyle B'nin söyledikleri karşılıklı ilişki içerisindedir. Aynı zamanda bu kanonun yapılışı sırasında A kişisinin kanoyu sağlam bir şekilde yapma rolünü üstlenmesi diğerinin ise ona sağlam malzemeler getirmesi gibi rol paylaşımları söz konusudur. Tekrar bir kano yapma durumu ortaya çıktığında ise A'nın rolünü bazen B, B'nin rolünü bazen A alabilir. Sonuç olarak A ve B hem kendi rollerine hem de ötekinin rollerine sahip olabilmektedir (Berger ve Luckmann: 84-86).

Bu tarzdaki bir tipleştirme sosyal dünyanın oluşumu açısından özellikle bireylerin birbirlerinin davranışlarını kestirilebilir, tahmin edilebilir bir mecraya oturtmasını sağlamaktadır. Bu davranışların sabitleme süreci gerilimi azaltan bir durumdur. Bu gerilimin azaltılması aynı zamanda psikolojik bir tasarruf anlamına da gelmektedir. Bu zamandan ve güçten bir tasarruftur. Artık bu iki kişi için hayat belli bir rutine girmiş, *olduğu-gibi-kabul-edilmiş*, sabitlenmiş bir artalan oluşturulmuş ve sonunda da bir işbölümünü ortaya çıkarır hale gelmiştir (Berger ve Luckmann, 2015: 61). Toparlamak gerekirse mutataştırma ile beraber “yapıyorum” ifadesi tipleştirme ve karşılıklılık ile artık “yine yapıyor” ve “işte yine yapıyoruz” ifadeleri haline gelmektedir. Burada akla gelebilecek bir soru olarak hangi karşılıklı eylemlerin tipleştirildiği sorusunun cevabı ise A ve B'nin ortak çıkarları olarak ifade

edebileceğimiz boyutta cevabını bulmaktadır. Görülebileceği gibi şu ana kadar sosyal bir yapıya uygun bir doğaya sahip insan kavramından, ilk defa karşılıklı bir ilişkiden söz edilmiştir. Ancak şu ana kadar hala sosyal bir düzen oluşmuş değildir. Çünkü A ve B şahısları yani bu iki kişi her ne kadar birbirlerini etkileseler bile hala birbirlerini ve aynı zamanda kendilerini yoğurup değiştirebilecekleri için sosyal bir düzen yani “bu dünya” diye gösterebilecekleri bir düzenden henüz söz edilememektedir. Bu sürecin yani sosyal düzenin oluşumu sürecinin gerçekleşebilmesi için bu iki kişinin yanı sıra üçüncü bir kişiye de Berger ve Luckmann’a göre ihtiyacımız vardır. Sosyal düzen ancak bu üçüncü kişinin varlığı ile ortaya çıkmaktadır (Berger ve Kellner, 1981: 110-112; Berger ve Luckmann, 2008: 86-87).

Sosyal düzenin ortaya çıkması için ifade ettiğimiz gibi iki bireyin karşılıklı tipleştirmelerini aşarak üçüncü bir kişinin katılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sosyal düzenin ortaya çıkması dışsallaştırma basamağının sona ermesi, nesnelleştirme basamağına adım atılması anlamına gelmektedir. Peki bu nasıl mümkündür? Şöyle ki A ve B kişinin bir çocuk dünyaya getirdiğini düşünelim. Bu üçüncü şahıs yani çocuk, A ve B yani ebeveynlerinin avantajı olan, var olan fiziksel dünyayı kendi arzularına göre değiştirme ve dönüştürme ayrıcalığına sahip olamayacaktır. Çünkü artık “bu böyle yapılır” süreci başlamaktadır. Dolayısıyla A ve B çocuklarına yukarıdaki örnek hatırlanırsa kanonun nasıl yapılacağını onun istek, arzu ve bilgilerine başvurmaksızın ona aktaracaklardır. Başka bir ifade ile üçüncü şahıs A ve B’nin sahip olduğu yalnızca fiziksel dünyanın nesnelliğinin ötesinde bir de A ve B’nin oluşturduğu sosyal bir nesnelğin de etkisi altında kalacaktır. Başka bir deyişle çocuklar için dünya artık “bu dünya” olarak ebeveynleri tarafından biçimlenmiş, rolleri dağıtılmış bir dünya halindedir. Başka bir deyişle çocuk ebeveynleri tarafından istikrara kavuşturulmuş ve onlar tarafından bilinçli bir şekilde oluşturulmuş bir dünyaya doğmuştur. Dolayısıyla ebeveyn olmak dünyanın kurucusu ve koruyucusu olmak anlamına gelmektedir.(Berger, 2012: 90) Sosyal gerçeklik katmanı da o çocuk için geçerli olmakta ve sosyal düzenin ortaya çıkışı da bu şekilde gerçekleşmektedir. Artık o çocuk için insan üretimi olan dünya artık değiştirilemez bir varlık haline gelmiştir. Bundan ikinci bir doğa olarak da söz edilebilir (Berger, 2011: 57, 62-63). Bu aynı zamanda kurumların ortaya çıkışıdır. Bu noktadan itibaren *insan toplumu üretir* yargısı toplumun anlaşılmasında yeterli gelmemektedir. Bu yargı bir uğrak olarak yerini *toplum nesnel bir gerçekliktir* uğrağına

bırakmıştır. Başka bir ifadeyle insan üretimi olan toplum insanın karşısına nesnel bir gerçeklik olarak çıkmaktadır. Bu nesnel gerçeklik Durkheim ile anılan sui generis anlayışı ile paralellik arz etmektedir (Berger: 53). Berger ve Luckmann açısından insanın karşısında duran bu kendine has gerçeklik kurumlar aracılığıyla oluşmaktadır. Bu nedenle nesnel bir gerçeklik olarak toplumun analizi kurumların analizine dayanmaktadır. Bir sonraki uğrak ile birlikte kurumların analizine değinilecektir.

3.2. Nesnelleştirme

Nesnelleştirme¹⁷ uğrağı Berger ve Luckmann açısından temelde toplumsal kurumların analizi ile ilgili bir uğraktır. Şöyle ki nesnel bir gerçeklik olarak toplumdan söz etmek Berger ve Luckmann nezdinde kurumlar ve kurumların ortaya çıkışı, kurumların özellikleri, kurumların toplumsal rolleri gibi bir nevi kurumlar sosyolojisi olarak da ifade edilebilecek bir temele dayanmaktadır. Bu nedenle Berger ve Luckmann'ın nesnelleştirme uğrağındaki fikirlerini açık etmeden evvel özellikle çalışma bağlamında ele alınan makro ve mikro yaklaşımların kurum anlayışlarına kısaca değinmek konunun anlaşılabilirliğini arttıracaktır. Ayrıca Berger ve Luckmann'ın perspektifi de daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Öncelikle makro teorilerin önemli temsilcilerinden Durkheim ve Parsons'un kurum anlayışlarına ardından ise mikro teorilerden sembolik etkileşimciliğin kurum anlayışlarına değinilecektir.

Toplumun incelenmesinde yapılara vurgu yapan teorilerden biri daha önce de ifade edilmiş olan Emile Durkheim'in teorisiidir. Durkheim, topluma bakarken toplumsal olgular, toplumsal bilinç, dayanışma ve işbölümü gibi kavramlardan hareket etmekte idi. Durkheim açısından toplumdan başka bir dayanağı olmayan, bireyin dışında bulunan ve zorlayıcı güce sahip olan davranış, duyuş ve düşünüş tarzlarının tümü bireye değil topluma dayanması hasebiyle toplumsal olgulardır ve sosyoloji bunları incelemekle görevlendirilmiştir (Durkheim, 1994: 36). Her olgunun kaynağında toplumun bulunması hasebiyle bireylerin bir araya gelmesini sağlayan ve tek tek bireylerin toplamından başka bir şey olan toplumun her olgu gibi kurumların da kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Bununla ilgili özellikle din gibi ilahi olduğu düşünebilecek bir

¹⁷ Berger ve Luckmann *Gerçekliğin Sosyal İnşası* adlı eserlerinde zaman zaman nesnelleşme zaman zaman da nesnelleştirme ifadelerini kullanmalarından dolayı çalışmada her iki ifade de tercih edilmiştir.

olgunun bile aslında toplumsal bir olgu olduğu ifade edilmiştir (Cosser, 2010: 134-135; Durkheim, 2011: 359; Ritzer, 2014: 209, 211).

Durkheim'in yanı sıra Talcott Parsons da sistem, sosyal yapı, sosyal davranış gibi temel bazı kavramlar kullanarak toplumu yapısal olarak incelemiştir. Parsons için toplum büyük bir sistemdir ve daha küçük alt sistemlerden (kişilik sistemi, sosyal sistem ve kültürel sistem) meydana gelen karşılıklı ilişkili birimlerin kümesidir. Sistem, temelde parçaların karşılıklı iç bağımlılığı ve düzenliliğinden hareket etmekte, kendi düzenini devam ettirme eğiliminde olmakta ve büyük sistemin alt sistemleri ile karşılıklı ilişkilerine dayanmaktadır. Bunların yanı sıra sistem kendi çevresinin sınırlarını da korumaya çalışmaktadır. Bu büyük sistem içerisinde ona bağlı olan sosyal yapılar da vardır. Parsons bu sosyal yapı kavramını aktörlerin sosyal etkileşimi neticesinde ortaya çıkan kalıplaşmış rol, norm ve değerler kümesi olarak ele almaktadır. Dolayısıyla büyük sistemin yani toplumun alt sistemlerden oluşması gibi sosyal yapı da alt sistemlerden oluşmaktadır ve bu alt sistemler kurumlardır. Toplum, içerisinde meydana gelen problemleri çözmek, varlığını devam ettirebilmek, bütünleşmek ve sistemi korumak adına bu kurumları oluşturmuştur. Dolayısıyla kurumlar temelde sisteme bağlı, onunla karşılıklı ilişki içerisinde ve tüm kurumlar toplumun varlığını idame ettirebilmesi, uyumlu bir bütün olması ve sistemi koruması için ortaya çıkmış olan sosyal yapıya bağlı alt sistemlerdir (Kızılcılık, 1994: 434-442).

Kurum kavramına toplum içerisinde merkezi bir yer veren ve toplum içerisindeki tüm unsurlar, olgular gibi kurumların da toplumsal kökenli olduklarını belirten yaklaşımların aksine farklı temelden hareketle kurumlara bakan yaklaşımlar da söz konusudur ve bunlardan en önemlisi sembolik etkileşimciliktir. Daha önce de değinilen sembolik etkileşimcilik temelde aktörün rolüne ve dünyaya bakışına, eylemleri yorumlamasına önem vermektedir. Dolayısıyla nasıl toplum, toplumsal yapılar birey / aktör açısından ele alınıyorsa kurumlar da bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda bireyler tarafından oluşturulmuştur. Tüm toplumsal yapılar temelde bireylerin karşılıklı ilişkilerinden doğan bir oluşumdur. Mead açısından bakıldığında kurumlar toplumsal rollerin bireyler tarafından yüklenilmesine dayalı olarak ortaya çıkmışlardır (Suğur, 2013: 102). Blumer açısından da kurum insanların birlikte eylemde buldukları bir birlikteliktir ve kurumlar durağan, sabit bir yapı değildirler. Başka bir ifadeyle kurumlar bireyler arası ilişkilerin bir neticesidir ve bu anlamda dinamik bir

oluşumdur (Poloma, 2012: 237). Kurumlara dair makro ve mikro yaklaşımları kısaca ifade ettikten sonra şimdi Berger ve Luckmann'ın nesnelleştirme uğrağına ve bu uğrak özelinde kurumlar anlayışlarına değinilecektir.

Berger ve Luckmann'a göre "nesnelleştirme, insani faaliyetin dışsallaşmış ürünlerinin nesnellik karakteri kazandığı süreçtir." (Berger ve Luckmann, 2008: 91). Bu tanımdan da anlaşılabilceğı gibi nesnelleştirme, onu üreten bireylerden bağımsız olarak ortaya çıkan bir gerçekliktir. Ancak diyalektik sürecin bir gereğı olmasından dolayı unutulmaması gerekir ki ne kadar büyük görünürse görünsün nesnel gerçeklik insan tarafından üretilmiş, inşa edilmiş, onun kendini dışsallaştırması neticesinde oluşmuş bir süreçtir (Berger P., Berger B., Kellner,2000: 23). Buna rağmen nesnel bir gerçeklik olarak toplumun varlığı yine de reddedilemez. Çünkü her ne kadar toplum insan üretimi olsa da daha sonradan onu üreten insanlar üzerinde bir baskı unsuru haline gelmektedir. İnsan üzerinde baskı unsuru olan bu nesnellik kurumlardır. Kurumların özellikleri nesnel bir gerçeklik olarak toplumun insan üzerindeki etkisini de belirlemektedir. Nesnel bir gerçeklik olarak toplum ancak kurumlar aracılığıyla mümkün olduğuna göre hem bir kurumun ortaya çıkmasını sağlayan sebeplerin hem de ortaya çıkan kurumsal yapının, düzenin devamlılığını sağlayacak özelliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü ancak bu sebepler, kökler, özellikler sayesinde kurumlar mümkün olmakta böylece de sosyal düzen yani nesnel bir gerçeklik olarak toplum ortaya çıkmaktadır.

Kurumların oluşumuna ve özelliklerine geçmeden evvel şu husus da ifade edilmelidir ki Berger ve Luckmann'a göre kurumlar bireyin beğenisinden dışsal ve bağımsızdır. Kurumlar reddedilemez ve oradadırlar (Berger ve Luckmann, 2008: 90-91). Başka bir deyişle dışsallaştırma basamağında ifade edilmiş olan A ve B kişilerinin çocukları tıpkı fiziksel bir gerçeklik gibi sosyal gerçekliği de kendinden bir gerçeklik olarak ele almaktadır. Bu sosyal gerçeklik kurumsal dünyayı meydana getirmektedir. Bu durum bir örnekle açıklanırsa en önemli kurumlardan birisi olan dil çocuğa tıpkı fiziksel bir gerçeklik gibi aktarılır. Bu sanki şeylerin doğası imiş gibi çocuğun bir daha asla değiştiremeyeceğı bir şekilde orada öylece durmaktadır. Bu manada dil kurumu çocuk için verili, değiştirilemez, kendiliğinden aşikâr olarak görünmektedir. Bu ebeveynlerin kurmuş olduğu kurumsal bir dünyadır (Berger ve Luckmann: 89-90). Bu noktadan itibaren kurumları oluşturan temel sebeplere değinilecektir.

Bir kurumun ortaya çıkmasını ve devamlılığını sağlayan en temel özellik *meşrulaştırma*dır.¹⁸ Meşrulaştırma eş anlamlı olarak açıklanabilirlik ve haklılandırma olarak da ifade edilebilir. Meşrulaştırma, Berger ve Luckmann'ın kurgusal örneğinden hareketle şu şekilde ifade edilebilir. Öncelikli olarak belirtmeli ki kurgusal örnekteki üçüncü şahıs ya da çocuk için meşrulaştırma bir zorunluluktur. Çünkü bu üçüncü şahsa, A ve B şahıslarının yaptıkları yani kendisine gelenek olarak bırakılan miras onun için ancak bu şekilde bir anlam ifade edebilir. Başka bir deyişle üçüncü şahıs için gelenekten gelen bir bilginin anlamlı halde olması onun meşruluğu ile ilintilidir. Aksi halde bu üçüncü şahıs diğer nesillere de bu geleneği taşıma imkânına sahip olamayacaktır. Bu meşrulaştırma aynı zamanda yeni kuşaklar için tutarlı ve kapsayıcı bir nitelikte de olmalıdır (Berger ve Luckmann: 92-93).

Kurumların bir diğer özelliği *sosyal kontrol* mekanizmasıdır. Kurumlar bir kez somut bir sosyal gerçeklik olarak ortaya çıktıklarında artık birey üzerinde kaçınılmaz bir baskı oluşturacaklardır. Hiç kuşkusuz ki kendi oluşturmadığı bir düzende bireyler bu sosyal kontrolün dışında eyleme, davranma eğiliminde olacaklardır. Ancak bu sosyal kontrol mekanizmasından çıkmaya meyilli bu yeni nesiller sosyal düzenin devamlılığı sebebiyle önceki nesiller tarafından müeyyideler ile karşı karşıya kalacaklardır. Başka bir deyişle yeni neslin nasıl davranacağını öğretilmesi yeterli değildir. Aynı zamanda onların bu davranışları göstermesinin de garanti altına alınması gerekmektedir. Bu da sosyal kontrolün sağlanmasını daha da kolaylaştırmakta ve aynı zamanda bireylerin davranışlarının öngörülebilirliğini arttırmaktadır (Berger, 2011: 65, 75, 79). Bu noktada belirtilmesi gereken husus da şudur ki sosyal kontrol bizatihi kurumların varoluşlarında mevcuttur. Berger ve Luckmann'a göre kurumlar eşittir sosyal kontrol denilebilir. Ancak zaman zaman kurumlar sosyal kontrolü başarılı bir şekilde yerine getirememektedir. Bu durumda ise ilave sosyal kontrol mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle Berger'e göre kurumlar dışında sosyal kontrolü sağlayan ve dolayısıyla da nesnel bir gerçeklik olarak toplumun ortaya koyulmasını, devamlılığını sağlayan diğer sosyal kontrol mekanizmaları ise başta fiziksel şiddet (physical violence) olmak üzere ki bu durum özellikle ilkel topluluklarda görülmektedir dedikodu (gossip),

¹⁸ Kurumlaşmanın temel özelliklerinden olan meşrulaştırma Berger ve Luckmann açısından ileride daha ayrıntılı olarak ifade edilecek şekilde nesnel bir gerçeklik olan toplumun ikinci anlam düzeyidir. Ancak burada kurumların sahip olduğu bir özellik olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle meşrulaştırma kavramına burada kısaca değinilecek ve daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

alay (ridicule), adetler (custom), örfler (morality), baskı (stress), iş, aile ve arkadaşlar olmak üzere yakın çevredir (Berger, 1963: 68-78).

Kurumların bir diğer özelliği ise bireyler arası anlamların bir bütün halinde karşılıklılık, denklik barındırması yani Berger ve Luckmann'ın ifadesi ile *anlamlı karşılıklılıktır*. Bu, özünde tutarlılığı esas alan bir özelliktir. Tutarlılığı anlatmak adına şöyle bir örnek verilebilir. Eski toplumlarda bereket büyüsunün sadece kadınlar tarafından yapılması ya da yağmur duası ayinini sadece yaşlı erkeklerin icra etmesi her ne kadar sosyal işlevler açısından tutarlı işlevleri olmasa da bireyler açısından bu durum toplumsal olarak tipeştirilmiş davranışlar tutarlılığını sürdürmelidir. Dolayısıyla yaşlı erkekler dışında yağmur duası ayinini toplumun diğer bireyleri gerçekleştirmemelidir. Bu durum toplumun tüm kesimleri tarafından uzlaşmış olarak toplumsal tutarlılığı sağlamaktadır (Berger ve Luckmann, 2008: 95-96).

Kurumların bir diğer ve en önemli olarak nitelenebilecek özelliği ise *bilgidir*. Kurumsal düzenin devamlılığını sağlayan, kurumların temel özelliği olarak görülen bilgi, Berger ve Luckmann'a göre kurumsal düzenliliği gelecek kuşaklara aktarmaktadır. Bu aktarımı da dil aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bilginin bu noktadaki en önemli fonksiyonu çeşitli bireysel ve toplumsal tecrübeleri gelecek nesillere aktararak devamlı ve nesnel kurumların ortaya çıkmasını sağlamaktır. Örneğin bir av tecrübesinin gelecek kuşaklara aktarılması tecrübenin bilgiye dönüştürülmesi ile mümkündür. Bilgiye dönüşen bu tecrübeler kurumlaşmakta ve nesnelleşmektedir. Bilginin kurumlara dair bu temel fonksiyonu dışında kurumlaşma sürecinde oynadığı farklı rollerde söz konusu olmaktadır. Bilgi, kurumlaşmış davranış alanlarını tanımlamakta, düzenlemekte, rolleri dağıtmakta ve aynı zamanda da rolleri inşa etmektedir. Hatta bilgi aynı zamanda toplumsal kontrol ve öngörüğü de sağladığı için toplumsal düzenden sapan bir bireyde yine bu bilginin kriteri doğrultusunda ele alınmaktadır. Bu minvalde "bilgi toplumun temel diyalektiğinin kalbinde yer alır." (Berger ve Luckmann: 98-100).

Bir kurumun ortaya çıkmasını ve devamlılığını sağlayan bu özelliklerin yanı sıra Berger ve Luckmann tarafından sunulan bir diğer özellik ise *tortulaşma ve gelenektir*. Yukarıda ifade edilen bilginin toplumsal düzenin devamlılığındaki rolüne benzer bir şekilde bireysel insan tecrübelerinin sınırsızlığı söz konusu olsa da insan bunlardan belli

başlılarını ancak hafızasında depolayabilmektedir. Berger ve Luckmann buna *tortulaşma*¹⁹ demektedir. Bu tortulaşma bireyin kendisini anlamasında önemli rol oynamasının yanı sıra diğer bireyler ile karşılaştığında tecrübelerini paylaşması hasebiyle öznellikler-arası tortulaşmaya da sebep olmaktadır. Öznellikler-arası tortulaşma, bireysel tecrübelerin sonucunda hafızada ortaya çıkan bilgilerin paylaşılması olarak ifade edilebilmektedir. Bu paylaşım yani öznellikler-arası tortulaşma, kolektif bir tecrübe bütünlüğünün oluşmasına ve bu tecrübelerin gelecek nesillere aktarılmasına fırsat sağlamaktadır (Berger ve Luckmann, 2015: 61). Öznellikler-arası tortulaşmayı mümkün kılan ise göstergeler sistemidir. Göstergeler sistemi, bir kuşaktan diğerine tortuların aktarılmasını sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle tecrübelerin diğer nesillere aktarılmasına fırsat sağlamaktadır. Bunlar içerisinde en önemli gösterge sistemi dildir. *Dil*, ortak tecrübelerin bir nesnellik olarak ortaya çıkmasının, toplumsal bir bilgi stokunun, birikiminin oluşmasının hem temeli hem de aracıdır. Aynı zamanda dil, gelecek nesillere de bu bilgi stoklarının aktarımında fırsat sağlamaktadır. Bir örnek ile açıklamak gerekirse avcı bir toplumda silahlarını kaybedip vahşi bir hayvanla çıplak elle dövüşmek zorunda kalan ve bu dövüşten sağ olarak çıkan bir birey silahsız bir şekilde bir hayvan ile savaşma tecrübesi elde etmektedir. Daha sonra bu tecrübeyi farklı bireylere aktararak bireyler arasında derin bir bağın oluşmasını sağlamaktadır. Bu aktarım da dil ile sağlanmaktadır. Dil ile sağlanan bu aktarım daha sonradan bu tecrübeyi yaşayan bireyin tecrübesi olmaktan çıkarak anonim hale gelmekte ve dolayısıyla gelenekleşmektedir. Öyle ki daha sonradan böyle bir tecrübe bir kahramanlık unsuru olarak ya da kadınların erkeklerde aradığı bir özellik olarak diğer nesillere aktarılabilir. Görüldüğü gibi Berger ve Luckmann'ın kurumlaşmayı ifade ederken bilgiye ve bilginin paylaşılması ve aktarılmasına ve bunun dil aracılığıyla yapılmasına özel ehemmiyet verdiği aşikârdır. Burada dilin bir gelenek oluşturmaktaki diğer bir özelliği ise yukarıdaki av örneğinde olduğu gibi olağan avlanma dışında bir avlanma gerçekleştiren bireyin tecrübesi, dil aracılığıyla artık onun tecrübesi olmaktan çıkarak kolektif hafızada yer edinmektedir. Neticede büyük bir tortular kümesi, deposu dil vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu noktadan itibaren tortuların asıl kaynağı önemini yitirmektedir. Hatta zaman zaman tortu kaynağının aksi bir yönde bile toplumsal yeni anlamlar ortaya çıkabilmektedir. Yukarıdaki örneğe paralel olarak bir cesaret örneğinin

¹⁹ Berger ve Luckmann tortulaşma kavramını Alfred Schutz'dan almışlar ve aynı anlamda kullanmışlardır.

kutsal varlıkların bir işi olarak düşünülmesi gibi mitolojik anlatımlar ortaya çıkabilmektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 100-103).

Tortulaşma ve geleneğin tam anlamıyla oluşabilmesi için bu tecrübelerin toplumsal anlamda bir ihtiyaca karşılık gelmesi yani kalıcı toplumsal bir problemin kalıcı bir çözümü için bu tortuların gelecek nesillere sadece aktarılması değil sistematik bir biçimde aktarılması önemlidir. Aksi halde tortulaşma ve gelenek oluşmamaktadır. Bu sistematik aktarımı sağlayan ise *eğitim*dir. Eğitim sayesinde bu kurumsal anlamlar güçlü ve silinemez bir biçimde bireylerin zihinlerine kazanılmaktadır. Eğitimin diğer bir faydası ise genelde insanların zor veya meşakkatli işlere karşı olan çekincesi sebebiyle aynı zamanda insanların birçoğunun budala olması nedeniyle Berger ve Luckmann'a göre kurumsal anlamların formüle edilmelerine imkân sağlamasıdır. Bu kurumsal anlamların formülleştirilmesi, tortulaşmaların hatırlanmasını ve bir gelenek olarak aktarılmasını kolaylaştırmaktadır. Eğitim ile beraber gelecek nesillere yalnızca formüller değil aynı zamanda Berger ve Luckmann'a göre tipleştirilmiş prosedürler de aktarılmaktadır. Bu tipleştirilmiş prosedürler toplumda belli görevleri üstlenen kişilerin örneğin dayıların tortulaşma ile beraber ortaya çıkan bilgilerini yine belli bir toplumsal zümreye örneğin yeğenlerine aktardıkları bilgiler olarak ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle belirli bir bilgiye ancak belli bir zümrenin sahip olması ve o bilgiyi ancak belli bir zümreye aktarması toplumsal anlamda tipleştirilmiş prosedürleri oluşturmaktadır. Konunun daha açık hale gelmesi için şu örnek de verilebilir. Bir büyücü bir büyüü yapmak için kullanmış olduğu malzemelerin sırasını, ölçüsünü yalnızca gelecekte kabilenin büyücüsü olacak kişiye aktarmaktadır. Burada şöyle bir uyarıda yapılmalıdır ki bir büyücü toplumsal anlamda ondan bekleneni gerçekleştirdiği sürece ancak bu aktarımı yapabilmektedir (Berger ve Luckmann: 103-105).

Şu ana kadar kurumların ortaya çıkması, düzeni, devamlılığı için bir nevi prensip sayılabilecek özelliklerden söz edilmiştir. Hatırlanırsa meşrulaştırma, sosyal kontrol, anlamlı karşılıklılık, bilgi, tortulaşma ve gelenek toplumsal düzeni ortaya çıkararak ve devamlılığını sağlayan unsurlar, prensiplerdir. Ancak bu prensiplerin, unsurların yanı sıra kurumların taşıyıcısı olarak yani onların somut bir gerçeklik olarak ortaya çıkmasına bir nevi bedenleşmesine, cisimleşmesine imkân sağlayan şey rollerdir. *Roller*, zaman içerisinde birikimler sonucunda ortaya çıkan davranış tipleştirmeleridir. Bu davranış tipleştirmeleri kişilerin toplumdaki davranışlarının, kişinin kendisine atıfla

değil eyleme atıfla anlaşılmasını gerektirmektedir. Bir örnekle açıklamak gerekirse toplumda bir baba çocuğunu koruduğunda bu koruma rolünü babanın kişiliğinden ayrı olarak herhangi bir başka fail tarafından da yani her baba rolüne sahip her fail tarafından da yapılması gereken bir toplumsal zorunluluk olarak görülmesi rolü oluşturmaktadır. Bu durumda rolün ayırt edici özellikleri kişilerden bağımsız olması, herhangi bir fail tarafından icra edilmesi yani nesnel ve genel olmasıdır. Bu da Berger ve Luckmann'ın davranışların ya da eylemlerin tipleştirilmesi şeklinde ifade ettikleri şeydir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta baba örneğinde olduğu gibi her ne kadar bireylerin icraatı olsa da bu rollerin bireylerin icraatından ayrı olarak kavranabilmesidir. Ancak sürekli diyalektik süreçle anlatılmaya çalışıldığı gibi her ne kadar rollerin bireylerin icraatlarından bağımsız olması söz konusu olsa da roller bu haliyle ölüdür. Rollerin kurumsal gerçekliği somutlaştırması gibi rolleri somutlaştıran da bireylerdir. Bireyler toplumsal olarak ifade edilen bu rollerle kendilerini özdeşleştirirler. Diğer bir ifadeyle bireyler benliklerini oluştururken bu rollerin etkisi altındadır. Ama aynı zamanda bu rolleri benimseyerek bu rollerin de nesnelleşmesini mümkün kılmaktadırlar. Dolayısıyla karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Toplumsal roller bireyi, birey de toplumsal rolleri karşılıklı olarak oluşturmaktadır. Ancak şu an nesnel bir gerçeklik olarak toplum anlaşılmaya çalışıldığı için burada üzerinde durulacak olan şey toplumsal rollerin nasıl nesnelleştiğidir ya da nesnel davranış tipleştirmelerinin nasıl ortaya çıktığıdır. Berger ve Luckmann açısından bu *sosyal benlik* kavramı ile açıklanmaktadır. İfade edilmiş olan bireyin nesnel rolleri üstlenerek onun bir icracısı konumuna yükselmesi ancak daha sonra onun bu icralarının kendisinden bağımsız olarak nesnelleşmesi söz konusudur. Bu, bizim sosyal benliğimizdir. Bu sosyal benlik herkes tarafından gidip alınabilecek herkes tarafından ulaşılabilecek bir yapıya sahiptir. Tekrar etmek gerekirse bireyin bir rolü eyleme geçirmesi ile sosyal benlik nesnel bir hal almış dolayısıyla toplumsal roller nesnellik kazanmıştır (Berger ve Kellner, 1981: 110-111; Berger ve Luckmann, 2008: 106-109).

Bu rollerin kurumlar açısından önemi kurumların bu roller aracılığıyla cisimleşmesi, gerçeğe dönüşmesi yani nesnel bir gerçeklik olarak toplum için kurumların nesnel bir gerçeklik haline gelmesi gerekir ki bu, roller aracılığıyla gerçekleşmektedir. Böylece roller, kurumların yapı taşları olarak düşünülebilir. Bu yapı taşı olan rollerin özellikleri ise değiş tokuş edilebilir olma ve nesnelleşmiş bilgi stoku

yani ortak bir bilgi stoku özelliğine sahip olmalarıdır. Bu şu şekilde açıklanabilir ki rollerin değiş tokuş edilebilir olma özelliği bireylerin kendilerinden bağımsız bir şekilde kurumların belli görevlerinin olması ve bu görevleri icra edecek kişilerin değişebilir olmasıdır. Bir okulda öğretmen rolünü A veya B şahsının icra etmesi rolün değiş tokuş edilebilirliği ile ilişkilidir. Ortak bilgi stoku özelliği ise roller sayesinde o rolü icra edecek kişinin o rolün gereklerini bilmesidir. Hatta Berger ve Luckmann burada daha ileri giderek toplumun da bu rolü oynayan kişilerin bu rollere ait bilgileri bilmesini de gerekli gördüğünü ifade etmektedirler. Bu durum birey üzerinde o rolün icrası ile ilgili bir sorumluluğu da getirmektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 109-110). Rollerin değiş tokuş edilebilme, nesnelleşmiş bilgi stoku oluşturma özelliklerinin yanı sıra bir diğer özelliği de toplumsal bütünlüğü sağlamalarıdır. Şöyle ki rollerin nesilden nesile aktarılarak bir geleneğin oluşturulması bir bütün olarak toplumun üyelerinin birbirlerinden beklediği rollerin bilinebilir olmasına böylece düzenin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu düzen ise toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır (Berger ve Luckmann: 111-112).

Rollerin nesnel bir gerçeklik olarak toplumdaki yerini sonlandırmadan evvel Berger ve Luckmann'ın konuyu özetler nitelikteki şu ifadelerine yer verilmesi yerinde olacaktır.

Bir yandan kurumsal düzen, ancak icra edilen rollerde gerçekleştirildiği müddetçe gerçek olur; ama diğer yandan roller de, karakterlerini (taşıdıkları bilgi parçaları da dâhil) tanımlayan ve içinde nesnel bir anlam kazandıkları kurumsal düzenin temsilcileridir (Berger ve Luckmann: 115).

Şimdiye kadar ki süreçte Berger ve Luckmann'ın nesnel bir gerçeklik olarak toplumun oluşmasında ana faktörün kurumlar olduğu, bu kurumların nitelikleri, özellikleri ve yapı taşlarının neler olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada ise bu kurumların kapsamı ve tarzlarının neler olduğuna değinilecektir.

Nesnel bir gerçeklik olarak toplumun oluşumundaki temel unsurun kurum olduğu daha önce ifade edilmiştir. Ancak kurumun nesnel bir gerçeklik olarak toplumu oluşturacak kadar geniş ölçekli bir nüfuzunun nasıl olduğu sorusu havada kalmıştır. Başka bir deyişle nesnel bir gerçeklik olarak kurumlar aracılığıyla oluşan toplum ancak kurumların bütün topluma sirayet edecek kadar kapsamını genişletmesi ile nesnel bir

gerçeklik haline gelmektedir. Peki, ama kurumlar nasıl bu kadar geniş bir kapsama ulaşmıştır? Bu sorunun cevaplanması ile nesnel bir gerçeklik olarak toplumdaki kurumlar aracılığıyla söz edilmesinin nedeni de ortaya çıkmış olacaktır.

Kurumsal kapsamın genişliğini mümkün kılan faktör ilişkilendirme yapılarının genelliğidir. Bu şu anlama gelmektedir ki bir toplum ne kadar çok ilişki yapısı barındırıyorsa kurumlaşmanın kapsamı da o denli geniştir (Berger ve Luckmann: 116). Berger ve Luckmann'a göre bu, tarih içerisinde sayısız çeşitliliğe sahip gibi görünse de somut bir sosyolojik analiz için üçe indirgenebilir. Bunlardan birincisi bütüncül bir toplum tasarlamaktır ki bu toplumda her problem ortak ve bu problemlerin çözümü de ortaktır. Bu da her sosyal eylemin kurumlaşması anlamına gelen ilişkilendirme biçimidir. İkincisi tek tek problemlerin sadece o problemlere özgü kurumları oluşturmasıdır. Neredeyse tümüyle hiçbir ortaklığın olmadığı bir kurumlaşmanın oluşturduğu ilişkilendirme biçimidir. Üçüncüsü ve kurumların kapsamını daha doğru bir şekilde ifade eden ise temelde işbölümüne, ekonomik artığa ve bilgideki uzmanlaşmaya dayalı kurumlaşmanın oluşturduğu ilişkilendirme biçimidir. Onlara göre ilk iki örnek birer fantezi olarak dışarıda bırakılırsa sosyolojik anlamda önemli olan üçüncü ilişkilendirme biçimidir. Bu biçim ifade edildiği gibi temelde işbölümü ve ekonomik artış sayesinde özellikle teorik konularda uzmanlaşan bireylerin çabaları ile ortak bilgi stokunda uzmanlaşmaya ve parçalanmaya yol açmaktadır. Özetle kurumsal alanın kapsamının genişliği, *işbölümü ve ekonomik artışın* sebep olduğu *uzmanlaşma* biçimindeki ilişkilendirme yapısından kaynaklanmaktadır (Berger ve Luckmann: 117-119).

Şu ana kadar yapılmış olan açıklamalar neticesinde nesnel bir gerçeklik olarak toplumun oluşması için kurumlaşmanın kökeninden, özelliklerinden, unsurları ve yapıtaşlarından, kurumların toplum içerisindeki kapsamından yani bir nevi toplum içerisindeki nüfuz alanından söz edilmiştir. Tüm bunların neticesinde bir kurumun bütün boyutlarıyla oluştuğu görülmektedir. Ancak nesnel bir gerçeklik olarak kurumlardan söz edilebilmesi için son olarak onların ontolojik statüsünün ortaya koyulması, kurumların neden nesnel bir gerçeklik olduğunun anlaşılması için gereklidir. Berger ve Luckmann'a göre kurumların nesnel gerçekliğini sağlayan ontolojik statü *şeyleşme* kavramında kendini göstermektedir.

Şeyleşme, insanın kendi yarattığı ürünlerinin onun kendi yaratımından ayrı bir şeymiş gibi düşünülmesidir. Başka bir deyişle insanın kendi yarattığı düzeni sanki ondan bağımsız gerçekleşmiş bir düzen gibi telakki etmesidir. Doğa olguları, kozmik yasalar, Tanrı buyrukları gibi insan yaratımı olmadığı düşünülen şeylermiş gibi toplumsal olguların da bu şeylere benzer şekilde ilelebet var olduğu yani ontolojik anlamda insanın karşısında duran bir şeymiş gibi ele alınmasıdır (Berger ve Pullberg, 1965: 200-201). Yine bağımsız bir olgu gibi toplumsal olgulara bakılmasının neticesinde bu olguların insanların denetiminden de azade olduğu düşünülmektedir. Bu insan gerçekliğinin dışında, nesnel bir sosyal gerçekliğin varlığını kabul etmektir. Tüm bu şeyleşme tanımlarından şu sonucu çıkarabiliriz ki nesnelleşme sürecinin en son aşaması şeyleşmedir (Berger ve Luckmann, 2008: 130).

Şeyleşme olgusu Berger ve Luckmann'a göre yalnızca teorik bilinç düzeyinde değil teori öncesi bilinç düzeyinde de gerçekleşen bir olgudur. Başka bir ifadeyle yalnızca bir bilim adamı toplumsal olgulara bir şeymişçesine yaklaşmamaktadır. Bir bakkal dahi bu toplumsal olguların kendisinden bağımsız bir şekilde gerçekleştiğini, orada öylece durduğunu düşünmektedir (Berger ve Luckmann: 131-132).

Şeyleşmenin kendisini en yetkin bir şekilde gösterdiği yer kurumlardır. İnsanların birçoğu hiç farkında olmaksızın kurumları kendi dışında bir gerçeklik olarak kabul etmekte ve onlara bağımsız bir ontolojik statü atfetmektedir. Şeyleşme olgusunu kurumların dışında roller açısından da ele almak mümkündür. Birey hem kendisini hem de ötekini rollerini kendi iradelerinden bağımsız olarak ayrı bir gerçeklik, bir kader gibi düşünmektedir. Dolayısıyla şeyleşme kurumlarda olduğu gibi rollerde de etkinliğini bu şekilde göstermektedir. Ama hemen şu noktada uyarı yapılmalıdır ki Berger ve Luckmann tüm süreçteki diyalektik hassasiyetlerini bu noktada da ihmal etmemektedirler. Onlar için aslında bizim nesnel olarak gördüğümüz gerçeklik, insan tarafından daimi suretle üretilmeye devam etmektedir. Ancak onlara göre bir şeyleşme analizi yapılmaksızın, şeyleşmenin de bir insani ürün olduğunun ortaya çıkarılması ya da bu bilinç düzeyine ulaşılması mümkün değildir. Şeyleşme olgusunun analizinin yapılma sebebi de budur. Başka bir deyişle nesnel bir gerçekliğin tesisi için gerekli olan kurumların analizi onların bir şeymiş gibi analizini gerektirmektedir. Çünkü toplumsal olarak bu olgu böyle görülmektedir (Berger ve Luckmann: 132-134).

Nesnel bir gerçeklik olarak toplumun kurumlarının oluşmasında bilginin rolüne değinilmiştir. Ancak Berger ve Luckmann'a göre kurumların oluşmasında bilginin rolünün yanı sıra bu bilginin meşrulaştırılması da bir gerekliliktir. Başka bir ifadeyle şu ana kadar kurumların oluşum aşaması içerisinde bilginin nesilden nesile aktarılarak kurumların yapılarının hatta kurumlar içerisinde bireylerin rollerinin bilgi sayesinde tipleştirildikleri, standartlaştırıldıkları gösterilmeye çalışıldı ancak bu noktada bir de kurumların ve rollerin oluşmasında kullanılan bilginin neden A şeklinde değil de B şeklinde olduğunun yani mevcut bilginin haklılığının nereden geldiğinin izahı gereklidir. Bu tam anlamıyla bilginin haklılandırılması, delillendirilmesi, meşrulaştırılmasıdır. Meşrulaştırma, kurumların oluşumunda kullanılan birinci düzey anlamları aşarak ikinci düzey bir anlam katmanı oluşturmaktır. Çünkü birinci düzey anlam katmanında, boyutunda bilgi henüz yalnızca oluşumun bir parçasıdır. Ancak ikinci anlam düzeyinde artık oluşmuş bir yapının (burada bu yapı kurumlar ve rollerdir) nesilden nesile aktarılması için bir izah, bir temellendirme, bir gerekçelendirme gerekmektedir (Berger, 2011: 89-90; Berger ve Luckmann, 2015: 27). Bu noktada önemli bir ayrıntının da altı çizilmelidir ki epistemolojik açıdan bir bilgiyi haklı kılan ya da onun doğru olduğunu kanıtlayan kriterlerden Berger ve Luckmann söz etmemektedirler. Onların bu noktada ki hedefleri bir bilginin bir nesilden diğerine geçerken meşru bir şekilde nasıl korunup sürdürülebildiğidir. Başka bir deyişle sorun epistemolojik değil sosyal bir sorundur. Bir örnekle izah etmek gerekirse bir savaşın kazanılması ordu kurumunun yetkinliği ile ilintilidir. Ancak kazanılan savaşın daha sonra hem fethedilen halka hem de kendi halkına anlatılması, bu savaşın acılarının haklı bir sebebinin olduğunun, gerekli olduğunun savunulması meşrulaştırmanın görevidir.

Görüldüğü gibi Berger ve Luckmann açısından kurumların bir şey olarak karşımızda durması yani bir taş gibi orada öylece karşımızda durarak devamlılığını sürdürmesi yeterli değildir. Çünkü bir taşın, bir eşyanın meşruluğu bizatihi kendisinden gelirken insanlar tarafından yaratılmış kurumların meşruluğu kendiliğinden gelmemekte, bu kurumların ikinci olarak bir de meşrulaştırılmaları gerekmektedir. Kurumlar ilk düzeyde yalnızca bir şey olarak kalmaktadır ancak ikinci düzeyde yani meşrulaştırma düzeyiyle beraber ancak nesnel bir gerçeklik olarak toplum haline gelmektedir.

Meşrulaştırmaya dair tüm bu açıklamalardan sonra kısaca meşrulaştırmaya dair Berger ve Luckmann'ın ikinci tespitini de vurgulamak gereklidir. Bu tespit meşrulaştırmanın bireysel ve toplumsal bütünlüğü, birliği sağlamasıdır. Buna daha sonra özellikle sembolik evrenler kavramı ile daha ayrıntılı olarak değinilecektir. Ancak şu kadarı ile yetinilmelidir ki kurumlaşma ile beraber özellikle uzmanlaşmanın ve bu uzmanlar arasındaki rekabetin neticesinde toplumsal birliğin tehlikeli bir hale geldiği durumda meşrulaştırma bu toplumsal birlik ve bütünlüğü sağlayan bir görev üstlenmektedir. Meşrulaştırma izah, haklılandırma ve bütünleştirme görevlerini iki boyutta gerçekleştirmektedir. Bir tanesi bilişsel diğeri ise normatiftir. Bu boyutlardan ilki bilgi temelli bir meşrulaştırma iken ikincisi değer temelli bir meşrulaştırmadır. Örneğin; rüşvet alınması haramdır şeklinde bir ifadenin öncelikle bilgi düzeyinde sen bir Müslüman'sın. Müslümanlar Allah'ın emir ve yasaklarına uyar. Haksız kazanç elde etmek Allah tarafından yasaklanmıştır. O halde sen de bir Müslüman olarak haksız kazanç elde edeceğin bir işe girişmemeli yani rüşvet almamalı'sın. Bu şekilde bilgi düzeyinde bir haklılaştırma yapılmaksızın meşrulaştırmadan söz edilemez. Normatif olarak ise yani bir değer olarak meşrulaştırmada ise yine yukarıdaki örnekle ifade etmek gerekirse rüşvet alınması haramdır şeklinde yasa koyucu büyüklerin sözlerinin (bu örnek açısından Allah ve peygamber) hiçbir gerekçelendirmesi istenmeden kendiliğinden değer olarak görülmesi durumu söz konusudur. Bu bir nevi geleneğin ağırlığı olarak da düşünülebilecektir. Özetle meşrulaştırma, kendisini gerekçelendirilmiş bir bilgi ile ve geçmişin otoritelerinin pratik buyrukları ile gerçekleştirmektedir (Berger, 2011: 89; Berger ve Luckmann, 2008: 136-137).

Berger ve Luckmann'a göre şu ana kadar söz edilen meşrulaştırmanın tarih içerisinde kendini dört aşamada sunduğu görülmektedir. Bunlar *tarih öncesi düzlem*, basit düzeyde teorik bilgi içeren *pratik bilgelik düzlemi*, *saf teorik düzlem* ve *sembolik evren* düzlemidir. İlk üç aşama ile ilgili kısaca bilgi verdikten sonra Berger ve Luckmann açısından esas olarak meşrulaştırmayı temsil eden sembolik evrenler düzeyindeki meşrulaştırmaya değinilecektir.

İlk düzlem olan tarih öncesi düzlemde en basit düzeyde bir çocuğun sormuş olduğu “niçin yapılır?” sorusuna “bu şeyler böyle yapılır” şeklinde cevap verilmesi söz konusudur. Bu cevabın kendiliğinden aşikâr olduğu düşünülmektedir. İkinci meşrulaştırma düzleminde ise atasözleri, ahlaki ilkeler, bilgece sözler, efsaneler, halk

hikâyeleri şeklinde henüz tam olarak bilginin gerekçelendirilmesini içermeyen daha çok ikna edici düzeydeki meşrulaştırma söz konusudur. Üçüncü meşrulaştırma düzlemi pragmatik amaçların ötesine geçerek daha teorik hedefler için sunulan meşrulaştırma düzlemidir. Bu düzlem daha çok özellikle cemaatlerde ve tarikatlarda görülecek biçimi ile bir büyük otoritenin eğitim prosedürlerinin uygulanması biçiminde gerçekleşmektedir. Dördüncü düzlem ise meşrulaştırmanın son ve gerçek anlamını bulduğu düzlemidir. Bu sembolik evrenler düzlemidir. Bu sembolik evren düzleminde daha önce gündelik hayatın temel tecrübelerine atıfla yapılan meşrulaştırmalar artık gündelik hayatı aşarak tamamen sembolik süreçlerle gerçekleşmektedir. Bu şu anlama gelmektedir ki daha önce gündelik hayatın pratik sorunlarına örneğin; “Bir su nasıl köye getirilir?” ya da “Bir kuzenle neden evlenilmez?” belki çok daha soyut olarak “Neden savaşmalıyız?” gibi sorular yerini çok daha nihai, sembolik, varoluşsal sorulara bırakmaktadır. “Ben kimim?”, “Kökenlerim nereden gelmektedir?”, “Var olma amacım nedir?”, “Bu kâinatın kökleri nerededir?”, “Gerçek nedir?”, “Rüyalar gerçekse bu dünya nedir?”, “Ölüm nedir?” şeklindeki çok daha soyut ve bütüncül bir anlayışı gerekli kılan sorularla karşılaşılmaktadır. Görüldüğü gibi sembolik evren toplumsal anlamda çok daha geniş bir ihtiyaca cevap verir niteliktedir. Kâinatın bir bütün olarak kavranmasının, izah edilmesinin yoludur. Berger ve Luckmann da bu sebepten dolayı bunu bir evren olarak tanımlamaktadırlar. Evrendir çünkü tüm sorunları kuşatması, tüm ihtiyaçlara cevap vermesi gerekmektedir. Bu noktada hemen şu da belirtilmeli ki tıpkı tüm toplumsal süreçler gibi sembolik evrenler de insan inşasının bir ürünüdür. Ama daha çok bilişsel bir ürünüdür. Dolayısıyla sembolik evren de netice itibariyle inşa sürecinden ve insani bir faaliyet olmasından kopuk olarak düşünülememektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 137-139; Luckmann, 1967: 43-44).

Sembolik evrenin varlığından bu şekilde söz eden Berger ve Luckmann, sembolik evrenin gerek bireyde gerekse toplumdaki işlevlerine de yer vermektedir. Bu işlevler bilhassa nesnel bir gerçeklik olarak sembolik evrenlerin ortaya çıkmasının sebepleri olarak da düşünülebilir. Bu işlevler temel olarak sembolik evrenlerin nesnel bir gerçeklik olarak toplumda yer etmesini sağlamaktadır. Örneğin; ileride tekrar değinileceği gibi ölüme anlam verme işlevi sembolik evrenlerin nesnel bir gerçeklik olarak ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. O halde özetle sembolik evrenler birazdan

sayacağımız işlevleri yerine getirdikleri müddetçe nesnel bir gerçeklik olarak toplumdaki yerini sürdürmektedir.

Sembolik evrenlerin toplumdaki işlevi temelde bireysel ve toplumsal işlev olarak ikiye ayrılabilir. Sembolik evrenlerin bireysel işlevi, bir bireyin hayatındaki tüm nihai sorularının ve tecrübelerinin öyle ya da böyle bu sembolik evren dolayımıyla açıklığa kavuşturulmasıdır. Buna bir nevi bir birey açısından hayatın bütününe anlam veren bir süreç olarak da bakılabilir. Bu bireysel işlevlerden ilki bireyin ruhsal bütünlüğünün sağlanmasıdır. Hiç kuşkusuz ki bireysel insan hayatı boyunca korkulara, ümitlere, endişelere özetle evhamlara sahiptir. Bu evham, kaygı, endişe durumları bireyin ruhsal bütünlüğünü sarsmaktadır. Sembolik evrenler bu ruhsal sarsıntıyı, dengesizliği belli bir uyumluluk, denge haline getirme işlevini görmektedirler. Berger ve Luckmann'ın vermiş olduğu örnek ile açıklamak gerekirse gündelik hayatın dışında rüyaların, fantezilerin, sanrıların gerçekleştiği bir insan için gündelik hayatın bütünlüğünün parçalanması söz konusudur. “Gerçek nedir, rüyalar mıdır yoksa yaşadığı an mıdır?” Bu probleme sembolik evrenler bir yanıt üreterek bireyin zihnindeki, ruhundaki olağandışı dalgalanmayı yok etmektedirler. Örneğin; rüyalar kötü yaptığın işlerin karşılığıdır şeklinde bir cevapla gerçekliğin parçalanmasını ortadan kaldırmaya çalışmakta ve sonuçta ruhsal bütünlüğü sağlamaktadır (Berger, 2011: 93; Berger ve Luckmann, 2008: 142-143).

Sembolik evrenlerin ikinci bireysel işlevi gündelik hayatta ortaya çıkan birey ve rolü arasındaki gerilimi ortadan kaldırarak bütünleşmeyi sağlamaktır. Örneğin; bir avcı ile bir baba rolünün oluşturacağı çatışmaları çözmeye çalışmak ya da günümüzde bir kadının rolü üzerinde çok fazla vurgulanan anne ve iş kadını olma arasındaki gerilimi çözebilmek adına “çocuk da yaparım kariyer de” sözünün ortaya çıkarak kadının rolleri arasındaki bu gerilimi ortadan kaldırması ve birey ile rolü arasındaki bütünleşmeyi sağlaması söz konusudur (Berger ve Luckmann, 2008: 144).

Sembolik evrenlerin bir diğer bireysel işlevi bireyin gelişim basamakları içerisinde ya da biyografisi içerisindeki safhaları bir denge içerisinde tutmaktır. Başka bir ifadeyle toplum tarafından ona aktarılmış roller arasındaki farklılaşmalara uyum sağlayarak rol karmaşalarını çözmeye çalışmaktır. Bir insan, çocukluk döneminde, ergenlik döneminde ve yetişkinlik döneminde ona biçilen rollerin farklılığını bir

bütünlük içerisinde anlamlandırabilmelidir. Örneğin; çocukken hiçbir sorumluluğu olmaksızın oyun oynayan çocuğun bu çocuk rolünden çıkarak artık kardeşlerine bakmalısın şeklindeki ergenlik dönemi rolüne uyum sağlaması için anlamlı bir açıklamanın ona sunulmasını sağlamaktadır (Berger ve Luckmann: 145).

Yine bireyin hayatı anlamada ve bütünlüğünü sağlamadaki sembolik evrenlerin bir diğer bireysel işlevi kişinin kendine dair tecrübelerini düzenlemek, ona bir kimlik oluşturmaktır. “Ben kimim?”, “Ben neyim?” soruları bu sembolik evrenin sınırları içerisinde anlam bulma ve cevaplama işlevini yerine getirmektedir (Berger ve Luckmann: 145-146).

Sembolik evrenlerin bireyler açısından son ve belki de en önemli işlevi ölümün anlamı ve yerine dair açıklamasıdır. Gerek bireyin kendi ölümü gerekse anlamlı ötekilerin ölümü gündelik hayatın rutinlerinin felce uğramasına sebep olmaktadır. Tam bir rutin dışı olaydır. Bu gibi olaylar sonucunda bireyin hayatındaki parçalanmayı önlemek de sembolik evrenlerin işlevidir. Örneğin; dinlerin ölümden sonra gerçek hayatın başlayacağı şeklindeki tesellileri sevdiği bir kişinin ölümünün bireyde yaratacağı şoku hafifletme rolünü oynamaktadır (Berger ve Luckmann: 147-148).

Sembolik evrenlerin bireydeki bu işlevlerinin yanı sıra sosyal işlevleri de söz konusudur. Bu sosyal işlevlerden ilki evrendeki tüm varlıkların hiyerarşik bir belirleniminin yapılmasıdır. Başka bir ifadeyle evrende var olan her şeyin yerli yerine oturtulması ve anlamının sağlanması gerekmektedir. Örneğin; cansız madde, canlılar, insan, Tanrı şeklinde bir ontolojik hiyerarşi fenomenlerin açıklanmasını sağlamaktadır. Bu da toplumdaki tüm bireylerin kâinatı kavrama biçimlerini belirlemektedir. Artık bir hayvanı avlayan bir insan kendini bir insan öldürmüş gibi suçlu hissetmez. Çünkü hayvan, insanların hizmetine verilmiş bir araç gibi görülmektedir. Hatta bu hiyerarşi insanlar arasındaki eşitsizliği, adaletsizliği anlamlandırmak için de kullanılabilir. Berger ve Luckmann’ın vermiş olduğu örnekle Amerika’daki İspanyol fetihleri sırasında Kızılderililerin öldürülmesinin meşruluğunu sağlamak için onların Âdem ile Havva soyundan gelmediği yani bir nevi hayvan öldürme ile eş değer olduğunun kanıtlanmaya çalışılması durumudur (Berger, 2002: 129-130; Berger ve Luckmann, 2008: 148-149).

Sembolik evrenin bir diğerk sosyal işlevi daha önce ifade edilmiş olan kurumsal yapının genişliğinin artması sonucunda ortaya çıkacak olan kurumsal parçalanmayı engellemek, kurumsal bütünleşmeyi sağlamaktır. Farklılaşan kurumların birbirleriyle ilişkisinde bütüncül toplumda yaşayan her bir birey kurumlarda neler yapılacağına ve bu eylemlerin ne anlama geldiğinin bilgisine sahiptir. Ancak uzmanlaşmanın ve işbölümünün arttığı toplumlarda farklılaşan kurumlar ile birlikte belirli eylemleri sadece “belirli birey tiplerinin icrâ etmesinden dolayı kurumsal düzenin parçalara ayrılması ve bunu müteakiben, role-özgü bilginin belirli tipler için rezerve edilmesinden dolayı bilginin sosyal dağılımı²⁰ ortaya çıkmakta” ve bu da bireyler tarafından kurumsal yapının anlamlarının değişmesine sebep olmaktadır. Kurumsal parçalanmanın ikinci sonucu da anlam alt-evrenlerinin ortaya çıkması durumudur. Anlam alt-evrenleri ise role-özgü bilginin ortak bilgi stoku karşısında tamamen gizemli bir hal almasından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle bilginin çoğalmasıyla birlikte bilgi dallarında görülen uzmanlaşma kurumların farklılaşmasına, parçalanmasına sebep olmaktadır. Örneğin avcı bir toplumda ava giden erkekler ve kadınlar arasında ortak bilgi stokunun dışında avcılık rolüne özgü bilgiler oluşmaktaydı. Daha günümüzden bir örnek ile bir öğretmen ile bir doktor arasında role özgü bilgi ayrışmaları söz konusudur ve bu durum da kurumsal parçalanmayı ortaya çıkarmaktadır. Bunun neticesinde doktor öğretmen gibi öğretmen doktor gibi davranmamakta ve o alana ait tüm bilgilere sahip olamamaktadır. Bu anlam alt-evrenlerinin artması toplum içerisinde rekabetin artmasına ve dolayısıyla çatışmanın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla farklılaşan kurumların icra ve anlam düzeyindeki ilişkisi rekabet ve çatışmayla sonuçlanmaktadır. Bu anlam alt-evrenlerinin ortaya çıkmasının yarattığı çatışma neticesinde parçalanmış toplumsal yapının bir bütün haline gelmesini sağlayan da bu sembolik evren olmaktadır (Berger ve Luckmann, 2008: 120-129).

Sembolik evrenlerin toplumsal bir diğerk işlevi ve son işlevi ise tarihe bir düzen vermesidir. Toplumun ve bireyin geçmişi, şimdisi ve geleceğini bir bütün halinde sunmak sembolik evrenin işlevidir. İslamiyet’in yayılışının Müslümanlar açısından bir cihat olarak görülürken, Hristiyanlar açısından bir yağma olarak düşünülmesi sembolik

²⁰ Bilginin sosyal dağılımı kavramı Berger ve Luckmann tarafından Schutz’dan alınarak aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

evrenin tarihsel olaylara bakış açımızı nasıl belirlediğinin bir örneğini oluşturmaktadır (Berger ve Luckmann: 149-150).

Sembolik evrenlerin bir kez yaratılması Berger ve Luckmann açısından yeterli değildir. Bu evrenin korunması ve sürdürülmesi de nesnel bir gerçekliğin oluşturulması için gereklidir. Bu sebeple bu noktadan itibaren sembolik evrenin korunması ve sürdürülmesini sağlayan aygıtlar ve failler üzerinde durulacaktır.

Bir sembolik evrenin gerek oluşumu sırasında gerekse oluştuğunda her fikri ve pratik çabanın yaşadığı problemlerden bazıları ile karşılaşması onlara göre çok doğaldır. Bir nesilden diğerine geçerken sembolik evrenlerde çeşitli kaymalar ve sapmalar yaşanması sembolik evrene içkin bir özelliktir. Bu kayma ve sapmalar neticesinde sembolik evren tarafından *sapkınlar* olarak düşünülen bir kesim ve aynı zamanda sapkın fikirler ortaya çıkması olağandır. Bu sapkınlar hem teorik hem de pratik açıdan yani hem sembolik evren hem de kurumsal açıdan kurulu düzene yani kurulu sembolik evrene bir tehdit oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile bireyler kurulu düzene bir tehdit hissettiği anda buna karşı durmak konusunda kendilerini sorumlu görmekte, tehdide karşı çıkmak konusunda bir gereklilik hissetmektedirler (Berger, 2012: 105-106; Berger ve Luckmann, 2015: 47).

Sembolik evrenin korunması ve sürdürülmesi için öncelikle bu sapkın görüşler ile mücadele edilmesi elzemdir. Ancak bir sembolik evrenin kendi iç sebeplerinden dolayı ortaya çıkan bu sapmaların yanı sıra diğer sembolik evrenlerle karşılaşması neticesinde de ki buna kültürel temas da denebilir sembolik evrenin kendisini koruması ve savunması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle kültürel şok olarak da ifade edebileceğimiz farklı kültürler ile karşılaşılması neticesinde bireylerdeki anlam dünyalarının yıkılması ya da değişikliğe uğraması yine mevcut sembolik evrenin kendisine bir tehdit hissetmesine ve böylece kendini koruma ve sürdürme çabasına sebep olmaktadır (Berger ve Luckmann, 2008: 156).

Özetle sembolik evrenin iç ve dış tehditlere karşı kendisini muhafaza etmesi ve bu sayede nesnel bir gerçeklik olarak varlığını hem ortaya koyması hem de sürdürmesi gerekmektedir. Bunları kendi toplumumuzdan örnekler ile daha açık hale getirmek mümkündür. İslamiyet'te her şeyin Kuran'ın zahiri anlamı ile tespit edilemeyeceğini bunların yanı sıra Kuran'ın batını bir anlamı olduğunu bu sebeple de Ehl-i sünnet

sembolik evreninin ötesinde yine İslami olduğunu iddia eden Batınlık okullarının sembolik evreninin ortaya çıkışı bu kabildendir. Bu İslamiyet'in iç sapmalarından bir tanesi olarak Ehl-i sünnet resmi doktrini tarafından ehli bidat yani bir nevi sapkınlık olarak gösterilmektedir (Vural, 2016: 80, 130). Yine başka bir örnekle kader konusu mevzu bahis olduğunda Haricilik, Cebriyye, Kaderiyye, Mürcie gibi çeşitli kader anlayışlarına karşılık Ehl-i sünnet inancının kendi kader doktrinini savunma çabası bu duruma bir örnektir (Fahri, 2008: 31-42). Bu örneklerin devamı olarak iç bir tehdidin ötesinde dış sembolik evrenler ile karşılaşılması sonucunda da benzer bir tehdit gören İslamiyet bilhassa Hristiyanlara karşı Müslümanları kendi inançlarını savunması için reddiyeler yazmaya sevk etmiştir (Aydın, 1998: 4-26). Müslümanların fetihleri ile beraber farklı felsefi ve kültürel unsurlar ile karşılaşması ve bunlara karşı kendini savunması verilebilecek örnekler arasındadır (Bayrakdar, 2004: 9-36).

İfade edilen örneklerden de anlaşılabilceği gibi sembolik evrenlerin kendini iç ve dış tehditlere karşı koruyabilmesi için sistematize edilmiş bir sembolik evreni idame ettirme aygıtlarına ihtiyacı bulunmaktadır. Bu sapkın görüşlere karşı resmi bir doktrinin oluşturulması elzemdir. Bu resmi doktrin ve sapkın doktrin neticesinde oluşan evren nesnel bir gerçeklik olarak sembolik evrenin varlığına yardımcı olmaktadır. Yeri gelmişken iki hususun da altının çizilmesinde fayda vardır. Bunlardan ilki resmi doktrinin oluşması sapkın görüşlerin itici gücü nedeniyledir. Diyalektik süreç burada da devam etmektedir. Resmi ve sapkın doktrinler birbirlerini oluşturmaktadır. Resmi doktrin, sapkın doktrini olumsuzlarken dahi onun varlığını meşrulaştırmaktadır. İkinci olarak ise sembolik evrenin sistematik bir hale gelmesinin en önemli nedenlerinden birisi de biraz önce ifade edilen kültürlerin teması nedeniyle her iki sistemleşmiş sembolik evrenin karşı karşıya gelmesi neticesinde birinci sembolik evrenin, evrenin ve bireyin problemlerin tek çözümü olarak sunduğu çözümlerin diğer sembolik evren tarafından bu çözümlere ihtiyaç duyulmaksızın çözülmesi neticesinde birinci sembolik evrenin, problemlerin çözümündeki biricikliği ile ilgili bireyler üzerinde şüphe uyandırmasıdır. Mevcut sembolik evren problemlerin çözümündeki otoritesinden feragat etmek zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Bunu şöyle bir örnekle ifade etmek mümkündür. Toplumun aile kurumunun devamlılığı toplumun düzenli bir biçimde çoğalmasının ancak zinanın yasaklanması ile mümkün olduğunu bu nedenle de zinanın ceza ile sonuçlandırılacağını söyleyen bir sembolik evrenin, zina eyleminin bir

ceza ile sonuçlandırılmadığı hatta zina diye bir kavramın bile gerçekliğinin bulunmadığı bir toplum ile karşılaşması buna mukabil aile kurumunun hala devamlılığını sürdürdüğüne görülmesi zinanın yasak olduğu sembolik evrenin kendisini daha fazla sistematize etmesine ve meşrulaşma için daha fazla argüman üretmesine sebep olmaktadır. Daha sonra görüleceği gibi bu ileride tam zamanlı meşrulaştırma görevine sahip saf teorik işler ile uğraşan bir uzmanlaşmayı ve dolayısıyla bir uzmanlar sınıfını da getirecektir (Berger ve Luckmann, 2008: 155-159). O halde bu meşrulaştırma işini daha önce görülmüş olan meşrulaştırma düzlemlerinden çok daha sistematik bir tarzda yürütecek aygıtlara ihtiyaç vardır. İşte Berger ve Luckmann'a göre de sembolik evreni idame ettiren bu aygıtlar *mitoloji, teoloji, felsefe ve bilim*dir. Şimdi bu sembolik evreni idame ettiren aygıtlar hakkında kısaca Berger ve Luckmann'ın görüşlerinden söz edilecektir.

Berger ve Luckmann'a göre mitoloji evren idamesinin en arkaik biçimini temsil etmektedir. Bu doğal olarak meşrulaştırmanın da en arkaik biçimidir. Onlara göre bu safha meşrulaştırmanın kaçınılmaz bir safhasıdır. Daha çok gündelik hayatın devam eden işleyişi ve problemleri ile ilgili kutsal güçlere atıf yapan bir açıklama türüdür. Her ne kadar naif bir açıklama türü olsa da gündelik hayatın ötesinde ya da fiili varlığın ötesinde teorik bir evren açıklaması sunmaktadır. Mitolojik açıklama onlara göre tutarsızlık ihtiva etse de meşrulaştırmanın temel işlevi olan toplumsal bütünleştirmeyi sağlamakta ve yukarıda ifade edilen iç ve dış tehditlere karşı mevcut sembolik evreni korumaya muktedirdir (Berger ve Luckmann: 159-161).

Mitolojinin içerisindeki tutarsızlıkları ortadan kaldırmak, daha bütünlüklü ve sistematize edilmiş bir sembolik evren yaratma ihtiyacı teolojinin²¹ ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Teolojik düşünce mitolojik düşüncenin aksine gündelik hayatta daimi olarak işin içinde bulunan kutsallar yerine daha dengeli ve oturaklı bir biçimde insan ve doğa olaylarına karışan bir kutsallar birliği, sınıfı oluşturmaktadır. Kutsalların böyle incelikli bir tarzda kavranışı yani gündelik hayatın ötesinde bir kavrayış ile sunulması teologların mitolojiyi üretenlere nazaran daha sırlarla dolu, daha fazla bilgi ve incelik isteyen, gündelik bilgi stoklarını aşan bir yapıda bir sembolik evrenin oluşmasına sebep olmalarını sağlamaktadır. Bu incelikli ve sistematize edilmiş teolojiler sembolik evrenin

²¹ Berger açısından meşrulaştırmanın tarih içerisindeki en büyük görünümü dindir. Bu nedenle Berger bu konuda müstakil bir eserde yazmıştır.(Bkz. Berger, 2011)

idamesine mitolojiler gibi hizmet etmektedir (Berger ve Luckmann: 161-162). Ancak din her ne kadar mitoloji ile ortaklıklar gösterse de meşrulaştırma açısından tarihi bakımdan en yaygın ve en etkili araçtır. Din toplumsal kurumlara nihai olarak geçerli bir ontolojik statü bahşetmekte, onları çok daha geniş bir çerçevede anlamlandırmaktadır. Bu geniş çerçeve kurumları sosyolojik bir ihtiyacın ötesine taşıyarak daha makro düzeyde yani kozmik bir yapıda sunmaktadır. Bu kozmik yapı içerisinde insan da kendi anlam ve önemini doğal ve sosyal olanın ötesinde daha geniş bir yere yerleştirmektedir (Berger, 2011: 94-99).

Sembolik evrenin idamesini sağlayan diğer aygıtlar ise Berger ve Luckmann'a göre felsefe ve bilimdir. Felsefe ve bilim de teoloji gibi mitolojiden farklı olarak toplumun bilgi stoklarının ötesine uzanan uzman bir seçkin grubunun mülkü haline gelen teknik bilgilerdir. Felsefe ve bilim de gündelik hayatın evreni idame ettirmek için sunmuş olduğu bilgilerden çok öte bir bilgi ve kavrayış sunarak toplumun sıradan üyelerinin ötesinde bir topluluk oluşturmaktadırlar. Son olarak şu da ifade edilebilir ki felsefe ve bilim teolojiye oranla evren açıklamalarını daha dünyevileşmiş bir tarzda gerçekleştirmektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 162-163). Özetlemek gerekirse Berger ve Luckmann için sembolik evrenin devamlılığını sağlayan aygıtlar; mitoloji, teoloji, felsefe ve bilimdir ve bu aygıtlar mevcut sembolik evrenin savunucusu konumundadır. Başka bir deyişle resmi sembolik evreni meydana çıkaran da sürdüren de bu aygıtlardır. Tabi burada bu aygıtların gerek kendini iç gerekse dış tehditlere karşı koruması için yöntemler geliştirmesi gerekmektedir. Berger ve Luckmann'a göre bu dört aygıtın sayısız değişik fraksiyonlarla kendini savunması ve devamlılığını sağlaması mümkündür. Ancak temelde işlevi bakımından düşünülürse bütün bu fraksiyonları iki başlık altında toplamak mümkündür. Başka bir ifadeyle var olan sembolik evrenin korunması ve sürdürülmesi için iki temel yöntem uygulanmaktadır. Bunlar *terapi* ve *hiçleştirme*dir (Berger ve Luckmann: 163). Şimdi sırası ile bu temel yöntemlere değinilecektir.

Sembolik evrenin devamlılığını sağlayan aygıtların kullandığı ilk yöntem olan terapi yola getirme, hizaya sokma, cemaat içinde tutma şeklinde ifade edilebilecek olan fiili ya da potansiyel sapkınların resmi doktrin içinde kalması başka bir ifade ile kurumlaşmış doktrin içinde kalması için alınan önlemlerdir. Daha çok bireysel vakalara uygulanan bu yöntem bireylerin tekrar mevcut sembolik evrenin kodları ile kendine ve

kâinata bakması ve sosyalleşmesini hedeflemektedir. Bir örnekle konuyu açmak gerekirse bir cin çıkartma faaliyeti ya da günümüzdeki psikoterapiler bunlara örnektir. Her bir örnekte de fark edilebileceği gibi terapiyi uygulayanlar, terapi uygulananlara nazaran resmi görüşün temsilcisi konumundadır (Berger, 2012: 67; Berger ve Luckmann, 2008: 163-164; Berger ve Luckmann, 2015: 62).

Sembolik evrenin devamlılığını sağlayan ikinci yöntem olan hiçleştirme de kapı dışarı etme, etiketleme, görmezden gelme, cedelleşme, asimile etme şeklinde ifade edilebilecek olan mevcut toplumsal yapının dışına itme, aforoz etme eylemidir. Çeşitli şekillerde ifade etmek gerekirse bireyi toplum içerisinde bir sapkın olarak etiketleme örneğin cin çarpmış, şizofren ya da sosyal çevre ile ilişkisinin kesilmesi gibi bireyin temelde resmi ideolojiye zarar vermemesi hedefli yok saymalardır. Bunun yanı sıra örneğin Hristiyanlıkta olduğu gibi apolojetik, heresiyoloji²² gibi toplumsal savunma mekanizmalarının kullanılması ve son olarak asimile etme yöntemi ile yani sapkın olanı kendi içerisine katarak mevcut resmi sembolik evrenin devamlılığını sağlamaktır (Berger ve Luckmann, 2008: 165-167).

Sembolik evrenin kavram aygıtlarını kullanan ve bu aygıtları kullanırken sembolik evrenin devamlılığını sürdürmede terapi ve hiçleştirmeye başvuran bir uzmanlar grubu da ortaya çıkmaktadır. Bu uzman gruplarının ortaya çıkması saf bir teoriyi mümkün kılmakta, çeşitli uzman grupları arasında çatışmaların görülmesine sebep olmakta ve belki de en önemlisi kurumların doğasında söz konusu olan durağanlığın, statik bir yapının pekiştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Bunların yanı sıra uzmanların ortaya çıkmasının neticesinde görülen kurumlardaki statik yapının pekiştirilmesi nesnel bir gerçeklik olarak toplumun da tam anlamı ile ortaya çıkması anlamına gelmektedir (Berger ve Luckmann: 168-172).

Son kertede nesnelleşme basamağı şu şekilde özetlenebilir ki dışsallaşma basamağı ile kendini dünyaya açan, kendini ve çevresini dönüştüren kısaca dışsal bir gerçeklik inşa eden insan, bu inşa süreci ile beraber kurumlar ve sembolik evrenler aracılığıyla nesnel bir gerçeklik olarak toplumu meydana getirmektedir. Başka bir deyişle *insan ürünü olarak toplum* dışsallaşma ile beraber *nesnel bir gerçeklik olarak*

²²Apolojetik, Hristiyan doktrinin doğruluğunu ispatlamaya çalışan bilim dalı; heresiyoloji ise Hristiyanlıkta sapkın akımlar üzerine çalışan alandır (Berger ve Luckmann, 2008: 167).

toplumu ortaya çıkarmaktadır. Bu noktaya kadar insanın toplumu üretmesi ve neticesinde ortaya çıkan nesnel bir gerçeklik olarak toplum ifade edilmiştir. Bu noktadan itibaren ise nesnel bir gerçeklik olarak ortaya çıkan toplumun insanı nasıl inşa ettiği ve ürettiği bahis edilecektir. Başka bir ifadeyle *toplum insan üretimidir* yargısı *insan toplumsal bir üründür* yargısına dönüşmektedir. Bu yargı temelinde izleyen bölüm ile birlikte içselleştirme uğrağına değinilecektir.

3.3. İçselleştirme

Dışsallaştırma basamağında kısaca ifade edilen bir şeyi burada bir kez daha hatırlamak gerekirse her canlı belirli bir çevre içerisine doğmakta, belirli bir çevre içerisinde yaşamakta ve ölmektedir. Her canlının yaşamı boyunca varlığını sürdürebilmek için çevresi ile uyumlu bir ilişki kurması gerekmektedir. Örneğin; kırmızı karıncalar yer altındaki yuvalarına taşıdıkları besinlerle soğuk kış günlerini güven içinde geçirmektedirler. Kunduzlar baraj yapmaktadırlar. Bu canlıların tamamı hayatta kalmak için gerçekleştirdikleri bu faaliyetleri uzun bir eğitim sürecinin sonucunda gerçekleştirmezler. Hatta şöyle denebilir ki hemen hemen insan dışında hiçbir canlı bebekliği ile yetişkinliği arasında büyük bir fark ile doğmamaktadır. İnsan da bir canlı, bir organizma olduğuna göre çevresine uyum sağlamak için yani hayatta kalmak için tıpkı diğer varlıklar gibi ama onlardan farklı olarak çok daha uzun bir zaman süreci içerisinde hayatta kalmanın yollarını öğrenebilmektedir. Çocuk doğumdan başlayarak birtakım bilgi ve becerileri ancak çevresindeki öteki insanlar vasıtasıyla öğrenebilmektedir. Başka bir ifadeyle bir insanın hayatta kalması için öteki insanların anlamı diğer canlılara nazaran insan için çok daha hayatidir. İşte diğer insanların ilgilerine ve bakımlarına uzun süre ihtiyaç duyan çocuk toplumsal ilişkilerde öğrendiği ya da öğretilen bilgi ve becerilere muhtaçtır. Bu toplumsal ilişkiler neticesinde öğrenilen bilgilere muhtaç olması, bir çocuğa sosyal psikolojide toplumsallaşma olarak ifade edilen süreci zorunlu kılmaktadır. Sosyalizasyon ya da toplumsallaşma olarak ifade edilen bu süreç temelde öteki insanların hayata yeni atılmış bireyleri zihinsel, fiziksel ve ahlaki yönden eğitmesidir (Batmaz ve İsen, 2006: 18-20; Silah, 2005: 328). Berger ve Luckmann'ın dışsallaştırma ve nesnelleştirme basamağından sonra ele aldıkları içselleştirme basamağı bu minvalde düşünülmelidir.

Hatırlanabileceği gibi dışsallaştırma ve nesnelleştirme uğrakları ile beraber bireyin toplumu nasıl inşa ettiği ve bunun neticesinde bağımsız, nesnel bir gerçeklik olarak toplumun nasıl meydana geldiği gösterilmeye çalışılmıştır. Hiç kuşkusuz ki nesnel bir gerçeklik olarak toplumun ortaya çıkması bireyin inşasının neticesinde olsa da karşısındaki bir gerçeklik olarak bireyi etkilemektedir. Başka bir deyişle toplum bir insan ürünü iken nesnel bir gerçeklik olarak kendini ortaya koymakta ve bu ortaya koyuluş insanın da toplumsal bir ürün olmasına sebebiyet vermektedir. Özetle insan hem toplumu üreten hem de toplum tarafından üretilen bir varlıktır. Çalışmanın bu noktadaki problemi o halde öncelikle toplumsal bir ürün olarak bireyi ele almaktır. Bu ise temelde yukarıda ifade edilen sosyalizasyon ya da toplumsallaşma aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bir soru olarak ifade etmek gerekirse toplum bireyi nasıl, ne şekilde, ne kadar etkilemektedir? Bu soru kendi başına ele alınmadığı sürece Berger ve Luckmann'a göre diyalektik süreç tamamlanmamıştır. Toplumsal fenomenler ancak bu üçüncü uğrağın göz önünde tutulması ve diğer iki uğrak ile diyalektik ilişkisinin kurulmasının neticesinde anlamlı bir şekilde anlaşılabilir ve açıklanabilir (Berger, 1963: 93-94; Berger, 2011: 73-74, 165). Şimdi Berger ve Luckmann'ın içselleştirmeye dair görüşleri ayrıntılı bir şekilde ifade edilmeye çalışılacaktır.

Berger ve Luckmann, içselleştirmeyi sosyalizasyon ile hemen hemen aynı manada kullanmaktadırlar. Yukarıda ifade edilen sosyalizasyon hatırlandığında bu süreçte kişinin toplum tarafından hayata hazırlanması ve bu hayata hazırlığın onun tarafından benimsenmesi esastır. Berger ve Luckmann açısından da içselleştirme en temel anlamı ile bir bireyin topluma ve özellikle de nesnel bir gerçeklik olarak topluma kapsamlı ve tutarlı bir biçimde katılmasıdır. Burada katılma ya da iştirak etme eylemi toplumun bir üyesi olmayı da içinde barındırmaktadır. Bu toplumun bir üyesi olma, toplumsallaşma, sosyalizasyon ancak bireyin toplumu kendine mal etmesi başka bir ifadeyle sosyal dünyayı temellük etme ile gerçekleşmektedir (Berger, 2011: 69-70). Berger ve Luckmann'a göre bireyin sosyalizasyonu temelde iki aşamada gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki daha çok *birincil (asli) sosyalizasyon* şeklinde ifade edilen, ailede ve yakın çevrede gerçekleşen sosyalizasyon iken ikincisi ise *ikincil (tali) sosyalizasyon* şeklinde ifade edilen bireyin hayatı boyunca karşılaştığı tüm kurum ve kurumsal süreçlerdeki sosyalizasyondur (Berger ve Luckmann, 2008: 190-191; Berger ve Luckmann, 2015: 62). Bu noktadan itibaren ilk olarak asli sosyalizasyon üzerinde

biraz daha durarak Berger ve Luckmann'ın içselleştirme uğrağı ile ilgili düşünceleri açık edilmeye çalışılacaktır.

Asli sosyalizasyon, insanın doğumu ile başlayıp daha çok yetişkinliğe vardığı ana kadar temel yetişme ortamı, temel bilgilenme ortamı olarak ifade edilebilen, *anlamli ötekilerden* kurulu çevresindeki sosyalizasyonudur. Anlamli ötekiler kavramı hiç kuşkusuz ki başta aileyi, yakın çevreyi kapsamaktadır. Asli sosyalizasyonun kapsamını bu şekilde ifade ettikten sonra asli sosyalizasyon ile ilgili birkaç önemli noktaya değinmekte yarar vardır. Bunlardan ilki anlamli ötekiler olarak ifade edilen bireyin ilk çevresi sosyalizasyon, toplumsallaşma sürecinde bireye, toplumsal bilgi ve değerleri kendi bilgi ve değer stoklarına göre filtreleyip sunmaktadır. Bu şu açıdan önemlidir ki sosyalizasyon daha ilk çocukluk yıllarında bile farklılaşma göstermektedir. Zengin bir ailenin çocuğunun sosyalizasyonu ile fakir bir ailenin çocuğunun sosyalizasyonu arasında farklılıklar söz konusudur. Asli sosyalizasyonda vurgulanması gereken ikinci nokta ise belki de sosyalizasyonun en temel özelliğini oluşturan çocuğun salt bilişsel değil duygusal boyutu ile de anlamli ötekilerle kendini özdeşleştirmesidir. Başka bir deyişle anlamli ötekiler ile çocuk hem bilişsel hem duygusal olarak kendini özdeşleştirirken aynı surette onların rol ve tutumlarını da benimsemektedir. Böylece onları içselleştirmekte ve kendinin kılmaktadır. Ancak Berger ve Luckmann'ın diyalektik yaklaşımı göz önünde tutulduğunda hiç kuşkusuz ki onlar açısından anlamli ötekilerden etkilenen çocuğun pasif bir şekilde onlardan etkilenmesinden ziyade kendini de tanımlaması, ortaya koyması söz konusudur. Kimlik de bu süreçte oluşmaktadır (Berger ve Luckmann, 2015: 83). Diyalektik sürecin bu noktada Berger ve Luckmann tarafından özellikle vurgulanması ve hiçbir bireyin kendi toplumunda gerçeklik olarak nesnelleşmiş şeylerin tümünü içselleştirmesinin mümkün olmadığını ve bu nedenle de özel biyografiyi tamamen toplumsal gerçekliğin oluşturmadığını, başta bireyin kendi bedeni olmak üzere öznel bir yanının kati surette varlığını sürdüreceğini ifade etmeleri oldukça dikkate değerdir. Burada onlar özellikle diyalektik bir sosyal psikolojinin kurulabileceğini ifade etmeleri ve birey-aile ilişkisinin mikro ölçekte, birey-toplum ilişkisinin bir örneğı olarak sunulması teorik bütünlüğünün sağlanması açısından son derece önemlidir (Berger ve Luckmann, 2008: 191-197). Özetlemek gerekirse Berger ve Luckmann'ın asli sosyalizasyona bakışı da diyalektik anlayıştan uzak değildir.

Asli sosyalizasyon bahsinde son olarak Berger ve Luckmann açısından asli sosyalizasyonun sonu olarak ifade edilen *genelleştirilmiş etekiler* kavramına değinmek gerekmektedir (Berger ve Luckmann: 201). Genelleştirilmiş teki, aileden öğrenilen bir bilgi ve değerin toplumun tamamına genellenmesidir. Başka bir deyişle çocuğun bilincinde anlamlı etekilerin rol ve tutumlarının toplumun tamamının rol ve tutumlarıymışçasına genellenmesidir. Başka bir deyişle somut etekilerden soyut etekilere geçiş söz konusudur (Berger ve Luckmann: 194-195). Örneğin baba ile nasıl konuşulacağının öğretilmesi daha sonra toplumun tamamında büyükler ile nasıl konuşulacağına genellenmesi söz konusudur. Bu genelleştirilmiş öteki kavramı nesnel bir gerçekliğin kabulü ve içselleştirilmesinin asli sosyalizasyon açısından son basamağıdır. Bu içselleştirme sürekli ve tutarlı bir kimliğin tesisi için de Berger ve Luckmann açısından hayatidir. Hemen yeri gelmişken belirtilmeli ki tüm bu asli sosyalizasyon sürecinde bireyin anlamlı etekiler ile kendini özdeşleştirme problemi söz konusu değildir. Çünkü anlamlı etekileri seçme şansı yoktur. Bu nedenle asli sosyalizasyonda bireyin ilk dünyası inşa edilmektedir (Berger ve Luckmann: 197-198, 209). Asli sosyalizasyon bu şekilde ifade edildikten sonra tali sosyalizasyon üzerinde Berger ve Luckmann'ın görüşlerine geçilecektir.

Tali sosyalizasyona geçmeden evvel sosyolojide klasik olan ayrımlardan birini hatırlatmakta fayda vardır. Birincil ve ikincil gruplar arası ilişkilerin birbirinden farklı olduğu sosyolojik bağlamda genel kabul gören bir gerçektir. Birincil gruplardan söz ederken yeleri arasında mahremiyet ve genellikle yüz yüze etkileşimin olduğu, yoğun ve duygusal bağların etkileşim içerisindeki esas tarz olduğu, üyelerin arasındaki özdeşleştirmenin yüksek olduğu bir grup iletişiminden söz edilmektedir. Daha çok aile ve arkadaş grupları temelinde yürüyen bir ilişki olarak da ifade edilebilmektedir. Kolaylıkla anlaşılabileceği gibi bu asli sosyalizasyonun temel ilişki biçimidir. İkincil gruplar arasındaki ilişkide ise genellikle bir konu üzerinde ortaklaşa ilişki kuran yani bütün yönleri ile bir ilişki ve etkileşim içerisine girmeyen daha resmi, geçici ve belli prosedürlere uygun ilişkilerin yer aldığı bir grup iletişiminden söz edilmektedir. Buradan da kolaylıkla görülebileceği gibi tali sosyalizasyon dediğimiz sosyalleşme biçiminde de bu ikincil gruplar arasındaki ilişkinin bir benzeri görülmektedir. Burada tali sosyalizasyon ile insanlar arasındaki daha resmi ve kurumsal ilişkiler kast edilmektedir (Berger ve Luckmann: 201-202; Sezal, 2003: 93-94). Asli sosyalizasyon

ile ağırlıklı olarak bireyin kimliğinin oluşumunda asli sosyalizasyonun kaçınılmaz ve bütüncül rolü üzerinde durulmuştur. Burada ise yani tali sosyalizasyon ile birlikte ise asli sosyalizasyon sürecinin dışında kalan, bireyin daha çok kurumsal ya da kurum temelli alt-dünyalar ile ilişkisini ve bunları içselleştirmesini, bu dünyaların kimliğin oluşum sürecine katkıları ele alınacaktır.

Tali sosyalizasyon, temelde bireyin iş / meslek çevresinin etkin olduğu yani toplumsal işbölümünün neticesinde ortaya çıkan sosyalizasyondur. Daha çok yetişkin sosyalizasyonu olarak da düşünülebilecek tali sosyalizasyonda, bireylerin birincil ilişkiden çıkararak ikincil ilişki biçimleri geliştirmesi bu minvalde de kimliğine asli sosyalizasyonun ötesine geçerek kurumsal, resmi, anonim bir boyut katması söz konusudur. Konunun bütünü açısından öneminde ise toplumun ürünü olarak insanın üretilmesinde yalnızca yakın çevresi ve anlamlı ötekiler değil uzak çevresinin de etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Özellikle Berger ve Luckmann'ın bu noktadaki görüşlerini bu bütün içerisinde düşünmek anlamlı olacaktır. Başka bir deyişle eğer bir insan kimliğinin oluşmasından söz edeceksek onlara göre bu kimlik, insanın tüm sosyal ilişkilerini içerir nitelikte olmalıdır. Bu sebeple de tali sosyalizasyon önemli rol oynamaktadır. Şimdi kısaca tali sosyalizasyonun özelliklerine dair onların görüşleri ifade edilecek ve böylece bireyin nasıl toplum tarafından dönüştürüldüğü de daha net biçimde ortaya çıkacaktır (Berger ve Luckmann, 2008: 201-203).

Hemen şunlar belirtilmeli ki tali sosyalizasyon, asli sosyalizasyon gibi zorunlu bir özdeşlik gerektirmemektedir. Daha çok role-özgü bilginin ağırlık kazandığı, duygusal özdeşleşmeye ihtiyaç duyulmayan bir sosyalizasyondur. Resmi ve anonim derken de özünde duygusal ilişkilerden azade bir ilişki biçiminden bahsedilmektedir. Örneğin; öğretmeni ile etkileşim içerisindeki bir çocuk matematik dersinde gördüğü toplama ve çıkarmayı dersten çıkar çıkmaz hem dersini hem de öğretmeni geride bırakabilmektedir. Hatta daha da önemlisi çocuğun dersi ve öğretmeni de sevmesi zorunlu değildir. Ancak yine de insanın kendine ve topluma dair tecrübesinde bu süreç etkin rol oynamaktadır. Berger ve Luckmann bunu *role-özgü kısmi benlik* şeklinde ifade etmektedirler. Bütünsel benlik açısından bakıldığında bu kısmi benlik tıpkı yukarıda verilen öğretmen örneğinde olduğu gibi çocuk için sadece orada ve o zaman da üstlenilmesi gereken bir kimlik, roldür. Bu açıdan bütünsel kimlik ile role-özgü kısmi benlik arasında bir mesafe söz konusudur (Berger ve Luckmann: 202-206).

Tali sosyalizasyonun bireyin oluşumunda iki önemli katkısı daha söz konusudur. Bunlar mesleki dil olarak da ifade edilebilecek olan bağlı bulunduğu kurumsal yapının diline sahip olma ve bir diğeri ise yine bağlı bulunduğu mesleki ön koşulları yerine getirebilmedir. Örneğin; bir doktorun yalnızca doktorluk mesleğini yerine getirmesi yeterli değildir. Onun aynı zamanda doktorluk mesleğine ait dili de benimsemesi gerekmektedir. Benzer bir şekilde bir doktor için inkılap tarihi dersi hiç de zorunlu olmamasına karşın o dersten başarılı olmaksızın doktorluk mesleğine adım atması söz konusu değildir. Bu temel koşullardan dolayı birey, asli sosyalizasyonda elde edemeyeceği bir dil ve donanımına sahip olmaktadır ve toplum tarafından bu biçimde üretilmekte, dönüştürölmektedir (Berger ve Luckmann: 203-205). Kısaca asli sosyalizasyon ve tali sosyalizasyon ile beraber toplumun bireyi nasıl oluşturduğu gösterildikten sonra şimdi asli sosyalizasyonda içselleştirilen gerçekliğin nasıl korunacağı ifade edilmeye çalışılacaktır.

Berger ve Luckmann'a göre kurumlaşma sürecinde kurumların devamlılığının sağlanabilmesi adına meşrulaştırma süreçlerinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu kısım ile birlikte ise kurumların devamlılığının yanı sıra bireysel, öznel gerçekliğin nasıl devam ettirileceği üzerinde durulacaktır. Asli sosyalizasyon ile beraber öğrenilen bilgi ve değerlerin diğer toplumsal ilişkilerde sürdürölmesi ve savunulması burada öznel gerçekliğin idamesinin temel hedefidir. Başka bir deyişle Berger ve Luckmann'a göre asli sosyalizasyon ve tali sosyalizasyon süreçleri ile beraber bir topluma üye olmanın, bir toplumun gerçekliğinin içselleştirilmesinin nasıl gerçekteştiği ifade edilmiştir. Ancak onlara göre toplumun inşa ettiği bu öznel gerçekliğin idame ettirilmesi, sürdürölmesi de bir o kadar önemlidir. Başka bir ifadeyle bir gerçekliğin inşası kadar sürekliliği de esastır. Bunun sağlanması için iki tip idameye ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlardan ilki *rutinin-idamesi* ikincisi ise *krizin-idamesi*dir. Burada bir noktanın da altı çizilmelidir ki asli sosyalizasyona tehdit oluşturan unsurlar tali sosyalizasyon için geçerli değildir. Çünkü tali sosyalizasyonda mutlak bir özdeşleşme gerçekteşmediği için oradan elde edilen bilgi ve değerlerin değiştirilip dönüştürölmesinin önünde büyük bir engel bulunmamaktadır. Bu nedenle bireysel gerçekliğin idamesinin esas konusunu asli sosyalizasyonda öğrenilen bilgi ve değerlerin korunması, sürdürölmesi ve savunulması teşkil etmektedir (Berger ve Luckmann: 216).

Rutin-in-idamesi, gündelik hayatta bireylerin tüm yapıp etmelerinde sosyalizasyon ile beraber ortaya çıkan öznel gerçekliğin korunması anlamındadır. Başka bir ifadeyle bireyin gündelik hayatındaki tüm yapıp etmelerindeki bu koruma faaliyeti asli sosyalizasyon sürecinde ve kısmen de tali sosyalizasyon sürecinde öğrenilen bilgi ve değerlerin olası dış tehditlere karşı tekrarlanmak suretiyle savunulmasını ihtiva etmektedir (Berger ve Luckmann: 116-119). Rutin-in-idamesini bu şekilde tanımladıktan sonra Berger ve Luckmann'a göre rutin-in-idamesini sağlayan temel koşul anlamlı ötekiler ve koro ile *sohbettir* (söyleşmedir). Sohbet, bireyin gündelik hayatında onun öznel gerçekliğini sürekli idame ettiren, değiştiren, yeniden inşa eden bir iletişim biçimidir (Berger ve Luckmann: 221). Sohbet bunu sosyalizasyon süreçlerindeki öğrenilen bilgi ve değerlerin sürekli diğerleri tarafından tekrarlanması ve sürdürülmesi yoluyla sağlamaktadır. Bir örnek ile açıklamak gerekirse işe gitmek için takım elbise giyen bir bireyin bu işe gitme ile takım elbise giyme arasında kurmuş olduğu ilintinin benzer eylemi yapan diğerleri tarafından ki bu diğerlerine Berger ve Luckmann koro demektedir ve aynı zamanda anlamlı ötekiler tarafından gerek hal ve hareketleri ile gerekse konuşmaları ile pekiştirilmesidir. Zaman zaman anlamlı ötekilerin pekiştirmeleri zaman zaman da koronun pekiştirmeleri baskın gelebilir. Ama neticede toplumca makul olan hal, hareket ve konuşmalar bireylerin bu karşılıklı ilişkisi neticesinde devamını sürdürmektedir. Sohbet, öznel gerçekliğin idamesini bünyesinde içkin olan dil ile sağlamaktadır. Başka bir deyişle dil, karşılıklı ilişkiler ile inşa edilen öznel gerçeklikte en temel araçtır. Hemen şunu da ifade etmek gerekir ki sohbetlerin süreklilik ve tutarlılığı da rutin-in-idamesinin temel gereklerindendir (Berger, 2011: 71, 72; Berger ve Luckmann, 2008: 221-224).

Ancak Berger ve Luckmann'a göre her ne kadar insanların gündelik hayatlarında birbirleriyle ilişkileri neticesinde bir rutin-in korunması esas olsa da her bireyin kriz olarak nitelendirilebilecek tecrübeler ile karşı karşıya kalması durumu da söz konusudur. Ölüm, işten çıkarılma, ahlaki hatalar gibi gündelik rutini bozan kriz durumlarında bireyin toplum tarafından yaratılmış gerçekliğinin korunması için bu aynı zamanda öznel gerçekliği anlamına da gelir bu krizler ile baş etmesi gerekmektedir. Bunun için krizler ile yüz yüze kalındığında öznel gerçekliğini idame ettirici prosedürler toplum tarafından büyük oranda sağlanmaktadır (Berger ve Luckmann, 2008: 225-226). Örneğin bir doğal afet durumunda kişisel hasarların, toplumsal hasarların giderilmesi

için özel kurum ve kuruluşların toplum tarafından bu krizin aşılmasında yardımcı olması, kimin, hangi görevi, ne zaman yerine getireceğini bilmesi ve koordine olması ya da sevdiği bir insanı kaybeden bir bireyin bu kaybın acısının hafifletilebilmesi için dinin öte dünya inancını sunması. Bunun dışında yine toplumsal rutin içerisinde öğrenilen, krizden uzaklaşma, krizle yüzleşme ya da krizi uzaklaştırma gibi bireysel gerçekliği kriz anlarında da sürdürmeyi sağlayacak araçlar toplumsallaşma ile beraber bireye aktarılmıştır. Özetlemek gerekirse sosyalizasyon süreci ile elde edilen öznel gerçeklik sürekli sosyal temele ve sosyal süreçlere ihtiyaç duymaktadır (Berger, 2011: 78-81; Berger, 2012: 102).

Son olarak doğrudan konumuz ile bağlantısı olmasa da sosyalizasyon süreçlerinin ve bunların idamesinin yalnızca tek bir sembolik evren bağlamında örneğin Hristiyan bir toplumda Hristiyan bir kişinin yaşadığı sosyalizasyonlar ve bu sosyalizasyonların idamesi süreçlerinin ele alınması söz konusu iken bunun yanı sıra diğer bir sembolik evrenle karşılaşarak yer değiştiren, dönüşen bireylerin de yeniden bir sosyalizasyona girmeleri de söz konusudur. Berger ve Luckmann'a göre bu sosyalizasyon süreci de yani yeniden sosyalizasyon olarak ifade ettikleri bu süreçte bireylerin gerçekliği yeniden yorumlama, şu ana kadar ki gerçeklik algısının sınanması, yeni gerçekliğe uyum sağlama gibi süreçleri gerektirmektedir.

Şu ana kadar bireyselleşme bahsi içerisinde toplumun bireyi sosyalizasyon süreci ile nasıl ürettiğine, devamlılığını nasıl sağladığına değinildi. Tekrar etmek gerekirse birey, toplum tarafından asli ve tali sosyalizasyon süreci ile üretilmektedir ve başta sohbet olmak üzere sürekli, tekrarlı model olma ile bu sosyalizasyonun devamı sağlanmaktadır. Ancak Berger ve Luckmann'a göre toplum bireyi üretirken her zaman başarılı olamayabilir. Başarılı sosyalizasyonda bireyin sosyal kimliği ile öznel kimliği arasında bir uyum söz konusudur (Berger, 2011: 70). Ancak bu uyumu tesis etmek her zaman toplum açısından kolay olmamaktadır. İşte bu noktadan itibaren toplumun başarısız sosyalizasyona nasıl sebep olduğu da ifade edilmelidir. Çünkü bireyi oluşturan nesnel gerçeklik olarak toplum her surette bireyin tamamı ile sosyalleşmesini sağlayamamaktadır. Bu başarısız durumların analizi de öznel gerçekliğin oluşumunda toplumun rolünü anlamak açısından zaruridir.

Berger ve Luckmann'a göre başarısız sosyalizasyonun sebepleri çok çeşitli olsa da bunlardan önemlilerini zikretmek gerekmektedir. Başarısız sosyalizasyonun ilk nedeni özellikle engelli bireylerin zihinsel ve bedensel olarak normal denilen insanlara nazaran bir farklılığının söz konusu olmasıdır. Yine aynı minvalde şu da söylenebilir ki sosyal yapının içerisindeki bir eksiklik de bu noktada kişinin özrü olarak kabul edilebilmektedir. Biraz daha detaylandırılırsa sosyal normlardan ve biyolojik normlardan sapmalar başarısız sosyalizasyonun en temel nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. Bir örnekle ifade etmek gerekirse görme engellilere yönelik bir dünya kurulmadığı için onların bu engeli bir özür haline gelmekte ve böylece bu kişilerin yolda güvenli bir şekilde yürüyememesi ile sonuçlanmaktadır. Bu nedenle görme engelli bireyin evden çıkmakta tereddüt etmesi ve bunun sonucunda sosyal hayattan kopması kişinin sosyalizasyonunda aksaklıklara neden olmakta, başarısız bir sosyalizasyon ortaya çıkmaktadır (Berger ve Luckmann, 2008: 238-241).

Başarısız sosyalizasyonun bir diğer nedeni ise sosyalizasyonu sağlayan anlamlı ötekiler arasındaki farklılıklardır. Başka bir deyişle farklı gerçeklik algıları sosyalizasyonu tehlikeli hale getirmektedir. Örneğin; bir çocuk eril ve dişil sosyalizasyonlar arasında kalmış olabilir. Bu tür bir arada kalmışlık çocuğun yanlış rolleri ve gerçeklikleri seçmesine neden olabilmektedir. Örnek biraz daha genişletilecek olursa bir erkek çocuk asli sosyalizasyon sürecinde babasının yanında bulunmaması neticesinde asli sosyalizasyonunu eril değil dişil sosyalizasyon ile yani annesinin sosyalizasyonu ile sağladığı durumlarda bireyin bireysel kimliği ile sosyal kimliği arasında uyumsuzluklar baş göstermektedir. Çünkü toplum ondan eril bir kimlik beklemektedir. Bu uyumsuzluk da başarısız sosyalizasyonu doğurmaktadır (Berger ve Luckmann: 241-243).

Başarısız sosyalizasyonun bir diğer nedeni anlamlı ötekilerin sosyalizasyon sürecinde çatışmalı gerçeklikler ortaya koymalarıdır. Örneğin; bir çocuğun Hristiyan bir anne ile Yahudi bir baba arasındaki çatışan dünyaların arasında kalması onun sosyalizasyonunu zorlaştırmaktadır. Bu örneğe ek olarak Berger ve Luckmann'ın vermiş olduğu örnek ile konuyu açıklamak gerekirse aristokrat sınıftan bir ailenin çocuğunun ebeveynleri tarafından aristokrat kimliği ile yetiştirilirken bunun neticesi olarak ırka dayalı bir üstünlük anlayışını benimsetmeye çalışması ancak diğer taraftan aynı çocuğun bakıcısının ırka dayalı bu üstünlük anlayışını tenkit etmesi ve köylülük

değerlerini fark etmeden de olsa çocuğa sunmuş olması halinde başarısız sosyalizasyondan bahsedilmektedir. Bu durum çocuğun iki farklı dünya ile karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Berger ve Luckmann'a göre bu durum aynı zamanda kendine ihanet şeklindeki başarısız sosyalizasyona da kapı aralamaktadır. Yukarıdaki örnekle çocuğun bakıcısı tarafından sunulan benliği ailesinin sunduğu benliğe tercih etmesi bu durumu gündeme getirmektedir (Berger ve Luckmann: 243-245; Berger ve Luckmann, 2015: 36).

Başarısız sosyalizasyonun bir diğer nedeni ise her ne kadar kendisi başarılı bir sosyalizasyon süreci geçirmiş olsa da bireyin başarısız sosyalizasyon süreci geçirmiş kişilerle tanışması sonucu, onun bu başarısız sosyalizasyon geçiren bireylerin etkisi altında kalmasıdır. Örneğin; uyuşturucu kullanan bir bireyle tanışan kişinin “o yapıyor ben neden yapmayayım” şeklinde bir soru ile var olan kimlik yapısını sorgulaması onun temel sosyalizasyonuna zarar vermektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 246).

Başarısız sosyalizasyonun bir diğer ve son nedeni ise birincil ve ikincil ya da asli ve tali sosyalizasyonlar arasındaki uyumsuzluktur. Bu şu şekilde ifade edilebilir ki kişinin kendisini gördüğü yer ile toplum tarafından onun görüldüğü yer arasında uyumsuzluk söz konusu olabilmektedir. Örneğin; asli sosyalizasyon sürecinde biriciklik konumunda olan bir çocuğun bir pilot olmaya karar vermesi ve bunun ailesi tarafından onaylanması onun ilk öznel gerçekliğidir. Ancak tali sosyalizasyon sürecinde bu hedefinin ötekiler tarafından küçümsenmesi ya da pilotluk kriterlerini yerine getirememesi başarısız bir sosyalizasyon sürecine yol açmaktadır. Bunun yanı sıra asli ve tali sosyalizasyonun arasındaki bu uyumsuzluğun neticesinde birey asli sosyalizasyon neticesinde elde ettiği kimliği değil tali sosyalizasyon neticesinde elde ettiği kimliği kabullenmiş gibi gözükmeye, rol yapma ya da çıkar nedeni ile sahte bir kimlik oluşturma gibi asli ve tali sosyalizasyon arasındaki uyumsuzluğu gidermeye çalışmaktadır. Bunun sonucunda ise görünüşte başarılı bir sosyalizasyon görülse de esasında başarısız bir sosyalizasyon vuku bulmuştur (Berger ve Luckmann: 246-249).

Başarısız sosyalizasyonun son nedeni de ifade edildikten sonra sosyalizasyona dair Berger ve Luckmann'ın görüşlerini kısaca özetlemek gerekirse birey asli sosyalizasyon ile beraber anlamlı ötekilerin etkilerine maruz kalarak en asli ve kalıcı kimliğini oluşturmaya başlamaktadır. Ancak asli sosyalizasyonun yanı sıra birey tali

sosyalizasyon süreci ile birlikte de kimliğini oluşturmaya devam etmektedir. Bu sosyalizasyonların neticesinde birey var olan kimliğini korumaya yani sürdürmeye çalışmaktadır. Bunun için de özellikle sosyal çevresinden sohbet, rutinlerin sosyal çevre tarafından sürdürülmesi gibi yardımlar almaktadır. Ancak sosyal çevre tarafından sağlanan yardımlar her zaman başarılı olamamakta ve bu durum başarısız sosyalizasyona neden olmaktadır.

Berger ve Luckmann'a göre yukarıda ifade edilen sosyalizasyon süreçleri ile beraber yer yer ifade edildiği gibi öznel bir gerçekliğin yani kimliğin oluştuğundan da söz edilebilir. Başka bir ifadeyle onlara göre kimliğin oluşumundaki nedenleri salt psikolojik süreçlere bağlayan psikolojik yaklaşımlar tenkit edilmelidir. Çünkü onlar açısından *kimlik*, sosyal süreçler tarafından oluşturulmaktadır. Ancak burada şöyle bir yanlış anlamamanın da önüne geçilmelidir ki tüm diğer süreçlerde olduğu gibi kimliğin oluşumunda da diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Başka bir ifade ile *kimlik*, birey ve toplum arasındaki diyalektikten doğan bir fenomendir (Berger, 2000: 247; Berger, 2011: 71). Berger ve Luckmann'ın ifadesiyle bu süreç şöyle ifade edilebilir:

Kimliği, sosyal süreçler oluşturur. Kimlik bir kez somutlaştığında, sosyal ilişkiler tarafından idâme ettirilir, değiştirilir ve hattâ yeniden biçimlendirilir. Kimliğin hem oluşumunu hem de idâmesini içeren sosyal süreçler, sosyal yapı tarafından belirlenir. Bunun tam tersine, organizmanın, bireysel bilincin ve sosyal yapının karşılıklı etkileşimi tarafından üretilen kimlikler, belirli bir sosyal yapı üzerinde, onu idâme ettirmek, onu değiştirmek ve hattâ onu yeniden biçimlendirmek suretiyle etkide bulunurlar. Toplumlar, içinde spesifik kimliklerin ortaya çıktığı tarihlere sahiptirler; gelgelelim bu tarihleri de, spesifik kimliklere sahip insanlar yaparlar (Berger ve Luckmann, 2008: 250).

Görüldüğü gibi Berger ve Luckmann'a göre *kimlik*, her daim sosyal yapı ile ilişkili bir biçimde tanımlanmalıdır. Onlara göre bugünkü psikoloji biliminin *kimlik* tanımlamaları da özünde daha büyük bir gerçeklik tasarımı ön gerektirmektedir. Kimliğe dair psikolojik açıklamalar aslında sosyo-kültürel arka plana dayalı açıklamalardır. Örneğin; Vudu tanrıları da ya da libidodan kaynaklanan enerji de kendi sosyal bağlamları içerisinde bireylerin kimliğini anlamlandırmaktadır (Berger ve Luckmann: 253-255, 258). Bunun yanı sıra bir birey, kimliğini salt kendi psikolojik

süreçlerinden kaynaklı olarak değil aynı zamanda sosyal kimliklerin ona sunmuş olduğu imkânlardan da yararlanarak oluşturmakta ve yine psikolojik süreçler sosyal ve tarihsel süreçler ile diyalektik bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Başka bir örnek ile ifade edilmek istenirse kırsal alanda yaşayan bir birey görünmeyen varlıklarla konuşmasının nedenini cin çarpmasına bağlarken şehirde yaşayan bir entelektüel bunu şizofreniye bağlayabilir (Berger ve Luckmann: 257-258). Özetle hem bir psikoloji kuramının kimlik tasarımı hem de bireyin kendine ait kimlik anlayışı da sosyo-tarihsel koşullara bağlıdır.

Bu noktaya kadar öznel bir gerçekliğin oluşmasında sosyal etkiden söz edilmiştir. Başka bir ifadeyle bireyin kimliğinin oluşmasında toplumun rolüne vurgu yapılmıştır. Ancak Berger ve Luckmann'a göre sosyal etki kimliğin oluşumu ile sınırlı kalmamaktadır. Sosyal etki aynı zamanda insan bedenine de yani organizmasına da sirayet etmektedir. Ancak yine hatırlanmalıdır ki bu süreçte diyalektik bir süreçtir. Dolayısıyla sosyal yapı ya da toplum, organizmayı ya da bedeni etkilediği gibi beden yani organizma da toplumu ya da sosyal yapıyı etkilemektedir. Başka bir ifadeyle organizma ve toplum karşılıklı olarak birbirlerini sınırlamaktadırlar. Bu ise onların diyalektiğini oluşturmaktadır (Berger ve Luckmann: 259-260).

Berger ve Luckmann'ın beden ile toplum arasında kurduğu bu diyalektik ilişki yaşama süresi, cinsellik, beslenme gibi insan yaşamının en temel içgüdülerine değin sürdürülmektedir. Onlara göre bir yaşam süresinin uzun ya da kısa olması her ne kadar biyolojik bir sınırlılık ihtiva etse de toplumdaki topluma da bu sınırların esnetilmesi mümkündür. Örneğin bir İsveçli için 60 yaşında bir ölüm erken bir ölüm iken bir Nijeryalı için geç bir ölüm olarak kabul edilebilmektedir. Yine benzer bir biçimde organizmanın cinsel ilişkiye olan ihtiyacı evrensel olsa da bu ihtiyacın giderilişi sosyo-kültürel olarak belirlenmiş ve sınırlanmıştır. Örneğin; sokak ortasında bir cinsel ilişki, her ne kadar organizmanın doğal bir güdüsü olsa da toplumsal anlamda yatak odasında yapılması gereken bir eylem olarak addedilmesinden dolayı sınırlanmaktadır. Son olarak beslenme de en temel biyolojik ihtiyacımız olmasına rağmen sosyal açıdan üç öğün yenilmesi, bazı şeylerin yenmesinin yasaklanması, bazı yerlerde yenilmesinin yasaklanması gibi toplumsal kurallar ile sınırlandırılmaktadır. Örneğin; misafirlige giden bir çocuğun dondurma talebinin yeri ve zamanı olmadığı için bu isteğinin karşılanmaması gibi. Berger ve Luckmann'a göre bu biyolojik ihtiyaçlar sosyal olarak çok daha ileri noktalarda bile kendisini göstermektedir. Örneğin; uyumak çok doğal bir

biyolojik ihtiyaç iken sınavda uyuyan bir öğrenci cezalandırılmaktadır (Berger ve Luckmann: 260-262).

Bu durumun tersine bazen biyolojik yapı da sosyal yapıyı etkilemektedir. Örneğin; insan vücudunun soğuğa dayanıklı olmaması neticesinde kendisine korunaklı barınaklar yapması ve böylece yaşamını belirli bir mekânda sürdürmesi önceden var olan sosyal yapıyı etkilemekte, değiştirmektedir (Berger ve Luckmann: 259-263). Sonuç olarak Berger ve Luckmann'ın ifadeleri ile beden – toplum ilişkisi şu şekilde özetlenebilir:

İnsan, biyolojik olarak, ötekilerle birlikte bir dünya inşa etmeye ve orada ikâmet etmeye yazgılıdır. Bu dünya, onun açısından, hâkim ve kesin gerçeklik hâline gelir. Bu dünyaya doğa tarafından sınırlar konur ama bir kez inşa edilmeye görsün, bu dünya doğa üzerinde geri etkide bulunur. Doğa ile bu sosyal olarak inşa edilmiş dünya arasındaki diyalektikte, insan organizmasının bizzat kendisi de dönüşüme uğrar. İnsan, aynı diyalektik içinde, gerçekliği üretir ve bu münasebetle kendini de üretmiş olur (Berger ve Luckmann: 263-264).

İçselleştirme ile ilgili tüm bu ifade edilenlerden sonra şu sonuç çıkarılabilir ki Berger ve Luckmann'a göre birey toplumun bir üyesi olarak doğmamaktadır. O ancak sosyalliğe yatkınlık ile doğmaktadır. Bu yatkınlık ancak daha sonra toplum tarafından şekillendirilmektedir. Bu şekillendirilme süreci asli sosyalizasyon, tali sosyalizasyon ve genelleştirilmiş ötekiler sayesinde gerçekleşmektedir. Bu sosyalizasyon süreçleri onlar açısından bireyin topluma katılımı anlamına gelmektedir. Çok daha önemlisi bireyin diyalektik sürece katılımı anlamına gelmektedir.

Tüm bu ifadeler sonucunda Berger ve Luckmann'ın sosyal gerçekliği açıklamadaki diyalektik yaklaşımı bütünlüklü bir biçimde şu şekilde ifade edilebilir; Dışsallaştırma süreci ile beraber birey kendini toplumu inşa eden, toplumu kuran bir varlık olarak görmektedir. Ancak tam bu süreçte birey kendi inşasını sürdürürken aynı zamanda kendi inşa etmiş olduğu toplumun kendisinin karşısında bir gerçeklik olarak ortaya çıktığını da görmektedir. Bu nesnel gerçeklik son kertede tekrar birey tarafından içselleştirilerek yani toplumun bireyi dönüştürmesi yoluyla, sosyalizasyon ile tekrar bireysel gerçeklik ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Başka bir deyişle birey hem ürün hem de üretici konumundadır. İnsan ürettiği an üretilmeye de başlamaktadır. Bu

diyalektik süreç fark edilebileceği gibi ne toplumu bireye ne bireyi topluma tercih etmektedir. Yine benzer bir ifadeyle birey, toplum tarafından oluşturulurken aynı surette toplum da bireyi dönüştürmektedir. Başka bir deyişle insan ancak toplumsallaşma sayesinde bir özne, birey, fail olurken toplum da ancak bireyin pratikleri sayesinde nesnel bir gerçeklik haline gelmektedir. Özetle bu karşılıklı ilişki olmaksızın ne insan ne de toplum anlaşılabilir değildir.

BÖLÜM 4

SONUÇ

Sosyolojinin sistematik bir bilim olarak ortaya çıktığı 19.yy'dan günümüze bu bilimin inceleme nesnesinin, konusunun ne olacağına dair düşünürler arasında farklılıklar söz konusu olmuştur. Sosyolojinin nesnesinin, konusunun kurumlar gibi makro yapılar mı olması gerektiği yoksa birey, birey eylemleri, etkileşimleri gibi mikro unsurların mı olması gerektiği düşünürleri ve sosyolojiyi iki kampa ayırmıştır. Sosyoloji tarihi boyunca sosyolojinin nesnesini her belirleme çabası diğer görüşü dışlamayı da beraberinde getirmiştir. Bu tür bir dışlama sosyolojide sosyal teorinin birbirine indirgenemezcesine iki farklı indirgemeci görüşün ortaya çıkmasına ve sosyal teorinin düalistik bir görünüm kazanmasına sebep olmuştur. Günümüz sosyal teorinin ise temel meselesi, temel problemi sosyal teoride ortaya çıkan bu açmazdan çıkabilmektir. Özellikle çalışmanın konusu olan Berger ve Luckmann'ın dışında birçok sosyal teori ile ilgilenen sosyolog bu açmazı gidermeye çalışmıştır. Giddens, Habermas, Bourdieu gibi sosyal teorisyenler sosyal teorinin düştüğü düalizmi farklı açılardan çözmeye çalışmışlardır. Bu çalışma ile ise sosyal teorideki bu düalizmi aşmaya çalışan Berger ve Luckmann'ın görüşlerine yer verilmiştir. Berger ve Luckmann'ın toplumsal gerçekliği açıklamak için kurumlar gibi makro örgütlere mi; yoksa bireylerin karşılıklı etkileşimlerine, davranışlarına mı odaklanılması gerektiği problemini diyalektik bir tarzda nasıl çözüme kavuşturdukları ifade edilmiştir. Bunun için öncelikle bu probleme indirgemeci bir tarzda yaklaşan başka bir ifadeyle ya.. ya da.. mantığı ile yaklaşan yaklaşımlar, teoriler çözümlenmiş, analiz edilmiştir. Daha sonra ise Berger ve Luckmann'ın diyalektik, sentezci yaklaşımının bu düalizmi aşma çabasına yer verilmiştir.

İlk olarak makro yaklaşımlar bağlamında sosyal gerçekliği kurumlar, işbölümü, sınıf, düzen gibi makro örgütlenmeleri, insan ve insan ilişkilerine gönderme yapmaksızın, bağımsız ve yapısal bir bütün olarak açıklayan işlevselci ve çatışmacı teorilere değinilmiştir. Bu teoriler açısından sosyal gerçekliğin açıklanması birey ve

birey ilişkilerinin ötesinde işbölümü, din, aile, eğitim gibi bütünlüklü yapıların birbirleri ile olan ilişkisi temelinde ele alındığı gösterilmiştir. İşlevselci teori bağlamında sosyolojinin nesnesinin yani sosyal gerçekliğin konusunun yapılar olduğunu ancak bu yapıların bir çatışma temelinde değil bir uzlaşma ve uyum temelinde sosyal gerçekliği açıklamaya çalıştığı gösterilmiştir. Özel olarak Durkheim'ın sosyal gerçekliği açıklamada temel aldığı noktanın bireylerin üzerinde bir gerçeklik olarak sosyal olguları, yapıları ve bunların bireyler üzerindeki bağlayıcılığı ifade edilmiştir. Sosyal gerçekliği bu şekilde açıklamaya çalışan Durkheim'ın, bu gerçekliği toplumsal olgular, toplumsal yaptırım, dayanışma gibi makro kavramlar ile açıkladığı ifade edilmiştir. Durkheim'ın yanı sıra Amerikan sosyolojisinde önemli bir isim olarak ele alınan ve yapısal işlevselciliğin önemli ismi olarak ifade edilen Talcott Parsons ve görüşlerine de yer verilmiştir. Parsons'un sosyal gerçekliğe bakışta sistem ve işlev kavramlarını temel almasına değinilmiş ve toplumun birey ve etkileşimleri temelinde değil aksine sistem ve alt sistemler arasındaki ilişkileri ve bu sistemin yerine getirdiği işlevleri (uyum, amaca ulaşma, bütünleşme, gizlilik) neticesinde açıklandığı ifade edilmiştir. Toplumu eşitsizlikler ve güç temelinde açıklayan çatışmacı teorinin ise en önemli ismi olarak anılan Karl Marx'ın sosyal gerçekliği sınıf, ekonomi, altyapı, üstyapı gibi makro düzeydeki toplumsal oluşumlar temelinde açıkladığı ve sosyal gerçekliği bu toplumsal oluşumlar, yapılar arasındaki çatışmanın bir ürünü olarak ifade ettiği gösterilmiştir. Makro yaklaşımlarda gösterilmeye çalışılan ana nokta toplumsal, sosyal gerçekliğin temel biriminin birey değil toplumsal yapılar olduğu ve bu yapılar arasındaki çeşitli ilişki biçimleri neticesinde sosyal gerçekliğin oluştuğudur.

İkinci olarak mikro teoriler bağlamında ise sosyal gerçekliği insanlar tarafından üretilen ya da insanların davranışları ve etkileşimleri neticesinde oluşan bir gerçeklik olarak gören sembolik etkileşimcilik ve toplumsal fenomenoloji teorilerine değinilmiştir. Sembolik etkileşimciliğin öncülü olarak kabul edilebilecek olan Max Weber'in, George Simmel'in anlamacı sosyolojilerinde sosyal eyleme başka bir ifade ile bireyin eylemine odaklanan yaklaşımları ifade edilmiştir. Ardından ise sembolik etkileşimciliğin kurucuları olarak ifade edilebilecek olan George Herbert Mead ve Herbert Blumer'in Weber ve Simmel'in anlayışlarına benzer bir biçimde sosyal gerçekliğin bireysel ilişkiler ve etkileşimler boyutu ile çözümlenme çabasına yer verilmiştir. Weber'in anlamacı yaklaşımının sosyal gerçekliği açıklamada temel olarak

sosyal eylemleri, bu sosyal eylemlerden yola çıkarak sosyal ilişkileri, sosyal ilişkilerden yola çıkarak da sosyal kurumları açıklamasına değinilmiştir. Kısaca Weber'in sosyal gerçekliği sosyal eylem temelinde kavradığı gösterilmiştir. Benzer bir durum hiç kuşkusuz Simmel içinde geçerlidir. Simmel için sosyal gerçeklik problemi toplumun birey etkileşimleri ve ancak bu birey etkileşimlerinin neticesinde kristalleşen kurumlarda anlamını bulmaktadır. Dolayısıyla Simmel için sosyal gerçekliğin birey etkileşimlerinin neticesi olduğu ifade edilmiştir. George Herbert Mead ve Herbert Blumer açısından da sosyal gerçekliğin konusu bireysel davranış ve etkileşimlerdir. Hatta şu da ifade edilebilir ki Mead ve Blumer açısından birey ve etkileşimlerinin sosyal gerçekliği kurması Weber ve Simmel'e göre çok daha net bir biçimde kendisini göstermektedir. Mead'e göre inşa edilen bir iletişim süreci olarak sosyal gerçeklik, benliklerin içiçe geçmesi ve karşılıklı etkileşimi neticesinde oluşmuştur. Mead'in bu temel kabulü çerçevesinde yaklaşımını ifade edebilmek adına benlik, sosyal benlik, beni/bana, semboller, anlam, dil, genelleştirilmiş diğeri, ötekinin rolünü alma gibi sosyal psikolojik süreçler ile sosyal gerçekliği açıklamasına değinilmiştir. Sembolik etkileşimcilik yaklaşımını isimlendiren ve bu yaklaşımın temel kabullerini tanımlayan Blumer açısından da sosyal gerçeklik bireylerin diğeri ile etkileşimi neticesinde ortaya çıkan anlamlar sayesinde oluşturulmaktadır. Toplumun, kurumların birey ve etkileşimlerinin neticesinde ortaya çıkan ancak onlar üzerinde bir baskı unsuru olmayan yapılar olduğu görüşü de Blumer açısından açıklanmıştır.

Sosyal gerçekliğe birey temelinde yaklaşan ikinci yaklaşım olarak toplumsal fenomenoloji ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak fenomenolojinin kurucusu kabul edilen Edmund Husserl ve daha sonra Husserl'in fenomenolojisini sosyal alana uygulamaya çalışan ve toplumsal fenomenoloji ile adı anılan Alfred Schutz'a yer verilmiştir. Husserl söz konusu olduğunda sosyal gerçekliğin de ötesinde tüm gerçekliğin saf bilinç tarafından kurulduğu ya da inşa edildiği yaklaşımı gösterilmiştir. Bunun sosyal alana uygulama açısından önemi nasıl ki gerçekliği insan bilinci kuruyor ise benzer bir biçimde sosyal gerçekliği de insanın gerek bilinci gerek davranışları ile inşa ettiği görüşüne kapı aralamasıdır. Bu inşa anlayışının sosyal alana, topluma uygulanması Schutz ile gerçekleşmiştir. Schutz'un sosyal gerçekliği açıklamada bilgi-stokları, öznel-arasılık, yaşam-dünyası, reçeteler, tipleştirmeler ve perspektiflerin karşılıklılığı gibi temel kavramları kullandığı ve bu kavramlar temelinde sosyal

gerçekliği birey ve etkileşimleri temelinde ele aldığı gösterilmiştir. Tüm bu mikro yaklaşımlarda gösterilmesi hedeflenen temel nokta her ne kadar farklı biçimlerde birey eylemlerinden söz edilmiş olsa da özüne bakıldığında sosyal gerçekliği bireysel eylemlerin bir neticesi olarak gördükleridir.

Sosyal gerçekliğe indirgemeci bir biçimde yaklaşan ve sosyal teorinin nesnesini yapı ya da eyleme indirgeyen bu yaklaşımların ardından çalışmanın temel amacı olan Berger ve Luckmann'a göre sosyal teorinin nesnesinin ne olduğunun tespitine çalışılmıştır. Bu minvalde ilk olarak Berger ve Luckmann'ın sosyal gerçekliği *insan üretimi olarak toplum* biçiminde tanımladıkları dışsallaştırma uğrağına, momentine değinilmiştir. Bu uğrak da temelde gösterilmeye çalışılan nokta dünyaya-açık bir varlık olarak insanın kendi dünyasını nasıl inşa ettiğidir. Burada önemli husus kendi dünyasını inşa eden insanın ikinci bir doğa olarak yeni bir ontolojik alanın oluşmasını nasıl sağladığının gösterilmesidir. Berger ve Luckmann'ın ifadesi ile bunun insanın toplumu üretmesi olduğu ifadeye çalışılmıştır. Onlara göre doğa verilmiş iken toplum insan tarafından inşa edilmiştir. Onlara göre sosyal gerçekliğin bütünü diyalektik bir süreç olduğu için dışsallaştırma yalnızca diyalektiğin birinci uğrağıdır. Diyalektiğin ikinci uğrağı birinci uğrağı olan dışsallaştırmanın neticesinde ortaya çıkan sosyal dünyanın birey karşısında bir gerçeklik olarak durmasıdır. Bu ikinci uğrak Berger ve Luckmann'a göre kurumlar ve bu kurumların meşrulaştırılması ya da yasal hale gelmesi neticesinde ortaya çıkan *nesnel bir gerçeklik olarak toplumdur*. Berger ve Luckmann'ın bu uğrağı nesnelleştirme olarak ifade ettikleri görülmektedir. Bilhassa bu noktada Berger ve Luckmann'ın nesnel gerçekliğin idame ettirilmesi, sürdürülmesinde sembolik evrenlere vurgu yaptıkları ifade edilmiştir. Diyalektik sürecin üçüncü uğrağının Berger ve Luckmann'a göre içselleştirme olduğu, içselleştirme uğrağında nesnel bir gerçeklik olarak bireyin karşısına çıkan toplumun bireyi nasıl oluşturduğu başka bir ifade ile sosyalizasyon süreçleri ile *insanın toplumsal bir ürün* olduğu vurgulanmıştır. Netice itibari ile tüm bu süreç bütünlüklü olarak ele alındığında toplumun insan üretimi olması kadar toplumun nesnel bir gerçeklik olduğu bunun yanı sıra insanın da toplum üretimi bir varlık olduğu, bu diyalektik oluş sürecinin birbirinden ayrılamazcasına bir arada bulunduğu ifade edilmiştir. Başka bir deyişle birey-toplum ilişkisi bağlamında ele alındığında bireyin toplumu inşa etmesi kadar toplumun da bireyi inşa ettiği ve bu sürecin karşılıklı ilişkiler ile anlaşılabilieceği görülmektedir.

Tüm bu temel görünüm etrafında şu sonuç çıkarılabilir ki sosyolojinin konusunun ne olduğuna dair sosyolojinin karşı karşıya kaldığı bir kriz söz konusudur. Kısaca ifade etmek gerekirse “Sosyolojinin konusu nedir?” sorusu sosyal teori açısından cevabı netlik kazanamamış bir sorun görünümündedir. Berger ve Luckmann’a göre bu sorunun cevabı ne bireysel etkileşimlere indirgenmiş bir sosyoloji ne de bireylerden bağımsız ele alınan sosyal yapılardır. Onlara göre sosyolojinin nesnesi, konusu birey ile toplumun karşılıklı etkileşimi, diyalektiktir. Onlar bu temel tezlerini *birey toplumu üretir* ve *toplum bireyi üretir* şeklindeki karşılıklı ilişki biçiminde ifade etmektedirler. Tüm bu ifade edilenlerden sonra bu çalışmadan çıkarılabilecek en temel sonuç Berger ve Luckmann’ın sosyolojinin nesnesi olarak belirlemiş oldukları birey-toplum diyalektik anlayışlarının sosyal teorideki var olan krizin aşılmasına katkı sağladığıdır. Bu katkı şu şekilde ifade edilebilir ki Berger ve Luckmann çalışmalarında makro yaklaşımların temele aldığı şekilde toplumun insan üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır. Ancak makro yaklaşımların ihmal etmiş oldukları birey, birey eylem ve etkileşimleri, gündelik hayat gibi konuları da *birey toplumu üretir* yargısı temelinde ele almışlardır. Bunun yanı sıra Berger ve Luckmann daha önce ifade edildiği gibi mikro yaklaşımların temel aldığı birey, birey eylemleri, etkileşimleri, gündelik hayat gibi konuları, *birey toplumu inşa eder* yargısı temelinde ele almışlardır. Ancak mikro yaklaşımların ihmal etmiş oldukları kurum, güç, sınıf gibi makro ölçekteki yapıları, olguları da çalışmalarına dâhil etmiş ve bu durumu *toplum insanı üretir* uğrağı ile ifade etmişlerdir. Sosyal gerçekliğe dair bu iki farklı bakış açısının birleştirilmesi, sentezlenmesi onların yaklaşımlarının en güçlü yanını oluşturmaktadır.

Bu temel sonuç dışında ifade edilebilecek bir diğer sonuç ise Berger ve Luckmann’ın diğer diyalektik yaklaşımlardan farkıdır. Berger ve Luckmann’ın sosyolojinin nesnesi olarak kabul edilen birey ve toplumu yalnızca diyalektik bir tarzda anlatmayı değil bu diyalektik uğraklarının kökenlerine de değinmeleri onların diyalektik yaklaşımlarının diğer diyalektik yaklaşımlardan en önemli farkını ortaya koymaktadır. Bir nevi hem sosyal teorinin nesnesinin birey-toplum diyalektik olduğunu ifade etmektedirler ki bu onları indirgemeci yaklaşımlardan farklı kılan yöndür ama aynı zamanda diğer diyalektik yaklaşımlardan da bu diyalektik yapının kökenini, temelini ortaya çıkarmak bakımından da farklılaşmaktadırlar. Şöyle ki Berger ve Luckmann yalnızca toplumun birey-toplum etkileşimi bağlamında diyalektik bir tarzda

ele alınmasını öğütlememektedirler. Bunun yanı sıra bu diyalektik süreçte ele alınan uğrakların antropolojik ve tarihsel süreçteki kuruluşuna ve gelişimine de yer vermektedirler. Başka bir deyişle diğer diyalektik yaklaşımlar yalnızca bu diyalektik ilişki biçimine odaklanırken, Berger ve Luckmann bu diyalektik ilişkinin her bir uğrağının tarihsel kuruluşu, inşasına da odaklanmaktadır.

Bu noktada Berger ve Luckmann'a yönlendirilebilecek birkaç eleştiri de söz konusu olabilir. Bunlardan ilki bireyin özgürlüğünü teminat altına almaya çalışan yaklaşımların Berger ve Luckmann'ın nesnel bir gerçeklik olarak topluma yaptıkları vurgu nedeniyle bireyin özgürlüğünü tehlikeye atabileceği eleştirisidir. Diğer taraftan ise toplumun insan tarafından inşa edilmesi yani insanların bir ürünü olmasının toplum ve içindeki kurumlarının nesnelliğinin tam olarak sağlanamayacağı eleştirisidir. Başka bir ifadeyle temel eleştiriler bireyin özgürlüğünün ancak toplumun belirlemiş olduğu sınırlar içerisinde mümkün olduğu ki bu daha çok nesnel bir gerçeklik olarak toplumun ortaya koyulması ve sosyalizasyon süreçlerinde bireyin toplumun etkisinde kaldığı sürecin bir vurgusudur ve insanın devamlı surette yeniden üretebildiği yani değişimi ve dönüşümü insanın eylemlerine dayalı bir olgunun kendinden bir gerçekliğinin mümkün olmamasıdır. Bu iki eleştiri de Berger ve Luckmann'ın diyalektik sürecinin tam olarak kavranamamasının neticesidir. Çünkü onlar bu uğraklardan söz ederken yani dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme uğraklarından bahsederken bunların yalnızca bir toplumsal olguyu analiz etmek için dondurulmuş kavramlar olduğunu hâlbuki gerçekliğin bu uğrakların her birinin aynı anda yaşandığı bir süreç olduğunu ifade etmektedirler. Bu gerçekten hareketle bireyin özgürlüğü de toplumun nesnelliği de tehlike altında değildir. Çünkü aslında ne tam anlamı ile özgürlükten ne de tam anlamı ile toplumsal gerçeklikten söz edilememektedir. Başka bir deyişle bireyin özgürlüğünün tehlikeye atılması ile ilgili bir eleştiri gerçekçi değildir. Çünkü salt özgür bir bireyden Berger ve Luckmann açısından zaten söz edilememektedir. Benzer şekilde bireyin karşısında bir şeymiş gibi yani bireyin hiçbir yeniden üretimine, dönüştürmesine izin vermeyen şeyssel bir gerçeklik olarak toplumdan da söz edilememektedir. Asıl olan sosyal gerçekliğin birey ve toplum arasındaki biteviye ilişkisi, etkileşimi, karşılıklıdır. Birey de toplum da diyalektik bütünün birer parçasıdır. Bu bütün ise bir oluş sürecidir, bitmiş, tamamlanmış bir süreç değildir. Burada bir noktanın altı çizilmelidir ki Berger ve Luckmann her ne kadar diyalektik ilişkiden söz etmiş olsalar

da kanaatimizce bu ilişki üzerinde derinlemesine bir analiz sunmamaları bir eleştiri konusu olabilir. Diyalektik yaklaşımlarını yüzeysel bir biçimde ifade etmeleri yukarıda ifade edilen eleştirilerin gelmesine kapı aralamaktadır. Ancak diyalektik yaklaşımları daha geliştirilebilir ve bu problem üzerinde derinlemesine daha fazla düşünülürse karşı karşıya kaldıkları eleştiriler bertaraf edilebilecektir. Bu noktada şu ifade edilmelidir ki diyalektik mantık üzerine daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında yukarıda ifade edilen eleştirilerin geçersiz olduğu görülecektir. Bir A kümesi ile B kümesinden söz edebilmek için diyalektik yaklaşım bağlamında ancak hem A hem B kümesini birbirleri ile ilişkisi neticesinde ortaya koymak, birbirleri ile ilişkisi neticesinde kavramak esastır. Daha açık bir ifade ile birey henüz toplum olmaksızın birey olarak sunulamayacağı gibi toplum da birey olmaksızın toplum olarak sunulamayacaktır. Bireyin özgürlüğü ancak toplum içerisindeki sınırlanmışlığı ile mümkün iken toplumun gerçekliği ancak bireyin özgür inşası ve eylemi ile mümkündür. A, B olmadan B, A olmadan anlamsızdır. Kanaatimizce diyalektik mantığın özünün bu olmasından dolayı sosyolojinin konusunu belirlemede Berger ve Luckmann'ın sosyal diyalektik anlayışına yukarıda getirilen eleştiriler haksızdır.

Bu noktaya kadar ifade edilmiş olan sebeplerden dolayı sosyal teoriye daha bütüncül yaklaşan görüşlerin açık edilmesi sosyal teoriye temel katkımız gibi durmaktadır. Diğer sentezci yaklaşımlar yerine ihmal edilen Berger ve Luckmann'ın sentezci yaklaşımı tercih edilerek de Türkiye'de sosyal teori çalışmalarına bir katkı sunulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Berger ve Luckmann'ın çalışmaları genellikle din ve bilgi sosyolojisi özelinde ele alınmış, görüşleri ancak bu çerçevede incelenmiştir. Ancak bu çalışma ile Berger ve Luckmann'ın sentezci yaklaşımlarının sosyolojinin bütünü içerisinde de önemli bir yer tuttuğu gösterilmeye çalışılmıştır. Netice itibarıyla bu çalışmanın ülkemizde sosyal olayların kavranışında etkin bir rol oynaması ve ileride sosyal teoriye bütüncül bakan yaklaşımlara dair çalışmaların artmasını temenni ederiz.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Ajiboye, O. E. (2012). Social Phenomenology of Alfred Schutz and the Development of African Sociology. *British Journal of Arts and Social Sciences*, 4 (1), 12-25
- Aydın, M. (1998). Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bayraktar, M. (2004). İslam Düşüncesi Yazıları. Ankara: Elis Yayınları.
- Berger, P. L. (1963). Invitation to Sociology a Humanistic Perspective. New York: Anchor Books Edition.
- Berger, P. L. ve Pullberg, S. (1965). Reification and The Sociological Critique of Consciousness. *History and Theory*. 4(2), 196-211
- Berger, P. L. ve Kellner, H. (1981). Sociology Reinterpreted an Essay on Method and Vocation. USA: Pelican Books.
- Berger, P. L., Berger, B., Kellner, H. (2000). Modernleşme ve Bilinç. (C. Cerit, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berger, P. L. (2000). Bilgi Sosyolojisinde Bir Problem Olarak Kimlik. (M. C. Birkök, Çev.), *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 26, 241-250
- Berger, Peter L. (2002). Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi (Din ve Modernlik Toplum Bilim Yazıları içinde). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2008). Gerçekliğin Sosyal İnşası (V. S. Öğütle, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Berger, P. L. (2011). Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları (A. Coşkun, Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, P. L. (2012). Melekler Hakkında Söylenti Modern Toplumda Tabiatüstünün Yeniden Keşfi (A. Coşkun ve N. Özmen, Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T.(2015). Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi Modern İnsanın Yönelimi (M. D. Dereli, Çev.). Ankara: Heretik Basım Yayın.

- Beeghley, L., Powers, C. H., Turner, J. H. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu* (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Blumer, H. (1966). Sociological Implications of The Thought of George Herbert Mead. *American Journal of Sociology*. 71 (5), 535-544
- Blumer, H. (1986). *Symbolic Interactionism Perspective and Method*. London: University of California Press.
- Canatan, K. (2013). *İbn Haldun Perspektifinden Bilgi Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Cevizci, A. (Ed.). (2006). *Felsefe Ansiklopedisi 4*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Cevizci, A. (Ed.). (2009). *Felsefe Ansiklopedisi 6*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Collins, R. (2015). *Sosyolojide Dört Ana Gelenek* (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları* (E. Ataçay, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Coser, L. A. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları* (H. Hülür, S. Toker ve İ. Mazman, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Çiftçi, A. (2003). *Nasıl Bir Sosyal Bilim Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.
- Doğan, N. (2013). *Alman Sosyoloji Geleneği*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Durkheim, E. (2011). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* (F. Aydın, Çev.). Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Durkheim, E. (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları* (E. Aytekin, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Fahri, M. (2008). *İslam Felsefesi Kelamı ve Tasavvufuna Giriş* (Ş. Filiz, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar* (A. Esgin, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Goodwin, G. A. ve Scimecca, J. A. (2015). Klasik Sosyolojik Teori Sosyolojinin Vaadinin Yeniden Keşfi (Yay. Haz. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Haviland, W. A., McBride, B., P., Harald E. L. ve Walrath, D. (2008). Kültürel Antropoloji (İ. D. E. Sarioğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Hilav, S. (1997). Diyalektik Düşüncenin Tarihi. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Hoşgör, K. (Ed.). (2006). Felsefe ve Sosyal Bilimler, Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Vadi Yayınları.
- Husserl, E. (2003). Fenomenoloji Üzerine Beş Ders (H. Tepe, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- İnam, A. (1995). Edmund Husserl Felsefesinde Mantık. Ankara: Vadi Yayınları.
- İsen, G. ve Batmaz, V. (2006). Ben ve Toplum. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Kızıılçelik, S. (1994). Sosyoloji Teorileri 1. Konya: Yunusemre Yayıncılık.
- Kongar, E. (1995). Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Küçükbalp, K. (Der.). (2006). Husserl. İstanbul: Say Yayınları.
- Luckmann, T. (1967). Invisible Religion The Problem of Religion in Modern Society. New York: The Macmillan Company.
- Marx, K. (1976). Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (1976). Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i Seçme Yapıtlar 1(içinde) (S. Belli, Çev.). Ankara: İlk yaz Basımevi
- Marx, K. (1979). Grundrisse (S. Nişanyan). İstanbul: Birikim Yayıncılık
- Marx, K. (2003). 1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları
- Marx, K. (2007). Kapital 1 (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları
- Marx, K. ve Engels, F. (2012). Alman İdeolojisi. Eriş Yayınları.
- Mead, G. H. (1972). Mind, Self and Society. London: The University of Chicago Press.

- Neuman, W. L. (2007) Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1 (S. Özge, Çev.). İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.
- Özbek, M. (2007). Dünden Bugüne İnsan. Ankara: İmge Kitabevi.
- Parsons, T. (1954). Essay in Sociological Theory. Glencoe: The Free Press.
- Parsons, T. (2005). The Social System. London: Routledge Published.
- Poloma, M. (2012). Çağdaş Sosyoloji Kuramları (H. Erbaş, Çev.). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Ritzer, G. (2014). Klasik Sosyoloji Kuramları (H. Hülür, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Ritzer, G. (2011). Sociological Theory. New York: McGraw-Hill Published.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2013). Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri (I. E. Howison, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Schutz, A. (1962). The Problem of Social Reality Collected Papers I (M. Natanson, Ed.). London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Sezal, İ. (Ed.). (2003). Sosyolojiye Giriş. Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- Silah, M. (2005). Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Simmel, G. (2009). Bireysellik ve Kültür (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Slattery, M. (2008). Sosyolojide Temel Fikirler (Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz, Çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Sofuoğlu, N. S. (2009). Alfred Schutz'un Fenomenolojik Sosyolojisi ve Din Sosyolojisine Uygulanabilirliği (Basılmamış Doktora Tezi).
- Suğur, S. (Ed.). (2013). Modern Sosyoloji Tarihi. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Yayını
- Swingewood, A. (2014). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Tatlıcan, Ü. (2011). Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Turner, B. S. (2005). Preface to The New Edition. Parsons, Talcott. The Social System içinde. London: Routledge Published.

- Vural, M. (2016). İslam Felsefesi Tarihi İslam Düşüncesinin Tarihsel Seyri. Ankara: Elis Yayınları.
- Wallace, R. A. ve Wolf A. (2004). Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleneğin Geliştirilmesi (L. Elburuz ve M. R. Ayas, Çev.). İzmir: Punto Yayıncılık.
- Waters, M. (2008). Modern Sosyoloji Kuramları (Z. Cirhinlioğlu, Ed.). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Weber, M. (2012). Ekonomi ve Toplum 1 (L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2012). Ekonomi ve Toplum 2 (L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2006). Sosyoloji Yazıları (T. Parla, Çev.). İstanbul: İletişim yayınları.
- West, D. (2005). Kıta Avrupası Felsefesine Giriş (A. Cevizci, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

